

БЕЛАРУСКІ РЭЗЫСТАНС

ЧАСОПІС НАЙНОЎШАЙ ГІСТОРЫИ

№ 1(3)/2006

Заснаваны ў
2004 г. у Менску.

Галоўны
рэдактар:
Сяргей Ёрш.
Намеснік
галоўнага
рэдактара:
Андрэй Барткевіч.

Набор:
Натальля
Малашка.
Вёрстка:
Мікалай
Каранеўскі.
Карэктура:
Віктар Панасеня.

Пры
передруку
спасылка
абавязковая.

© Беларускі
Рэзыстанс, 2006

ЗЬМЕСТ:

Дасыледаваньні
Ёрш С., Горбік С. На
два фронты б.3
Стужынская Н.
Лістападаўшчына
б.23
Варанец М.
Нацыянальна-
патрыятычны
рух беларускіх
войскоўцаў у канцы
1980-х — першай
палове 1990-х гадоў
(працяг) б.34

Інтэрв'ю

В. Кук: Я вёў перамовы з прадстаўнікамі
беларускай нелегальнай арганізацыі б.72

Дакумэнты

На пляцададні. Погляд савецкай дзяржбяспекі
на стан беларускага вызвольнага руху вясной
1941 году б.77

Бюро ЦК КП(б)Б і барацьба з антысавецкім
падпольлем б.80

Дакумэнты кіраунічага
штабу СБМ ліпеня-
жніўня 1943 году б.88

Прозвішча старшыні
Рады БНР б.
Архіў генэрала

Дзымітрыя Касмовіча
б.100

Успаміны

Рашэнтнік П. Сустрэчы на
жыцьцёвым шляху б.130
Лісты Ларысы Геніюш да Пётры
Рашэнтніка. 1980 — 1982 гг. б.148

Рэцэнзіі

Касінскі З. Брат б.159
Барткеўіч А.. За беларушчыну
б.160

Шыбіцкі М. Нацыянальна-

вызвольны рух, а не “апазыцыя” б.161

Пірог В. Трэцяя сіла б.164

Згадкі

Съветлай памяці б.167

Пошта

Качук Ю. Асабістae незабыўнае б.175

Кавалёў А. Беларускага нацыяналіста вылічылі ў Маскве ў 1975
годзе? б.179

“У Заходняй Беларусі адносіны да “вызваліцеляў” былі вельмі
варожымі” б.179

Скок А. Невядомы сябра
Беларускай вайсковай
камісіі б.180

Загадкі гісторыі

Грошы Булак-Балаховіча
б.181

Фотафакт

Пэрформанс Алеся
Пушкіна б.184

Сяргей Ёри, Сяржук Горбік
НА ДВА ФРОНТЫ*

**СПРОБА СТВАРЭНЬНЯ КААРДЫНАЦЫЙНАГА ЦЭНТРУ
БЕЛАРУСКАГА НАЦЫЯНАЛЬНАГА СУПРАЦІВУ**

Савецкія і нямецкія спэцслужбы лічылі, што “адзіны цэнтар” беларускага нацыянальнага падпольнага руху існаваў ужо ў 1941 годзе. Але можна меркаваць, што ён не прадстаўляў усіх нацыянальных палітычных групаў. Вінцэнт Гадлеўскі хацеў, каб цэнтар быў ня вузкай партыйнай структурай, а надпартыйным ворганам.

У чэрвені 1942 г. у Менску прайшоў нелегальны з'езд (канфэрэнцыя) беларускіх нацыяналістаў. На жаль, тыя зь яе ўдзельнікаў, якія па вайне апынуліся на Захадзе, не пакінулі ўспамінаў пра гэтую падзею. Таму мы вымушаныя абавірацца выключна на апэратыўныя матэрыялы СД. Гэтая нямецкая спэцслужба атрымала звесткі пра з'езд у пачатку ліпеня 1942 г. У дакументах СД мерапрыемства называецца “падпольнай канфэрэнцыяй (з'ездам) БНПГ” альбо “з'ездам беларускіх нацыяналістаў”. На наш погляд, апошняе вызначэнне было найбольш дакладным. Гэта пацвярджае і склад ўдзельнікаў, многія зь якіх ня мелі нікага дачыненія да Беларускай Незалежніцкай Партыі.

Па звестках СД, у з'езьдзе прынялі ўдзел: Вінцэнт Гадлеўскі, Вацлаў Іваноўскі, Радаслаў Астроўскі, Фабіян Акінчыц, Усевалад Родзька, Міхал Вітушка, Франц Кушаль, Міхась Ганько, Францішак Аляхновіч ды іншыя беларускія дзеячы. Праўда, інфармацыя пра прысутнасць Акінчыца магла быць памылковай. Была прынятая новая праграма і тактыка “беларускага нацыяналістычнага руху”. Удзельнікі з'езду былі адзіныя ў тым, што спадзяваліся на пабудову незалежнай беларускай дзяржавы пад нямецкім пратэктратам пацярпелі крах. Што да тактыкі далейшага змагання, дык на з'езьдзе ўтварыліся дзівye групоўкі, кожная зь якіх мела сваю пазыцыю ў гэтым пытаньні.

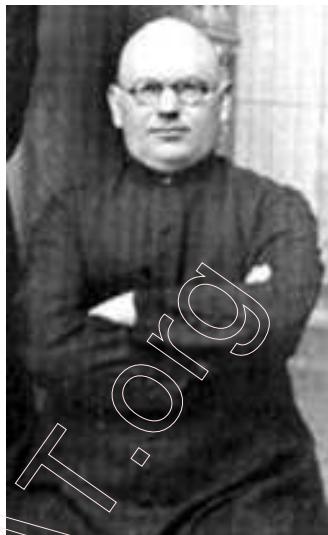
*Восеньню 2006 году ў Львове пабачыла съвет кніга С. Ярша і С. Горбіка «Беларускі Супраціў» — першае дасьледаванье, у якім на падставе новых дакумэнтаў, сведчанняў комплексна разглядаецца гісторыя паўстання і дзеянасці беларускага вызвольнага руху ў 1939 — 1959 гадах. Зъмяшчаем у гэтым нумары «БР» адзін з разьдзелаў гэтай кнігі.

Групоўка на чале з В. Гадлеўскім выступала за стварэнне “збройнага беларускага нацыянальнага супраціву”, які б змагаўся на два фронты: і супраць немцаў, і супраць бальшавікоў. Падчас дыскусіі прыводзіліся прыклады ўкраінскага і польскага нацыянальных падпольных рухаў Супраціву. Гадлеўскі падкрэсліваў, што “як сумленны беларус, ён ня можа спакойна глядзець на масавыя рэпрэсіі немцаў над мірным беларускім насельніцтвам”. Ім быў прапанаваны плян падрыхтоўкі да “масавага беларускага паўстання”, а таксама магчымасць стварэння “часовага блёку” зь іншымі антысавецкімі і антынацысцкімі арганізацыямі. В. Гадлеўскі пропанаваў, што пераход на нелегальнае становішча беларускага вызвольнага руху павінен адбыцца вясной 1943 г. Яго падтрымалі В. Іваноўскі і Ф. Аляхновіч.

Другую групоўку ачоліў Р. Астроўскі. Яна лічыла немэтазгодным правядзенне антынямецкіх акцыяў да вызначэння вынікаў нямецка-савецкай вайны. Астроўскі і яго прыхільнікі пераконвалі сваіх апанэнтаў, што “толькі з дапамогай немцаў магчыма стварыць баяздольныя беларускія вайсковыя адзінкі і дзеяздольную цывільную адміністрацыю”.

Па звестках СД, была яшчэ і група дзеячоў, якія не занялі ніводнага з бакоў: Ф. Кушаль, Ус. Родзька, М. Вітушка і М. Ганько. У дакумэнтах нямецкіх спэцслужбай яны праходзяць пад мянушкай “прагматыкі”. Удзельнікі групы лічылі, што ва ўмовах Другой сусьветнай вайны лёс “малых народаў” будзе вырашацца “вялікім дзяржавамі”. Тому, на іх думку, беларусам трэба быць у хайрусе зь нейкай “вялікай дзяржавай”, а на той час толькі Нямеччына выказвала адзнакі падтрымкі беларускага вызвольнага руху.¹

З дакумэнтаў СД незразумела, які ж быў вынік дыскусіі на з'ездзе беларускіх нацыяналістаў. Аднак, можам меркаваць, што прыняццё агульнай тактыкі змагання за дзяржаўную незалежнасць Беларусі было перанесенае на пазнейшы час. Аднак ужо ў чэрвені 1942 г. група В. Гадлеўскага самастойна распачынае падрыхтоўку да пераходу на нелегальнае становішча. Адбываец-

Вінцэнт Гадлеўскі

ца структурнае афармлењне Беларускай Незалежніцкай Партыі, ствараецца Беларускі Народны (Цэнтральны) Фронт, працягвае нарошчваць сілы Арганізацыя Беларускіх Нацыяналістаў. Летам-весеньню 1942 г. робяцца энэргічныя спробы па стварэнні беларускага нацыянальнага партызанскаага руху. Распачынаецца выданье кансьпірацыйнага “Бюлетэня БНП”.

Прайдападобна, В. Гадлеўскі спадзяваўся, што на чэрвеньскім зьездзе беларускіх нацыяналісташ будзе ўтвораны прадстаўнічы каардынацыйны цэнтар Беларускага нацыянальнага Супраціву. Аднак, з-за адсутнасці адзінства пазыцыяў яго ўдзельнікаў, гэтая структура тады не паўстала. Яе афармлењнем Гадлеўскі займаўся весеньню 1942 г.

Паводле ўспамінаў Юр'я Сабалеўскага, дзесяці ў канцы лета 1942 г. “прышла ў Баранавічы кансьпірацыйная вестка, што ў адказ на нямецкую палітыку ў Беларусі, пайстает антынямецкі кансьпірацыйны рух пад провадам кс. Гадлеўскага... Прапануеца Баранавічам уліца ў гэты рух і дэлегаваць свайго звязанага ў склад кіруючага штабу. Галоўная палітычная арыентацыя арганізацыі была ўвязка з Захадам і шуканьне там дапамогі ў справах беларускага вызваленія, як ад папярэдніх, так і ад нямецкіх акупантав”. Баранавіцкі нацыянальны актыў такога прадстаўніка вызначыў і ён увайшоў у контакт з “кіруючым штабам”. “Адбылося некалькі ўступных спатканняў і дэльце арганізацыйныя канфэрэнцыі, — успамінае Ю. Сабалеўскі. — З астатніяе канфэрэнцыі наш звязаны прывёз вельмі непацяшаючыя весткі. Кс. Гадлеўскі быў нэрвова настроены і не патрафляў удаводніць сваіх поглядаў. Аб надзеях на падтрымку беларускага пытання праз дальшы Захад, менавіта праз Англію, даваў вельмі нявыразныя тлумачэнні. Можна было раз разумець, што контакт нібыта наладжаны, другі раз, што контакт толькі шукаецца. Наш працаўнік гатоў быў думаць і дапушчаць, што ці не разьведка Андэрса з Лёндану шукае сабе дарог у беларускае серадовішча? У астатній нарадзе бралі ўдзел асобы цесна звязаныя з нямецкім палітычнымі ўстановамі і кансьпірацыяю ад немцаў была ненадзейней. Наш прадстаўнік з многімі выстаўлянымі на канфэрэнцыі пытаннямі не пагадзіўся і заявіў аб сваім выхадзе з арганізацыйнага цэнтра. Былі і іншыя меркаваныні закрытага зъместу”.²

МІСІЯ АЙЦА-ЭКЗАРХА АНТОНА НЕМАНЦЭВІЧА

Да канца вясны 1942 году В. Гадлеўскі канчаткова пераканаўся ў думцы распачаць беларускі збройны Супраціў “на два фронты” — і супраць немцаў, і супраць саветаў. У яго быў пляны стварэ-

ньня агульнага нацыянальнага фронту ад Балтыкі да Чорнага мора. Адной з мэтаў ажыцьцяўленъня падобнага пляну было наладжванье сталых сувязяў з украінскім нацыянальным рухам. Якраз у той час пачаліся беларуска-ўкраінскія непараразуменъні. Яны назіраліся ў паўднёвых раёнах Беларусі, якія ўваходзілі ў райхскамісарыят “Украіна” і ў генкамісарыят “Беларусь”. Прычым непараразуменъні былі выкліканы дзеянасьцю ўкраінскіх збройных фармацыяў у складзе нямецкай арміі і паліцыі на беларускіх землях. Дзеля іх вырашэння Гадлеўскі спадзяваўся выкарыстаць свае старыя сувязі зь мітрапалітам Андрэем Шаптыцкім, якога ён ведаў з 1917 году.³

Аднак паўсталая пытаньне выбару асобы, якая б адправілася з гэтай далікатнай місіяй у Львоў. Гэта мусіў быць чалавек, якому мітрапаліт давяраў і якога добра ведаў. Адначасова дэлегат мусіў быць перакананым беларусам.

У сярэдзіне траўня 1942 г. адбылася сустрэча Гадлеўскага з сябрам БНП па мянушцы “Язафат”. Апошні быў беларускім уніяцкім сьвятаром і сябрам Экзархальтай Рады Беларускага Грэка-Каталіцкага Экзархату.⁴

Гаворка ішла абмагчыласяці выкарыстаньня сувязяў айца-экзарха Антона Неманцэвіча для перадачы мітрапаліту Шаптыцкаму лістоў Гадлеўскага, а таксама атрыманьня ад яго дапамогі ў справе ўсталяваньня сувязі з кіраўніцтвам АУН(б). Неўзабаве адбылася другая сустрэча Гадлеўскага і “Язафата”, на якой прысутнічаў і А. Неманцэвіч. Апошні пагадзіўся дапамагчы “Язафату” выканань заданьне Гадлеўскага ў Львове. А нагодай для паездкі стаўся III Сабор Экзархаў, які мусіў адбыцца ў Львове з 9 па 15 чэрвеня.⁵

Аб тым, што адбывалася ў Львове найлепш распавядзе справаздача “Язафата” Гадлеўскаму, якая ім была напісаная на вяртаныні ў Беларусь. Гэты дакумент захоўваўся ва Ў. Родзькі. У лістападзе 1944 г. ён яго, разам зь іншымі матэрыяламі, перадаў Міхалу Вітушку. Апошні, ведаючы, што яго чакае партызанская барацьба, пакінуў гэтую справаздачу прадстаўніку “Чорнага Ката” ў Нямеччыне. Апошні раз арыгінал дакумэнту бачылі ў 1962 годзе, менавіта тады зь яго была зробленая рукапісная копія. На падставе яе мы зьдзяйсьняем першую публікацыю гэтага каштоўнага дакумэнта.

“СПРАВАЗДАЧА

Па прыбыццю ў Львоў, а. Антоній перадаў мне, што сустрэча з мітрапалітам А.Ш. адбудзеца позна ўвечары 11 чысла.

Напраўду, вечарам каля 11-30 нас правадзілі да мітрапаліта. Там я, у прысутнасці а. А., перадаў мітрапаліту ліст. Прачытаўшы яго, ён сказаў мне, што сам ён нічога вырашыць ня можа. Але моліцца за мір паміж нашымі народамі і разумее ўсё гора вайны. Таксама ён нагаласіў, што “немцы не прынеслі таго вызваленяня, на якое мы спадзяваліся”. Ліст ён спаліў, але мне сказаў аб спрыяныхі сустрэчы з кіраунікамі АЎН.

Паколькі ў Львове гэта рабіць небязьпечна, мітрапаліт запрапанаваў нам выехаць у Ўніўскі манастыр, куды прыдуць упаўнаважаныя АЎН. Падарожжа адбылося вечарам 12 чэрвеня.⁶

Ноччу да нас у кельлю прывялі чалавека, які прадставіўся як упаўнаважаны на перамовы “Цвяк”. Я пераказаў усе Вашыя праразіцы і асабліва падкрэсліў неабходнасць змаганняня ня толькі супраць саветаў, а і супраць немцаў. Прадстаўнік АЎН адказаў нам, што гэта мусяць паслухаць яшчэ некалькі чалавек і запрапанаваў пайсці ў лягер АЎН паблізу.⁷ Н. адмовіўся, а я пайшоў зь ім. У лягеры мы сустрэлі яшчэ траіх украінцаў і я пераказаў ім Вашыя праразіцы. Мне адказалі, што таксама рыхтуюцца да агульнага паўстання, але крыху пазъней. А нашы просьбы аб вывадзе ўкраінскіх адзьдзелаў перададуць палітычнаму кірауніцтву. Таксама прапанавалі перападпрадкаваць Палеськія беларускія адзьдзелы палітычнаму кірауніцтву АЎН. Потым мяне павярнулі да манастыра і мы павярнуліся да Львову. А. Антоні сказаў мне, што Ваша даручэнне вельмі рызыкоўнае і можа нарабіць небязьпекі ад немцаў Беларускаму ГКЭ. І, калі гэта зробіцца вядома немцам, мы загінем.

Па вяртаньні ў Львоў, я зноў меў сустрэчу зь мітрапалітам і распавёў яму аб падарожжы ў Уніў. На сустрэчы прысутнічала яшчэ некалькі айцоў-япіскапаў.⁸ Імёны я Вам назаву асабіста. Ліст мітрапаліта да Вас прылагаю.

“Язафат”

29 чэрвеня 1942 г.”.⁹

Як бачым, а. Антон Неманцэвіч толькі дапамог адбыцца перамовам і прысутнічаў на адной з сустрэчаў. Сам ён займаўся выключна рэлігійнымі справамі. Але ўжо ў канцы ліпеня 1942 г. у менскае гэстапа і службу СД зрайхскамісарыяту “Украіна” паступіла інфармацыя, што падчас працы Львоўскага сабору экзархай экзарх Неманцэвіч вёў, пры пасярэдніцтве мітрапаліта Шаптыцкага, з АЎН (б) перамовы аб сумесных антыямецкіх дзеях. Паведамлялася, што Неманцэвіч пагадзіўся выконваць ролю каардынатора паміж групай

БЕЛАРУСКІ РЭЗЫСТАНС

Гадлеўскага і АУН. Паводле нямецкага інфарматара, які дзейнічаў у найвышэйшых царкоўных колах УГКЦ, Неманцэвіч займаў высокое становішча ў Беларускім нацыянальным супраціве.¹⁰

Калі парадайноўваць справа здачу інфарматара СД з сапраўднымі падзеямі, дык відаць, што ён карыстаўся другараднымі крыніцамі інфармацыі і сапраўдных дадзеных ня ведаў.

Скарыстаўшыся атрыманай інфармацыяй, нямецкія спэцслужбы пачалі жорсткае кантролюваньне Неманцэвіча. Аднак яно, відавочна, не дало ім жаданага выніку, бо Неманцэвіч ніколі ня быў дзеячом беларускага нацыянальна-вызвольнага руху. Таму ў сярэдзіне жніўня 1942 г. Бэрлін даў санкцыю на допыт, а калі спатрэбіца і арышт Неманцэвіча. Ён быў арыштаваны ў Альбярціне ў канцы жніўня 1942 г.¹¹

Яшчэ адзін былы супрацоўнік Баранавіцкага СД Вацлаў Пануцэвіч (Папуцэвіч) у адной з сваіх публікацыяў называе іншую дату арышту — 4 ліпеня 1942 г.¹²

Пануцэвіч дапускае, што экзарх а. Антон Неманцэвіч праходзіў па справе “беларускай кансьпірацыі”:

“[СД]…паездку Неманцэвіча да Шаптыцкага расцэньвала як кансьпірацыйнае шуканьне кантактаў так з украінцамі, як і з Рымам. Памятайма, што мітр. Шаптыцкі браў актыўны ўдзел у праклямацыі незалежнай Украіны 30 чэрвеня 1941 г. у Львове і стварэнні ўкраінскага ўраду Бандэры, разагнанага немцамі. Ён-жа быў выдаў 1 ліп[еня] 1941 пастырскі ліст, заклікаючы да выслілкай у стварэнні незалежнай украінскай дзяржавы. У Львове быў цэнтар украінскай антыямецкай кансьпірацыі. Такім чынам, немцам ужо было дастаткова, што а. Неманцэвіч праўдападобна ездзіў у Львоў з кансьпірацыйнымі заданнямі ад групы кс. Гадлеўскага. Яны спадзяваліся, што ад яго атрымаюць больш матарыялаў у справе беларускай кансьпірацыі”.¹³

Відавочна, што беларускі съвятар-патрыёт ня выдаў ані Гадлеўскага, ані сябра Рады Экзархата і адначасова сябра БНП па мянушцы “Язафат”. Бо інакш нехта з сяброў Рады быў бы арыштаваны, але гэтага не адбылося. Сам айцец-экзарх Антон Неманцэвіч памёр у зыняволеніні 6 студзеня 1943 году ў Менску.¹⁴

Хутчэй за ўсё, пад мянушкай “Язафат” скаваўся айцец В. Аношка. У другой палове 1942 — у пачатку 1943 году ён тэрмінова, пры дапамозе сябра ЦК БНП Барыса Рагулі, выяжджае з Наваградка ў Польшчу пад Кракаў. Але кантакты з Беларускім Супрацівам на гэтым у яго ня скончыліся.

ПЕРАМОВЫ З ПРАДСТАЎНІКАМИ САВЕЦКАЙ ВЫВЕДКІ

Летам 1942 г. В. Гадлеўскі зьдзейсьніў неадназначны крок — установіў контакт з савецкім падпольлем (пакуль дакладна невядома, хто першы праявіў ініцыятыву ў справе перамоваў — Гадлеўскі альбо савецкія выведнікі. Абодва бакі ў той час былі ў іх зацікаўленыя). Ягоная прапановай было “агульнае змаганьне зь нямецкімі акупантамі”.¹⁵

Відавочна, што гэтая прапанова супрацоўніцтва ўпісвалася ў пляны групы Гадлеўскага па разгортваньні вясной 1943 г. антынямецкай збройнай барацьбы. Савецкі партызансki рух, умацаваны спэцатрадамі ГРУ Чырвонай Арміі і НКГБ, у сярэдзіне 1942 г. уяўляў сабой у цэнтральнай і ўсходній Беларусі значную вайсковую сілу. Летам 1942 г. савецкія партызаны правялі на Віцебшчыне мабілізацыю, у выніку якой пераправілі праз лінію фронту для службы ў Чырвонай Арміі 20 тысячай мужчынаў.¹⁶

Няма дакладнай інфармацыі, на каго непасрэдна выходзіў Гадлеўскі. Па некаторых звестках, ён вёў перамовы з “прадстаўнікамі савецкай выведкі ў Беларусі”, а наладзіць контакты зь імі дапамог Ф. Кушаль.¹⁷ Кушаль яшчэ перад вайной быў завэрбаны НКГБ СССР у якасці агента, атрымаў псеўданім “Крымскі” і ў траўні 1941 г. быў накіраваны з Масквы “для працы” ў Беларусь. Вядома, што ў 1943-1944 гг. Ф. Кушаля і яго жонку Натальлю Арсеньеву (агент НКГБ “Казьбіч”) няўдала спрабавала выкарыстаць для выведенай дзейнасці савецкай дзяржбясьпека.¹⁸

СД мела інфармацыю пра контакты Ф. Кушаля восеніню 1941 г. — летам 1942 г. з кіраўнікамі шэрагу выведна-дывэрсійных групай НКГБ.¹⁹

Аднак пра іх дзейнасць у гэты перыяд у Менску і Менскай вобласці вядома вельмі мала. Хутчэй за ўсё, Ф. Кушаль кантактаваў зь невялікімі групамі савецкіх вайскоўцаў, якія летам 1941-га засталіся ў Беларусі па загадзе дзяржбясьпекі. Асаблівай адзначай гэтых групай было іх фармаваньне з ураджэнцаў Беларусі. Этнічных расейцаў і жыдоў было няшмат. У далейшым большая частка гэтих групай далучыцца да беларускай паліцыі і іншых нацыянальных збройных фармацыяў.²⁰

Ёсьць звесткі, што ў пачатку 1942 г. у Менск была закінутая група дэсантнікаў НКГБ на чале з А. Гвоздзевым. У гэты ж час у горадзе зьявілася група ГРУ Генштабу Чырвонай Арміі на чале зь Вішнеўскім.²¹ Новыя спэцгрупы НКГБ началі закідувацца з-за лініі фронту з ліпеня 1942 г.²² Выход В. Гадлеўскага менавіта на прадстаўнікоў НКГБ найбольш верагодны, бо ў абмен на дапамогу ў антынямецкай барацьбе, ён “прасіў ў савецкага кіраўніцтва

дапамогі ў навязваньні афіцыйных контактаў з амэрыканскім і ангельскім урадамі".²³

Зь менскім камуністычным падпольлем такія перамовы ня мелі сэнсу, бо яно ня мела сувязі з Москвой. Яе спрабавалі ўстанавіць праз згаданыя вышэй спэцгрупы і Менскі падпольны абкам КП(б)Б. З Москвой менскае камуністычнае падпольле контакту так і не наладзіла, а з падпольным абкамам двухбаковая сувязь існавала толькі на працягу жніўня 1942 г.²⁴

У былым архіве ЦК КПСС у Москве захоўваецца цікавы дакумент, які ў нейкай ступені пралівае съятло на пачатак перамовай паміж кс. В. Гадлеўскім і прадстаўнікамі савецкіх спэцслужбаў. Гэта машынапіс кнігі (манаграфіі) "Барацьба супраць нямецка-фашистыскіх захопнікаў на тэрыторыі БССР. 1941-1944 г.г." (яна так і не пабачыла съвет). Кніга складаецца з трох пераплеценых тамоў машынапісных аркушоў з агульнай нумерацыяй — усяго 8200 лістоў тэксту. Відавочна машынапіс неаднойчы правілі, адну інфармацыю выкressылівалі, іншую дадавалі. Калі ўлічваць апошнюю праўкі, можна зрабіць выиснову, што кніга рыхтавалася да "30-годзьдзя Перамогі".

Паводле згаданай працы, ініцыятарам перамовай з нацыянальнымі групouкамі на акупаваных тэрыторыях быў Дзяржаўны камітэт Абароны СССР. Менавіта на ягоную пастанову аб "злучэныні ўсіх антыфашистыстуўскіх сілаў" спасылаюцца савецкія дасьледчыкі.²⁵

Ці мелі сэнс перамовы Гадлеўскага, як аднаго з лідэраў беларускай кансьпітрацыі, з савецкімі прадстаўнікамі? Відаць, так, хаця, ідучы на іх, ён моцна рызыкаваў. Летам-весеньню 1942 г. становішча на савецка-нямецкім фронце было хутчэй на карысць Нямеччыны, чым Савецкага Саюзу. У ліпені-верасні 1942 г. ішлі цяжкія для Чырвонай Арміі бай пад Сталінградам. Праз тэрыторыю Беларусі адбываліся інтэнсіўныя перасоўванні рэзэрваў Вэрмахту ў накірунку Сталінграду. Таму Москва патрабавала ад сваіх спэцгрупаў у Беларусі ня толькі разьведвальны інфармацыі, але і актыўізацыі дывэрсійнай дзейнасці на найважнейшых камунікацыях чыгуначнага, воднага транспарту і на шасэйных дарогах.²⁶

Для выканання гэтай задачы НКГБ і ГРУ ня мелі дастатковых сілаў, асабліва ў Заходній Беларусі.

Перамогі немцаў на ўсходнім фронце значна зъмянілі іх адносіны да супрацоўніцтва зь беларускім нацыянальным рухам. Ужо не было гаворкі пра стварэнне беларускай дзяржавы пад пратэктаратам Нямеччыны. Больш таго, тэрыторыя Беларусі была падзеленая на некалькі частак, немцы кідалі сюды ўкраінскія,

летувіскія і латыскія збройныя фармацыі, нібыта, для барацьбы з партызанамі, а ў рэальнасьці праводзіліся карньяя акцыі супраць беларускага цывільнага насельніцтва. Усе гэтыя факты былі вядомыя савецкім спэцслужбам. Таму НКГБ, даючы сваім агентам інструкцыі па вядзені перамоваў з беларускім нацыяналістамі, загадвала “ціснуць на нацыянальныя пачуцьці”.²⁷ Паводле савецкіх дасьледчыкаў, рашэнне пра пачатак перамоваў з беларускім нацыяналістамі было прынятае ў канцы чэрвеня 1942 году. А ўжо 10 ліпеня НКГБ паведамляў аб усталяваньні контактаў і высунутых группай Гадлеўскага патрабаваньнях “культуралягічнага і рэлігійнага характару”.²⁸ Савецкія агенты пытаўся ў “цэнтра”: Да якіх межаў магчыма пагаджацца на патрабаваньні Гадлеўскага? Адказ Масквы высьвяляе яе мэты і адносіны да перамоваў: “Трэба прыматць ўсе ўмовы Гадлеўскага, апрача тых, што могуць выклікаць ягонае падазрэнне і выкryваюць нашыя структуры на акупаваных тэрыторыях”.²⁹

Па звестках СД, “савецкае падпольле лёгка пайшло на контакт”. Гэта ня дзіўна, бо перамовы былі санкцыянаваныя на самым высокім узроўні ў Маскве. Савецкія прадстаўнікі патрабавалі ад В. Гадлеўскага “рэальных кроکаў у барацьбе з немцамі”. Паводле інфармацыі нямецкіх спэцслужб, наступствам гэтых перамоваў і заключаных дамоўленасцяў было масавае ўзынікненне восеньню 1942 г. у Зах. Беларусі “антыфашистоўскіх беларускіх групай”. Яны арганізоўвалі невялікія дывэрсіі на камунікацыях, распаўсюджвалі ўлёткі антыямецкай скіраванасці. Гэстапа стала вядома, што некаторыя з удзельнікаў гэтых падпольных групай служылі ў беларускай паліцыі, працавалі ў грамадзянскай адміністрацыі і ў школах.³⁰

Спраба наладзіць “афіцыйныя контакты з амэрыканскім і ангельскім урадамі” праз Москву гавораць пра бязвыніковасць падобных намаганьняў, якія раней рабіліся праз польскую падпольле (перадусім няўдалыя перамовы Яна Станкевіча з прадстаўнікамі Галоўнага камандаваньня Армii Краёвай), а, магчыма, і праз каталіцкую герархію ў Коўне. З аднаго боку яе можна ахарактарызаваць як акт адчаяю, бо, як съведчыць Ю. Сабалеўскі, галоўнай палітычнай арыентацыяй беларускай кансьпірацыі “была ўвязка з Захадам і шуканне там дапамогі ў справах беларускага вызваленія, як ад папярэдніх, так і ад нямецкіх акупантаў”.³¹ Да таго ж удзельнікі падпольля патрабавалі ад Гадлеўскага канкрэтнага адказу: ці ёсьць контакт з Ангельшчынай? А ён “даваў вельмі неўразныя тлумачэнні”.³² В. Гадлеўскі разумеў, што наладжванье

ягонаі групай сувязі з ангельскімі ўрадавымі коламі будзе садзейніцаць яднанью ўсіх нацыянальных сілаў, іх падтрымцы пляну разгортвання шырокамасштабнай антыямецкай барацьбы. Падтрымка Ангельшчынай Беларускага нацыянальнага Супраціву павінна была спыніць ваганьні многіх беларускіх дзеячоў, якія ўсьведамлялі немагчымасць самастойна (без падтрымкі Захаду, якую, напрыклад, мела польская Армія Краёва) весьці збройную барацьбу супраць нямецкіх акупантатаў.

Зь іншага боку, перамовы з Москвой паказваюць, што В. Гадлеўскі вельмі рэалістычна ацэньваў савецкі ўплыў у Беларусі. Ужо летам 1942 г. у савецкім партызанскім руху і падпольі на тэрыторыі Беларусі налічваліся дзесяткі тысячаў чалавек. Арганізацыя вясной 1943 г. беларускага нацыянальнага партызанскага руху прывяла б да сутыкнення з гэтай сур'ёнай сілай, якая мела падтрымку з-за лініі фронту.

Пасля нямецкіх карных экспедыцыяў з паленнямі вёсак і расстрэламі мірнага жыхарства, у лес пайшлі тысячы беларускіх сялянаў. Многія зь іх уліліся ў склад савецкіх партызанскіх атрадаў. У № 2 “Бюлетэня БНП” В. Гадлеўскі згадваў беларускую моладзь, якая “ідучы часта за фальшывымі бальшавіцкім лёзунгамі, безадказна нішчыла свой-жа ўласны актыў”. Важным зъяўляеца сцьверджаньне Гадлеўскага пра змену настрою насельніцтва Беларусі, якая адбылася ў сярэдзіне 1942 г.: “аснаўная маса народу пахінулася ў сваёй веры ў будучыню Беларусі”. Якраз гэтую веру і хацеў вярнуць народу Гадлеўскі і арабліва вялікія спадзяваныні ўскладаў на моладзь, якая стойка трymала “фронт супраць польскай, бальшавіцкай ці расейскай пропаганды” ў чаканыні “баявога кліча — за Незалежную Беларусь”.³³

Адной з мэтаў кантактаў В. Гадлеўскага з прадстаўнікамі Москвы магла быць спроба спынення распальвання ў Беларусі грамадзянскай вайны. На працягу 1941—1942 гг. савецкімі партызанамі было забіта ў Беларусі амаль 5 тысячаў паліцыянтаў і “зраднікаў радзімы”, прычым гэты тэрор меў тэндэнцыю да ўзрастанья.³⁴

Нездарма В. Гадлеўскі пісаў у № 2 “Бюлетэня БНП” такія радкі: “Мы ня маём права прымаць удзелу ў самазынішчэнні альбо дапусціць да яго, да барадзьбы беларуса-партызана з беларусам-валасным старшынёй, беларуса-паліцыянта з беларусам-партызанам. Сёньня мы ўсе беларусы зпад аднаго бела-чырвонага белага сцягу, злучаныя адною ідэяю барадзьбы за незалежную Бацькаўшчыну, а кожная стрэльба ў беларускіх руках — гэта адзін козыр болей у вырашающим розыгрышу”.

Шмат хто з савецкіх партызанаў добра памятаў сталінскі перадваенны тэрор, барацьбу бальшавікоў супраць беларускай ідэі і яе носьбітаў. Вядомыя шматлікія выпадкі, калі, пасля размоваў з прадстаўнікамі беларускага нацыянальнага актыву, трапіўшыя ў палон савецкія партызаны беларускай нацыянальнасці пераходзілі на службу ў беларускую паліцыю. Напрыклад, у канцы 1941 г., даведаўшыся аб беларусізацыі Віцебска, на бок мясцовай беларускай паліцыі перайшоў цэлы партызанскі атрад у колькасць каля 100 чалавек. Пры гэтым быўшыя партызаны самі арыштавалі і выдалі немцам камандзіра і камісара атрада, якія да вайны займалі пасады апэраратуўных упалаўнаважаных НКВД.

“Мне даводзілася прысутнічаць на допытах савецкіх партызанаў і падпольшчыкаў у 1941 – 1943 гадах. Тады я зрабіў выснову, што 9 з 10 чалавек пайшлі на службу да саветаў пад уздзеяннем нямецкіх рэпрэсіяў. Практычна ніхто зь іх ня быў перакананым камуністам”, — успамінае З., удзельнік беларускага вайсковага руху часоў вайны.³⁵

Прадстаўнікі савецкіх спэцслужбай маглі пралічыць магчымае разьвіццё сітуацыі ў Беларусі ў выпадку рэалізацыі пляну Гадлеўскага па разгортванні беларускага нацыянальнага партызанскага руху, як гэта зрабілі і нямецкія спэцслужбы (гл. далей). Нявыключана, што было прынятае рашэнне пра ліквідацыю Гадлеўскага. Дакладна вядома толькі, што інфармацыя пра яго перамовы з савецкай выведкай трапіла ў рукі нямецкіх спэцслужбай ад агентаў СД, якія працавалі ў камуністычным падпольлі. Але гэта мог быць і адмысловы “зъліў” інфармацыі ў разыліку на хуткую рэакцыю нямецкіх карных воргану.

НЯМЕЦКІЯ СПЭЦСЛУЖБЫ СУПРАЦЬ БЕЛАРУСКАЙ КАНСЬПІРАЦІІ

З дапамогай сваёй агенціі нямецкія спэцслужбы былі пайнфармаваныя пра існаваньне нелегальных беларускіх організацыяў ужо ў 1940 г. Гэстапа і СД было вядома, што яны маюць антыкамуністычную скіраванасць і не праводзяць ніякай антынямецкай дзейнасці. У той палітычны сітуацыі гэтыя організацыі былі патрэбныя немцам, бо ўжо распачалася падрыхтоўка да вайсковага канфлікту з Савецкім Саюзам. Беларускіх нацыяналістаў плянавалі выкарыстаць як для разьведвальнай дзейнасці на тэрыторыі БССР, так і для дывэрсійна-тэрарыстычнай і пайстанцкай. Аднак няма нікіх звестак, што нямецкія спэцслужбы ўваходзілі ў контакт зь беларускімі нелегальнымі організацыямі. Праўдападобна,

іх дзейнасць спрабавалі адсочваць, а супраца адбывалася з легальнымі беларускімі структурамі, які існавалі ў Нямеччыне і Генэрал-губэрнатарстве. Зрэшты, у нелегальных і легальных беларускіх структурах працавалі адны і тыя ж людзі.

Паслья акупацыі Беларусі нямецкімі войскамі Служба бяспекі і СД працягвала адсочваць дзейнасць беларускіх нелегальных арганізацыяў. 27 верасня 1941 г. у Баранавічах прайшла нарада супрацоўнікаў Службы бяспекі і СД генэральнаага камісарыяту “Беларусь”. Усе прысутныя былі пайфармаваныя пра падзеі на Украіне, дзе адбыліся масавыя арышты нацыяналістаў-бандэраўцаў, якія абвесцілі ў Львове незалежную ўкраінскую дзяржаву. Таксама разглядалася палітычная пазыцыя ўкраінскіх збройных атрадаў атамана Бульбы-Бараўца (“Палеская Сеч”) і шэрагу беларускіх атрадаў, якія ў жніўні 1941 г. праводзілі шырокамасштабную антыбальшавіцкую апэрацыю на Палесьсі. На нарадзе адзначалася, што колькасць беларускіх нацыяналістичных збройных фармацыяў імкліва павялічваецца і далёка ня ўсе зь іх падзяляюць палітыку акупацыйных нямецкіх уладаў. У сувязі з гэтым, СД была паставлена задача па падпрарадкованыні ўсіх збройных беларускіх атрадаў нямецкай уладзе і абмежаваныні колькасці іх удзельнікаў рэальным патрэбамі. Таксама мусіла адбыцца татальнай праверка ўдзельнікаў гэтых атрадаў.

Сярод іншага, прагучала інфармацыя пра наяўнасць “падпольных арганізацыяў беларускіх нацыяналістаў”. У СД былі звесткі і пра існаваныне на тэрыторыі Генэрал-губэрнатарства, райхскамісарыяту “Украіна” і генэральнай акругі “Беларусь” “падпольных узброеных атрадаў беларускіх нацыяналістаў агульнай колькасцю да 350-400 чалавек”. Яны дзейнічалі яшчэ з 1939 г., змагаліся як супраць бальшавікоў, так і супраць немцаў. Была паставлена задача прыпыніць іх дзейнасць праз легальныя беларускія структуры, калі ж гэта ня ўдасца зрабіць, атрады падлягалі зьнішчэнню.³⁶

Нямецкія спэцслужбы невыпадкова баяліся збройных ацыяў з боку беларускіх легальных і нелегальных фармацыяў. Якраз у верасні 1941 г. стала вядома пра падзел Беларусі нямецкімі акупантамі на некалькі частак. Значная частка беларускага Палесься, дзе пераважна і дзейнічалі збройныя атрады, перадаваліся ў райхскамісарыят “Украіна”. У верасні пачала ўсталёўвацца нямецкая цывільная ўлада, якая моцна абмяжоўвала былу “вольніцу” бульбаўцаў і беларускай самааховы.

Становішча на беларускім Палесьсі ўскладнялася і палітыкай

ўкраінскай цывільнай адміністрацыі. Апошняя пераважна складалася з прадстаўнікоў бандэраўскай галіны АУН, якія разглядалі паўднёвёыя раёны Беларусі як “этнічныя ўкраінскія тэрыторыі” і марылі аб “вялікай Украіне ад Дону да Сяну”. Паводле бандэраўцаў, беларуска-ўкраінская мяжа павінна знаходзіцца недзе каля Ружанаў, а на Палесьсі ніякага беларускага насельніцтва не існуе. Украінская паліцыя неаднаразова спрабавала разбройць беларускія атрады самааховы ў вёсках, рэпрэзэнтуючы іх перад немцамі як “савецкіх партызанаў” альбо “польскіх паўстанцаў”.³⁷

Агентурай СД было зафіксаванае незадавальненіне ня толькі ўдзельнікаў беларускай самааховы, але і насельніцтва. Такое ж незадавальненіне жыхароў заходнебеларускага Палесься фіксавалі і спэцгрупы ГРУ Чырвонай Арміі: “Калі аддалі Берасьцейскую вобласць [украінцам], народ быў незадаволены... [Людзі] гавораць: не зразумееш, што з нас хочуць зрабіць”.³⁸ Беларускі дзяяч Васіль Вір успамінаў на эміграцыі: “У Пінску і Берасьці зарганізаваная была так зв. украінская дапамаговая паліцыя, але вёска ўдзелу ў украінізацыі не прымала, ідуучы ў лес і арганізууючы, побач [з] бальшавіцкай, сваю беларускую партызанку”.³⁹

На наступнай нарадзе супрацоўнікаў Службы бяспекі і СД генэральнаага камісарыяту “Беларусь”, якая адбылася 17 лістапада 1941 г. у Баранавічах, адзначалася зьмена палітычных настроў беларусаў-супрацоўнікаў вайсковых і цывільных нямецкіх установаў. Гэта тлумачылася тым, што беларусы “адчулі зьмену палітыкі Германскага Райху да мясцовых супрацоўнікаў”. У выніку, нямецкія спэцслужбы адзначалі актывізацию “падпольнага нацыяналістычнага руху”. Гэстапа ў той час мела звесткі пра дзеяйнасць трох нелегальных арганізацый: Арганізацыі Беларускіх Нацыяналістаў, Беларускай Незалежніцкай Партыі і Беларускай Нацыянал-Сацыялістычнай Партыі. Прычым, кіраўніцтва АБН і БНП прыпісвалася В. Гадлеўскаму. На нарадзе быў канстатаваны факт, што “большая частка кіруючых пасадаў цывільнай беларускай адміністрацыі і паліцыі займаюць прадстаўнікі старой гэнэрацыі беларускіх нацыяналістаў. Апошнія асабіста знаёмыя паміж сабой шмат гадоў і настроеныя на плённае супрацоўніцтва”. Нямецкія спэцслужбы лічылі, што ўсе беларускія нацыянальныя падпольныя арганізацыі звязаныя паміж сабой і фактычна кіруюцца з аднаго цэнтру.⁴⁰

Назапашванье гэстапа і СД інфармацыі пра беларускую кансьпірацыю працягвалася да ліпеня 1942 г., калі была атрыманая вестка пра праведзены ў чэрвені ў Менску зъезд беларускіх нацыяналістаў. Стала вядома, што група Гадлеўскага выступае

за арганізацыю вясной 1943 г. шырокай антынямецкай партызанскаі і падпольнай барацьбы. Па некаторых звестках, галоўным інфарматарам нямецкіх спэцслужбаў быў Ф. Акінчыц. Акрамя яго нямецкія ўлады атрымлівалі інфармацыю пра беларускі нацыянальны рух і палітычных настроях яго ўдзельнікаў ад А. Шкуткі і Б. Букаткі.⁴¹

У ліпені 1942 г. гэстапа і СД стварылі спэцыяльную группу, якая мусіла працаўаць па справе правядзення “з’езду беларускіх нацыяналістаў” ды наагул па беларускай кансьпірацыі. Група ня мела задачы яе ліквідацыі, у яе функцыі ўваходзілі збор інфармацыі і назіранье за дзеянасцю падпольных структураў і іх дзеячоў. З Бэрліну паступіў “кампрамат” на Гадлеўскага. У гэтых матэрыялах паведамлялася, што ён “неаднойчы выказваўся аб часовым супадзеніні мэтай Нямеччыны і беларускіх нацыяналістаў, аб непазыбежнасці антынямецкай скіраванаасці нацыянальных рухаў”. У гэтым дасце ўтрымлівалася і інфармацыя пра контакты В. Гадлеўскага з прадстаўнікамі абедзівью частак АУН (бандэраўцаў і мельнікаўцаў).⁴²

Збор інфармацыі і назіранье працягвалася да пачатку кастрычніка 1942 г., калі гэстапа атрымала матэрыялы пра контакты В. Гадлеўскага ня толькі з польскім, але і з савецкім падпольлем.

Выход В. Гадлеўскага на савецкую выведку быў вельмі рызыкоўным крокам. Для савецкага боку ён па-ранейшаму заставаўся ворагам, а значыць у любы момант бальшавікі маглі падставіць Гадлеўскага, зынішчыць яго нямецкім рукамі. Магчыма, так і сталася.

Напрыканцы 1942 г. з-за лініі фронту ў Менск быў закінуты агент НКГБ БССР “Настаўнік” з заданнем стварэння ў горадзе агентурнай сеткі. Ён быў 1912 г. н., ураджэнец Саратаўскай вобласці. Перад вайной скончыў Беларускі пэдагагічны інстытут, працаўаў настаўнікам у Сіроцінскім раёне Менскай вобл. Па прыходзе немцаў працаўаў у раённай управе на пасадзе інспектара школаў. У верасьні 1942 г. сышоў у савецкі партызанскі атрад Кароткіна, быў перакінуты за лінію фронту. Паслья вэрбоўкі НКГБ БССР быў закінуты на тэрыторыю Беларусі. Зусім магчыма, што ў 1941-42 г. “Настаўнік” мог супрацоўнічаць з галоўным школьнім інспектарам В. Гадлеўскім. Яго маглі задзейнічаць у ажыццяўленыні акцыі па ліквідацыі Гадлеўскага праз падкідванье СД кампрамату на яго.

Гэту вэрсію падмацоўвае сказ з харектарыстыкі гэтага агента савецкай дзяржбясьпекі: “Па заданні НКГБ БССР “Настаўнік” праз завэрбаванага агента зьдзейсніў ліквідацыю аднаго з выбітных

дзеячоў “Беларускай Нацыянальнай Самапомачы”.⁴³

Гэтую вэрсію пацвярджаюць і некаторыя архіўныя крыніцы. Агентура НКГБ разам з паведамленынямі жніўня — пачатку верасьня 1942 году аб станоўчых выніках перамоваў і супрацоўніцве з В. Гадлеўскім і ягонай групай (узьнікненне і дзейнасць шматлікіх антыфашистоўскіх беларускіх групаў у Зах. Беларусі, легалізацыя ў нямецкіх установах некалькіх савецкіх выведнікаў, атрыманыне каштоўнай інфармацыі вайсковага характару), паведамляла і аб “узмацненьні непамерных патрабаваньняў В. Гадлеўскага”. Сярод падобных патрабаваньняў узгадваюцца толькі некалькі: заходы перад урадамі Заходніх краінаў аб вызнаныні “нейкага Беларускага Нацыянальнага Камітэту”, патрабаваныне вызваліць зь лягероў і турмаў “шэраг беларускіх буржуазных нацыяналістаў, якія былі асуджаныя за антысавецкую дзейнасць у 1930 — 1941 г.г.”, дазвол на фармаваныне ў СССР “беларускай нацыянальнай арміі, што будзе ваяваць з немцамі пад кіраўніцтвам ангельцаў”, а таксама беларускіх нацыянальных часцін у Чырвонай Армії.⁴⁴

Падобная інфармацыя наводзіць на думку, што Вінцэнт Гадлеўскі досьціць сур'ёзна ставіўся да магчымасці супрацоўніцтва з савецкімі спэцслужбамі. Цалкам верагодна і тое, што ў канцы верасьня 1942-га гэтае супрацоўніцтва зайдло ў тупік. Бо ўжо на пачатку кастрычніка 1942 г. савецкая агентура атрымлівае загад “незаўважна пераняць кіраўніцтва беларускімі антыфашистоўскімі групамі і зъмяніць систэму явак і пароляў”⁴⁵.

Дзеля прыпыненія антыямецкіх настроў сярод беларускага нацыянальнага актыву ў Беларусі ў кастрычніку 1942 г. у Беларусь з Бэрліну быў выкліканы Ф. Акінчыц. СД паставіла перад ім задачу зьдзейсніць паездку па Беларусі з лекцыйна-інспэкцыйнымі мэтамі. Вынікі “інспэкцыі” Акінчыца былі сапраўдным шокам для немцаў. Паводле Ф. Акінчыца, большая частка нацыянальнага актыву, беларускіх збройных адзінак падтрымлівала В. Гадлеўскага. СД спрагнавала магчымае разьвіцьцё сітуацыі. На баку Гадлеўскага былі ня толькі легальныя вайсковыя фармацыі, але і частка антыямецкага партызанскага руху, якая складалася зь беларусаў (прычым, ня толькі ў Зах. Беларусі, але і на ўсходзе). Нямецкія спэцслужбы ацэнівалі патэнцыйную першапачатковую колькасць беларускіх нацыянальных партызанаў у 50-70 тысячай чалавек. Гэта азначала, што беларускі Супраціў мог узяць пад кантроль значную тэрыторыю краіны. Далейшае разьвіцьцё падзеяў, у тым ліку далучэныне да партызанкі польскіх і ўкраінскіх групаў, ваеннапалонных Чырвонай Арміі, масавая падтрымка

населеніцтва, магло прывесьці да ўзрастанья колькасъці партызанаў да 400-500 тысячаў чалавек.⁴⁶ Цалкам магчыма, што падобнае масавае антынямецкае паўстанье ў тыле групі армій “Цэнтар” адпавядала і інтарэсам савецкага камандаванья. Згодна з інфармацыяй савецкіх крыніц, Масква ў ліпені — жніўні 1942 г. перакінула “антыфашистскім групам” у Беларусі амаль 1500 адзінак аўтаматычнай зброі і амаль 200.000 патронаў да яе.⁴⁷

І гэта пры вялікім недахопе падобнай зброі ў армейскіх часьцях на савецка-нямецкім фронце!

Справа была ўзятая на контроль Бэрлінам (РСХА). Было прынятае рашэнье пра ліквідацыю беларускай нацыянальнай кансьпірацыі на чале з Гадлеўскім. Але СД разумела, што арышты і ліквідацыя лідэраў Супраціву прывядзе да пачатку антынямецкіх выступаў беларускіх вайсковых аддзелаў і іх сыходу ў лес. У гэтай сітуацыі было прынятае рашэнье пра арганізацыю расколу ў шэрагах кіраўнікоў беларускага нацыянальнага руху. У канцы лістапада 1942 г. у Баранавіцкае СД былі выкліканыя з мэтай “выкрыцця камуністычнай змовы В. Гадлеўскага” чатыры вядомых беларускіх дзеячы.

Спачатку афіцэры СД размаўлялі з Ф. Кушалем. Яму былі прад'яўленыя дакумэнты пра ягоную супрацу перад вайной з НКГБ у якасьці агента, а таксама пра контакты з кіраўнікамі асобых выведчы-дывэрсійных групаў НКГБ з восені 1941 да лета 1942 г. У абмен за заступніцтва перад нямецкім кіраўніцтвам, Кушалю прапанавалі падтрымаць абвінавачаныні супраць Гадлеўскага і пераканаць у неабходнасці яго арышту яшчэ аднаго беларускага дзеяча. Кушаль пагадзіўся. Ён паведаміў немцам, што мае інфармацыю пра беларускую кансьпірацыю Гадлеўскага, дапамагаў яму наладжваць контакты з прадстаўнікамі савецкай выведкі. Адначасова Ф. Кушаль заявіў, што са жніўня 1942 г. ён “спыніў контакты з Гадлеўскім у справе антынямецкай палітыкі”. Больш таго, паводле Кушаля, 12 верасьня 1942 г. ён накіраваў на імя камандуючага Паліцыяй бяспекі і СД Остлянда Вальтэра Штальэкера рапарт аб дзеянасці В. Гадлеўскага і В. Іваноўскага. На пытаныне начальніка Баранавіцкага СД Вальдэмара Амэлунга, чаму гэты рапарт ня быў пададзены мясцовому аддзелу СД альбо гэстапа, Кушаль адказаў, што “сярод супрацоўнікаў мясцовых ворганаў бяспекі і цывільной нямецкай адміністрацыі шмат прыхільнікаў В. Гадлеўскага”. Пазней нямецкія спэцслужбы атрымалі інфармацыю, што Кушаль спыніў супрацу з Гадлеўскім толькі пасля таго, як даведаўся пра вынесены яму (Кушалю) савецкімі ворганамі бяспекі сымяротны.

прысуд. А рапартам на імя Штальэкера ён спрабаваў забясьпечыць сабе на будучае захаванье жыцьця.⁴⁸

Разам з тым, калі ўзяць пад увагу факт удзелу Ф. Кушала яў перамовах з савецкімі агентамі, ня выключана і вэрсія аб тым, што ён першы разгадаў брудную гульню саветаў. Магчыма, аб ім вядзеца ў наступных радках: "...далёка на ўсе ў групе В. Гадлеўскага верылі савецкаму кірауніцтву і гатовы былі справай змыць сваю віну перад Радзімай. Сярод найбліжэйшых ягоных памагатых былі апантаныя ідэалёгіяй буржуазнага нацыяналізму. Адзін зь іх яшчэ ў канцы ліпеня — пачатку жніўня [1942] патрабаваў спыніць усе контакты з нашым [савецкім] падпольлем".⁴⁹

Магчыма, ведаў Ф. Кушаль і савецкіх агентаў, якіх В. Гадлеўскі ўладкаваў у нямецкія ўстановы. Апошнія сапраўды маглі ініцыяваць яго гібелю: альбо рукамі немцаў, альбо — савецкіх партызанаў. На нашую думку, у падобных абставінах рапарт у Рыгу, дзе знаходзілася штаб-кватэра В. Штальэкера, быў сапраўды больш бясьпечным для Кушала.

Адначасова існуе думка, што Ф. Кушаль съвядома “здаў” В. Гадлеўскага. Апошні зашмат ведаў аб ягоным перадваенным і варенным супрацоўніцтве з савецкімі спэцслужбамі. “Калі б беларускі актыў даведаўся аб энкавэдзісцкім мінулым Кушала яшчэ ў 1942 — 1944 гадах, ён ніколі б не заняў адпаведных пасадаў у БЦР і БКА”, — съведчыць былы камандзір беларускага партызанскага атрада “Белавежа” X.⁵⁰

Размова супрацоўнікаў СД з Р. Астроўскім была досьць ка-роткай. Ён асуздзіў дзеянасьць В. Гадлеўскага і ўручыў немцам мэмарандум праваслаўных сьвятароў аб “польскай дзеянасьці т. зв. беларускіх каталікоў”. Падобныя размовы адбыліся і зь іншымі беларускімі дзеячамі. Усе яны падпісалі агульны пратакол аб “вызнанні злачынных дзеяў групы Гадлеўскага”. Присутным беларускім дзеячам было паведамлена, што В. Гадлеўскі, В. Іваноўскі і Ф. Аляхновіч будуць арыштаваныя і зьмешчаныя ў асобным блёку канцлягеры Заксэнхаўзэн (дзе ўжо ўтрымліваўся С. Бандэра, С. Равэцкі, з часам там апынуліся Т. Бульба-Бараўец і А. Мельнік).

Усе дакумэнты па справе Гадлеўскага былі накіраваныя ў Бэрлін, адкуль 8 сінегня 1942 г. прыйшоў загад аб ліквідацыі Гадлеўскага, Іваноўскага і Аляхновіча. Прычым, В. Гадлеўскага перад расстрэлам павінны былі дапытаць, Іваноўскага і Аляхновіча было вырашана зынічыць пад выглядам тэрактаў з боку савецкіх партызанаў. Аднак здарылася неспадзяванка. Некалькі беларусаў-

супрацоўнікаў менскага гэстапа атрымалі доступ да сакрэтнай інфармацыі і паспрабавалі паведаміць падпольле Гадлеўскага пра заплянаванае яго зынішчэнне. Дакладна невядома, ці дайшла гэтая вестка да В. Гадлеўскага. А згаданыя супрацоўнікі гэстапа былі арыштаваны і ліквідаваны. У новай сітуацыі было вырашана тэрмінова арыштаваць і адразу ж ліквідаваць Гадлеўскага.⁵¹

Гадлеўскі быў затрыманы асабістая начальнікам аддзела паліцыі бясьпекі і СД Менску Хойзэрам а 20 гадзіне 24 сінегня 1942 году на сваёй кватэры. Яму было паведамлена, што ён мусіць ехаць у Бэрлін. Хойзэр прывёз Гадлеўскага ў касыцёл сув. Сымона і Алены, дзе быў правераны ягоны сэйф. Ксяндзу Ігнатавічу было паведамлена, што ксёндз Гадлеўскі ад'яжджае на два тыдні — такім чынам СД выйгравала час ды адтэрміноўвала магчымыя пратэсты з нагоды арышту беларускага палітыка і сівятара. Пасля гэтага Вінцэнт Гадлеўскі быў адвезены ў Трасцянец, дзе ва ўрочышчы Благоўшчына расстраляны асабістая Хойзэрам. Там жа было пахавана й ягонае цела.⁵²

¹ Паведамленьне аўтарам былога супрацоўніка Баранавіцкага СД Г. Лістапад 2005 г.

² Сабалеўскі Ю. Мае ўспаміны аб сув. памяці кс. В. Гадлеўскім // Незалежная Беларусь (Лянгэнфельд, Зах. Нямеччына), 1953, № 1 (7), студзень.

³ ЦДГАЛ, ф. 408, вол. 1, спр. 775, арк. 7-8.

⁴ Сяброў Рады было тры: а. Леў Гарошка, а. Іван Гэрмацик і а. Вацлаў Аношкі. Першы пакінуў пасыль сябе вялікую літаратурную і эпістолярную спачыну, але нідзе ня згадвае пра даручэнне Гадлеўскага. Другі, нібыта, памёр ад тыфу вясной 1942 г. Трэці памёр 2 лютага 1966 году ў Польшчы. Гл.: Беларускія рэлігійныя дзеячы XX стагоддзя. Менск — Мюнхэн, “Беларускі кнігазбор”, 1999, б. 8.

⁵ Паведамленьне былога камандзіра беларускага партызанскаага атрада “Белавежа” Х. Сакавік 2006 г.

⁶ Аб tym, што летам 1942 г. ноччу ў манастыр прыяжджалі “два беларускіх сівятара”, падчас сутэрэны 21 ліпеня 2003 г. з адным з аўтараў распавядаў найстарэйшы іераманах-студыт а. Гедыён. — СГ, СЁ.

⁷ Сапраўды, на адлегласці 1,5 — 2 кіляметры ад Сівятаўськенскай Уніўскай лаўры Студыцкага Статуту ёсьць рэшты “крыўкі” (схрону) АУН-УПА, пабудаванай яшчэ ў 1942 годзе. — СГ., СЁ.

⁸ Маглі прысутнічаць: япіскапы Іосіф Сыліны і Мікалай Чарнецкі, а таксама брат мітропаліта Андрэя Шаптыцкага ігумен студытаў Кліменці Шаптыцкі. Іншых япіскапаў на той час у Львове не было. — СГ., СЁ. Імёны я

⁹ Копія дакументу, атрыманая аўтарамі ад былога камандзіра беларускага партызанскаага атрада “Белавежа” Х. у сакавіку 2006 г.

¹⁰ Паведамленьне аўтарам былога афіцэра Баранавіцкага СД Г. Сакавік 2006 г.

¹¹ Таксама.

¹² Пануцэвіч В. Кс. Вінцэс Гадлеўскі. Дзяржаўны Муж і Правадыр Народу //

Беларуская царква (Чыкага), 1965, № 28.

¹³ Тамсама, б. 107.

¹⁴ Новы дакумент пра лёс Экзарха Антона Неманцэвіча // Царква (Берасьце), 2004, № 3 (42).

¹⁵ Паведамленьне былога супрацоўніка Баранавіцкага СД Г. Лістапад 2005 г.

¹⁶ Туронак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй. Менск, “Беларусь”, 1993, б. 98.

¹⁷ Паведамленьне былога супрацоўніка Баранавіцкага СД Г. Лістапад 2005 г.

¹⁸ Борисов И. Охота Цанавы за Арсеньевой. Менск, Выд. В. Хурсік, 2004, б. 106-173.

¹⁹ Паведамленьне былога супрацоўніка Баранавіцкага СД Г. Лістапад 2005 г.

²⁰ Паведамленьне былога камандзіра беларускага партызанскаага атрада “Белавежа” Х. Сынежань 2005 г.

²¹ Бараноўскі Я., Ігнаценка І. Міnsкае патрыятычнае падполле // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. т. 5, Менск, 1999, б. 168.

²² Соловьев А. Они действовали под разными псевдонимами. Менск, “Навука і тэхніка”, 1994, б. 45.

²³ Паведамленьне былога супрацоўніка Баранавіцкага СД Г. Лістапад 2005 г.

²⁴ Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. т. 5, Менск, 1999, б. 168.

²⁵ “Барацьба супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў на тэрыторыі БССР. 1941-1944 г.г.”. Т.1, б. 371 // Цэнтральны гістарычны архіў Расейскай Фэдэрэцыі.

²⁶ Соловьев А. Они действовали под разными псевдонимами. Менск, “Навука і тэхніка”, 1994, б. 45.

²⁷ “Барацьба супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў на тэрыторыі БССР. 1941-1944 г.г.”. Т.1, б. 369 // Цэнтральны гістарычны архіў Расейскай Фэдэрэцыі.

²⁸ Тамсама, 320.

²⁹ Тамсама, 322.

³⁰ Паведамленьне былога супрацоўніка Баранавіцкага СД Г. Лістапад 2005 г.

³¹ Сабалеўскі Ю. Мае ўспаміны аб съв. памяці кс. В. Гадлеўскім // Незалежная Беларусь, 1953, № 1(7), студзень.

³² Тамсама.

³³ Беларускі Рэзыстанс, 2005, № 1 (2), б. 72-73.

³⁴ М. Ш. Статыстыка тэрору // Беларускі Рэзыстанс, 2005, № 1 (2), б. 131.

³⁵ Паведамленьне аўтарам ад сынежня 2005 г.

³⁶ Паведамленьне былога супрацоўніка Баранавіцкага СД Г. Лістапад 2005 г.

³⁷ Паведамленьне былога камандзіра беларускага партызанскаага атрада “Белавежа” Х. Сынежань 2005 г.

³⁸ НА РБ, ф. 3500, в. 2, спр. 1286, арк. 25.

³⁹ Пінскі С. [Вір В.] Нашае Палесьсе // Летапіс (Зах. Нямеччына), 1947, № 2, б. 7.

⁴⁰ Паведамленьне былога супрацоўніка Баранавіцкага СД Г. Лістапад 2005 г.

⁴¹ Белорусская Центральная Рада: создание, деятельность, крах, б. 8.

⁴² Паведамленьне былога супрацоўніка Баранавіцкага СД Г. Лістапад 2005 г.

⁴³ Решин Л. Охота на Ворона // Совершенно секретно (Масква), 1996, № 2 (81), б. 12-13.

⁴⁴ “Барацьба супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў на тэрыторыі БССР. 1941-

БЕЛАРУСКІ РЭЗЫСТАНС

1944 г.г.”. Т.1, б. 375.

⁴⁵ “Барацьба супраць нямецка-фашискіх захопнікаў на тэрыторыі БССР. 1941-1944 г.г.”. Т.1, б. 380.

⁴⁶ Паведамленыне былога супрацоўніка Баранавіцкага СД Г. Лістапад 2005 г.

⁴⁷ “Барацьба супраць нямецка-фашискіх захопнікаў на тэрыторыі БССР. 1941-1944 г.г.”. Т.1, б. 401.

⁴⁸ Паведамленыне былога супрацоўніка Баранавіцкага СД Г. Лістапад 2005 г.

⁴⁹ “Барацьба супраць нямецка-фашискіх захопнікаў на тэрыторыі БССР. 1941-1944 г.г.”. Т.1, б. 382.

⁵⁰ Паведамленыне ад сьнежня 2005 г.

⁵¹ Тамсама.

⁵² Завальнюк Ул., Цумараў Я. Ведаў, што ня вернецца // Наша ніва, 2002, 20 сьнежня, № 47.

Ніна Стужынская

ЛІСТАПАДАЎШЧЫНА

“Лістападаўшчына” — вялікі кавалак з гісторыі беларускага моладзевага апазыцыйнага руху. Нацыянальная ідэя, антысавецкія перакананьні аб'ядналі моладзь, якая ў падлетковым узроўніце назірала Слуцкі ўздым і за пяць наступных год канчаткова пераканалася ўварожасці да беларушчыны новых савецкіх імпэраццаў.

У жніўні 1925 году ў вёсках Селішча, Еўлічы, Дарасіно, Вялікая Сліва, Каты на тэлеграфных слупах былі расклееены антысавецкія адозвы. Спэцорганы распачалі съледзтва. Пункты распаўсяду антысавеччыны былі пазначаны на спэцыяльной мапе. Побач з назвамі вёсак съледчы напісаў (у дужках) прозвішчы людзей з эсэраўскім ці яшчэ зь якім антысавецкім мінулым. Таму спачатку ў якасці падазраваемых былі затрыманыя жыхары вёскі Ісерна Улас Дубіна і Мікалай Чапурко.

Антыбалашавіцкі вызвольны рух на Случчыне ў 20-я гады быў вельмі моцны. Зусім не зьдзіўляе, што і гэтая, так званая “лістападаўская справа”, зьявілася менавіта тут, на зямлі з трывалымі грамадзкімі і культурнымі традыцыямі.

Беларускі погляд на навакольны съвет выдатна выхоўвала мясцовая інтэлігенцыя. Слуцак меў сваё творчае ядро, вакол якога гуртаваліся неардынарныя людзі. Амаль усе яны ўвайшлі ў склад Рады Случчыны. Гэта — вядомыя беларускія эсэры Павал Жаўрыд, Уладзімер Пракулевіч, Васіль Русак, Марк Асьвяцімскі і іншыя. Увайшоў у Раду і Георгій (Юры) Іванавіч Лістапад, цэнтральная постаць у разглядаемай намі гісторыі.

Лекцыі на Слуцкіх настаўніцкіх курсах чыталі вядомыя нацыянальныя і палітычныя дзеячы: беларускую мову і літаратуру — Янка Станкевіч, гісторыю Беларусі — Усевалад Ігнатоўскі, гэографію — Мікалай Азбукін, мовазнаўства — Браніслаў Тарашкевіч. Гэтыя настаўнікі прапаноўвалі сваім слухачам съветапоглядную систэму,

*Юрка Лістапад. Здынак
1918-20 гг.*

цэнтар якой, на іх думку, знаходзіцца на “малой” радзіме, якая, як і “вялікая”, заслугоўвае паўнапраўнага разьвіцьця і квітнення. Лёс лістападаўцау таксама звязаны з гэтымі курсамі. Ю. Лістапад выкладаў беларускую мову, а Нічыпар Мяцельскі, Міхась Дземідовіч, Міхась Макарэні, Мікалай Казак — тыя, хто пазней разам зь ім селі на лаву падсудных, былі яго вучнямі.

“Лістападаўская справа” зьявілася невыпадкова, не на пустым месцы, яе можна разглядаць як працяг папярэдніх падзеяў.

Зъмест адозваў, якія слуцкія юнакі распаўсюдзілі ў вёсках, адлюстроўваў гаротнае становішча сялянаў пры новай ўладзе, і разам з тым вельмі непрыхільныя адносіны паміж людзьмі і гэтай уладай “чужынцаў”. Вось зъмест адной з адозваў:

“Сяляне. Браты родныя. Абрыдла нам панаванье чужынцаў: камуністай і паноў. У часе будучай вайны нам трэба паўстаць і збудаваць вольную незалежную Беларусь”.

І яшчэ:

“Таеварышы, раней нас душыў пан, а цяпер душыць бальшавік. Сяляне, годзі вам спаць! Прачніцеся! Годзі ездзіць на вашым карку жыдам. Скінце ўсіх. Збудуйце свой уласны кут. Зрабіце Беларусь Вольнай. Зрабіце сваю ўладу, а не жыдоўскую. Аб'яднайцеся, родныя браты-сяляне! Паўстанце!”

Больш падрабязныя і шматслоўныя адозвы складаюцца з апісаныя сумнай рэчаіснасьці, аналізу прычынаў такога становішча і прапановаў-заклікаў. Чытаем:

“Браты-сяляне!

На нашых вачах адбылася рэвалюцыя. Вы бачылі тое, што не бачылі вашы дзеды. Сем год пануюць у нас бальшавікі. За гэты час колькі нашых сыноў і братоў пайшло на той съвет! Колькі зьнішчана добра, спалена будоўлі, адабрана ад вас коней, кароў. Наш родны край — Беларусь — была залітая кроюю нашай і вашай. За тое нам абяцаўся: што не будуць браць падаткаў, дадуць свабоду, дарэмныя школы і бальніцы і г. д. Рай дэклараравалі бальшавікі нам на словаҳ, але што мы бачым? Савецкая ўлада забірае апошнюю кароўку за падатак. Наш хлеб ідзе задарма. Школ няма. За вучобу трэба плаціць. За лекі плаці. У сельскай радзе плаці. На пошце — плаці. Без грошай ні шагу — нас ашукалі. Дык вон ашуканцаў. Нашто плаціць падатак? (Так і пры цары было!)

Сяляне!.. Не плаціце падатку! Гуртуйцеся цэлымі вёскамі і не плаціце! А ў горадзе зноў гадуюць жываты на нашым дарэмным хлебе. Зноў ужо ходзяць у галёшах, а у нас няма лапцей за што купіць.

У горадзе раз'яджаюць пузачы, а ў нас няма дохлага каня для працы! Савецкая ўлада натравіла суседа на суседа, брата на брата, каб вы ня верылі адзін другому і не згаварыліся проці ўлады.

Сяляне! Кіньце сварыца! Арганізуцца ў сялянскі хайрус!

Ваш вораг не сусед, а бальшавік! Зноў турмы запоўнены сялянамі за падатак і іншае. Зноў селянін павінен знімаць шапку перад савецкім панам! Далоў новых паноў — камуністаў!

Сяляне! Не верце брахні камуністаў! Яны вас ашукалі і будуць далей ашукваць!

Сяляне! Арганізуцца! Брат з братам, сусед з суседам, вёска з вёскай і так далей, пакуль не будзе злучана ўся Беларусь!

Нас сілком падзялі! Адну частку Беларусі душацьпольскія паны, а другую — маскоўскія бальшавікі! Нашаю працай, працай гаротнага беларускага селяніна кормяцца ўсе дармаеды! Вы павінны сказаць: наша праца, наш хлеб — нам! Мы самі галодныя!

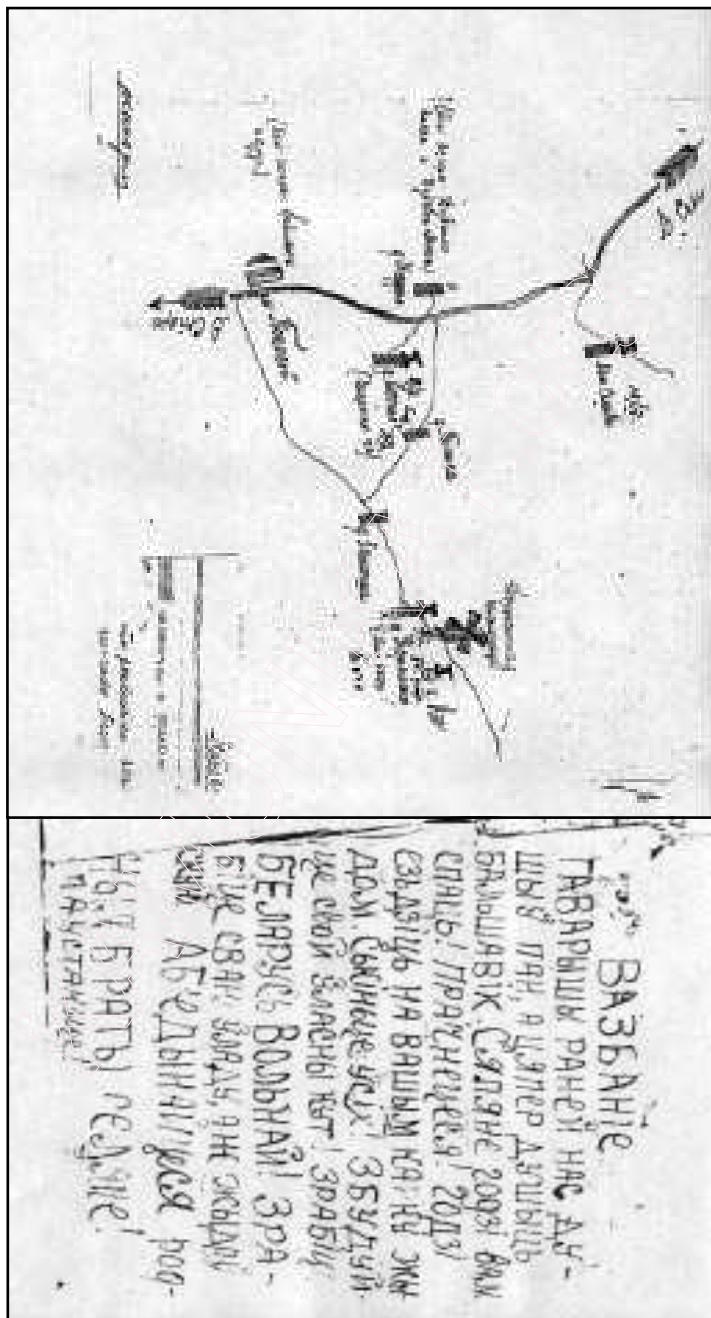
Сяляне! Падумайце над праўдаю! Далоў ашуканцаў і далоў новых паноў-камуністаў. Мы хочам быць самі над сабою гаспадарамі. Далоў холад і голад!

Жыве Беларусь!"

23 каstryчніка арыштавалі Георгія Лістапада і Мікалая Казака, а 26 каstryчніка — Нічыпара Мяцельскага і Міхася Макарэню. Ператрус у Лістапада амаль нічога ня даў. Знайшлі толькі фотаздымак Якуба Коласа, часопіс "Вольная Беларусь" за 1918 год (яго рэдагаваў Язэп Лёсік), працы самога Лістапада, перапіску з рознымі людзьмі.

Галоўны "кампрамат" адшукалі ў Мікалая Казака — рукапісны часопіс "Наша слова". Маладым людзям моцна карцела пакласыці свае думкі на паперу. Для гэтай мэты яны і аб'ядналіся ў так званае "Беларускае выдавецкае таварыства "Згода". Як вынікае з прадмовы часопіса, выдаўцы мелі сваёй мэтай распавесці пра сябе, свае погляды, жыццёвяя пляны. Часопіс зъмяшчаў ня толькі вострую крытыку рэчаінасці, але і прапановы, як яе зъмяніць і палепшыць. Галоўнымі палітычнымі лёзунгамі маладых аўтараў былі — "Няхай жыве вольная Беларусь!" і "Роднае слова — пашырайся!"

Пісаў і расклейваў адозвы Міхась разам з вучнем Слуцкіх курсаў Дубоўскім. Тэкст улёткі супадае з думкамі з яго нататніка: "Супраць волі съціскаеца сэрца, калі бачыш увес зьдзек над сялянамі. Калі ж Беларусь, пабачыш ты ўдзячнасць за сваю цяжкую працу? Помста, помста неабходна! Вочы нашы адкрыліся, туман пачаў рассейвацца. Мы ў рэшце рэшт убачылі ўсю праўду... Мы скінем гэтае ярмо..."

Шукаючы аўтара ў амністіяцкіх улётак, сплюгаваных ў гэтаі мясцовасці колінікі ўзельнікаў беларускага вызваленіса руху

Наш герой у будучым бачыў сябе сялянскім правадыром. У лісьце да Ціта Курбыка, які знайшлі пры ператрусе, ён пісаў: “Народ наш у няволі. Аб’яднаць народ нам (!?) дапамогуць нацыя і рэлігія. Трэба падтрымліваць беларускі рух нават сярод буржуяў і паноў”. З усіх духоўных каштоўнасцяў прыярытэт надаваў нацыянальнай ідэі. У tym жа лісьце да Курбыкі Mixась разважаў, што лёзунг, вакол якога ўзынялі партыйны лямант — “Лицом к деревне”, на самой справе — пусты гук...

“Дзяржаўным злачынцам”, братам Рыгору і Мікалаю Казакам, было адпаведна 18 і 17 гадоў. Рыгор Казак (“Алавядальнік Алесь”, ён жа Р. Крушина, у 1925 годзе навучэнец Менскага пэдтэхнікуму) пасьля першага допыту 25 каstryчніка быў вызвалены з-пад арышту. Са слоў Рыгора съледчы запісаў: “...в 1924-1925 учебном [году] я, учась на Слуцких общеобразовательных курсах, участвовал в легальном кружке по белорусоведению, старшиной коего был Макареня Михаил, секретарем — Демидович Михаил. С течением времени из указанного кружка выделился нелегальный антисоветский кружок, в состав которого входили: Макареня, Демидович, Казак Николай, Ничипор Метельский и др., чьих фамилий не знаю. Макареня и меня вербовал в этот кружок. Макареня говорил мне, что у них имеются револьверы, хотел дать и мне оружие, но я отказался. Брату моему Макареня оружие показывал действительно. Цель кружка — создание незалежной Вольной Белоруссии. Макареня был в тесной связи и даже в дружбе с Листопадом, и я подозреваю, что Листопад идейно влиял на слуцкую молодежь, пошедшую по нелегальной дороге...”.

Цяжка сказаць, наколькі задаволілі съледчага паказаньні Рыгора Казака. Але апошні скардзіўся, што за выхад з гуртка яму паграджалі і называлі здраднікам. На лаву падсудных сеў яго малодшы брат Мікалай, які сказаў съледчаму, што ў адозвах “як думаў, так і пісаў” і расклейваць не баяўся, бо савецкая ўлада дае свабоду слова. Сям’я была не багатая, на чатыры чалавекі чатыры дзесяціны дрэннай зямлі і вельмі вялікі падатак — трох рублі. Слуцкая школьная Рада вымагала вялікія гроши за навучанье. Бачыў, што на курсах мала сялянскіх дзяцей, у асноўным былі дзецы багатых габрэйскіх “спэкулянтаў і лавачнікаў”. На курсах мала ўжывалася беларуская мова. Мікалай тлумачыў прычыну стварэння часопіса tym, што рэдкалегія съценгазэты “Красны курсант” не хацела зъмяшчаць творы на беларускай мове.

Свае важкія прычыны выступіць з пратэстам супраць улады былі ў дзевятнаццацігадовага Mixася Макарэні. Ён заявіў на судзе,

Nichipar Miatsevich

што “быў супраць парадкаў, таму што бачыў, як савецкія працаўнікі, асабліва партыйныя, не лічыліся з інтэрэсамі бедных сялян. Адзін з такіх пабіў маці. Жыцьцё бацькі дрэннае. Ён ня меў магчымасці ў 23-24 гадах заплаціць падаткі. Па суду спагналі ў два разы больш...”. А ў дзёньніку, што быў знайдзены пры ператрусе (разам з адзовамі і лістамі Казакоў і Мяцельскага) запісаў: “Цяпер становіцца ясным, што ніякага раўнапраўя няма. Раўнапраўе толькі на паперы. Ня скінуўшы савецкай улады, не будзе раўнапраўя”. На пытанні сълед-

чага, каго ён лічыць сапраўдным беларусам і каго несапраўдным (дарэчы, гэтае пытаннне задавалася кожнаму арыштаваному), Макарэні адказаў, што, “хто прызнае беларускую мову і літаратуру, сваю культуру — сапраўдны беларус. Толькі з дапамогай сваёй мовы народ можа ўзыняцца. Несапраўдныя — гэта тыя, хто па нацыянальнасці беларусы, але супраць беларускай мовы”.

Калі гартаеш старонкі часопіса, то звяртаеш увагу яшчэ на аднаго аўтара, пяру якога належыць большасць аналітычных артыкулаў: “Камуністычны інтэрнацыянал” (крытыка), “Што трэба беларусу?”. Уступ у трэці разьдзел, дзе акрэслены мэты і задачы сялянскага руху, таксама напісаны ім. Можна меркаваць, што Нічыпар Мяцельскі (а менавіта ён падпісваў свае творы літарай “Н” ці псеўданімам “Н. Смутны”) браў на сябе абавязкі рэдактара часопіса. Яму належала радкі:

Грацуіце. Грацуіце на родных загонах,
Хай доля красуе на бацькаўскіх гонях.
Хай згіне нядоля, хай счэзне няволя,
Што цяжка пану над краем сягоńня!

Свайго “жыцьцяпісу” Нічыпар Мяцельскі на старонках часопісу не пакінуў, але вядома, што ён нарадзіўся ў звычайнай сялянскай сям’і. Яго “малая радзіма” — вёска Сукаўчыцы Слуцкага павету. Пасьля заканчэння курсаў працаўніцтва настаўнікам у Кавалевічах Шацкага раёну. З 1921 году, пасьля знаёмства з Ю. Лістападам, лічыў сябе сапраўдным беларусам.

Аб апазыцыйных настроях съведчыць дзеньнік Мяцельскага.

Гэта хутчэй нават і ня дзёньнік, а разважаньні на палітычныя тэмы, аналіз рэчаіснасьці, тагачаснага становішча вёскі, накіды палітычнай праграмы, лёзунгі і г. д. Менавіта Нічыпар — галоўны творца зваротаў і адозваў. Вытрымкі з запісаў прыводзіліся на судзе як доказ яго віны перад уладамі.

З дзёньніка Мяцельскага: “Калі пачнецца вайна, яна, безумоўна, застане нас далёка не падрыхтаванымі да ажыццяўленыня нашых думак аб пабудове беларускай дзяржавы. — Мы не маем канчаткова выпрацаванай ідэалогіі, тактыка не выяўлена і галоўнае — няма арганізаванай сілы. У сувязі з гэтым нам з першых дзён вайны прыдзецца весьці наступную працу:

- неабходна будзе выкарыстаць усе элемэнты незадаволеных савецкай уладай, арганізаваць іх;

- з членаў атрада стварыць сапраўдных съядомых беларусаў. Гэта можа быць дасягнута шляхам размоў аб гісторыі Беларусі, цяжкіх умовах сялянскага жыцця, паразоўваючы жыццё вёскі і гораду і г. д. Каб пазыбегнуць развалу, у атрад ня трэба прымати людзей, не звязаных ні з сям'ёй, ні з гаспадаркай. Вольны час трэба запоўніць лекцыямі і размовамі;

- усякі арганізатор такога аддзелу павінен помніць, што галоўная і асноўная мэта — гэта выхаваць кадры, на якія магла б аперціся новая нацыянальная ўлада;

- павінна павялічвацца не колькасць людзей у атрадзе, а колькасць новых невялікіх аддзелаў;

- калі атрадаў набярэцца дастатковая, стварыць агульны штаб. Абавязак яго — выпрацаваць агульны плян барацьбы і стаць ідэйным кіраўніком. Атрады павінны быць маральна вытрыманымі і заваяваць давер сялянства”.

Вельмі цікавы дакумент. Ён сьведчыць, што юнацтва аўтара дзёньніка прайшло ва ўмовах ваеннай завірухі. Яго прапановы ўлічваюць досьвед мінулай партызанскай, сялянскай вайны. Гэта досьвед слуцкіх паўстанцаў, зялё-надубцаў, балахоўцаў, якія ў недалёкім мінулым прайшлі па гэтай зямлі. Дарэчы, “Зялёны Дуб” у разглядаемы час яшчэ дзейнічаў, ажыццяўляў дывэрсійныя рэйды ў Савецкую Беларусь.

Яшчэ з дзёньнікаў запісаў Н. Мяцельскага:

“...Нацыянальная незалежнасьць, толькі яна можа падняць эканамічнае і культурнае становішча краю і народу. Для гэтага мы павінны пераканаць нашага селяніна, што ён можа збудаваць лепшае жыцьцё, злучыўшыся ў нацыянальную адзінку.

...Сучасная ўлада выяўляе сваю кансэрватыўнасць у тым, што не дае ніякай мажлівасці творчым сілам і здольнасцям. Уся палітыка сучаснай улады — заціснуць увесь народ у зараней прыгатаваныя краты”.

Тыя ж матывы гучаць і ў вершах Мяцельскага. Увогуле, трэба зазначыць, што вершаў у часопісе шмат і яны вызначаюцца разнастайнайнасцю. Вершы прысьвечаныя прыродзе, роднай вёсцы, сялянскай працы і г. д., але большасць мае палітычны зымест. Вось адзін зь іх, які падпісаны псеўданімам “Малы Язэп”:

Панавалі паны,
Усё забралі яны.
Камуністы пануюць,
Народ весь гвалтуюць.
Хочам збудаваць
Мы ўласны свой кут,
Чужаземных гасьцей
Непатрэбна нам тут!

Што і казаць, вельмі небяспечныя вершы, яскравае съведчаньне аб сапраўдных настроях моладзі і адносінах да ўлады. Такая крытыка вельмі дорага ім каштавала.

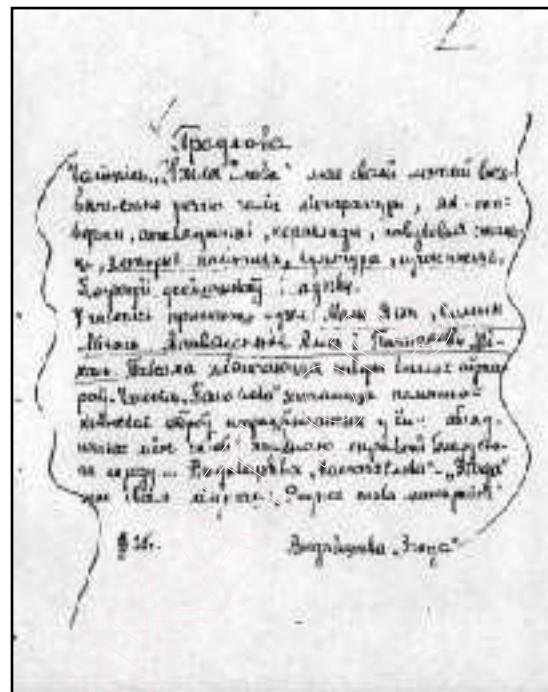
Якую ж ролю адыграў у гэтай гісторыі Лістапад? На судзе было абвешчана: *“Имеются данные, уличающие Листопада в участии в организации действий в направлении свержения советской власти путем массового возбуждения населения... Имеются данные, уличающие Листопада в разведывательных органах в Польше”*. Аднак доказы такіх высноў цяжка адшукаць на старонках крымінальнай справы. Улётак Лістапад не пісаў, не распаўсюджваў. Не ўдзельнічаў у “выданьні” часопіса “Наша слова”. Нават невядома (не даказана), ці чытаў Лістапад часопіс. Дземідовіч даваў яму нейкі сыштак і прасіў ацаніць, але, як засьведчыў Георгій Іванавіч, адразу для гэтага не знайшоў часу і паклаў гэты сыштак разам зь іншымі. А калі прыбег бацька Мікалая Казака і сказаў, што сына арыштавалі, то кінуў гэты “крамольны” часопіс у агонь. Хлопцы адмовіліся прызнаць за Лістападам хаця б частку віны. Мікалаі Казак съведчыў: *“Лістапад ідэйна ўплываў на слуцкую моладзь. Вучні называлі яго патрыётам”*.

Я асабіста перакананая ў тым, што Лістапад быў пакараны хутчэй за ўсё, як аўтарытэтны настаўнік, уплыўовы, ідэйны выхавацель маладых патрыётаў (сярод іх ён быў найстарэйшы — 1896

году нараджэнья). Бальшавіцкая ўлада не даравала яму таксама тое, што ён прымаў удзел у Слуцкім паўстаньні, па прапанове вядомага эсэра Ва-сіля Русака быў абранны ў Слуцкую Раду. Як съведчыў Павал Жаўрыд, падчас паўстаньня Лістапад адказваў за забесьпячэнне байцоў харчаваньнем. Прымаў ад на-сельніцтва бульбу, збожжа, капусту і інш. У Семежава ён займаўся спра-вамі арганізацыі вайсковых адзінак. У Грыцэвічах, на-ступным пункце, куды адступілі паўстанцы, Лістападу прыйшлося адшукваць лекі — стральцоў касіў тыф. На даручэньне Рады ён ездзіў у Варшаву за грашым. Для падтрымкі паўстаньня Найвышэйшая рада БНР, якой падпрадкоўвалася Рада Случчыны, знайшла 25 тысячаў польскіх марак. Гэтыя гроши і прывёз Лістапад.

Пасля паражэнья паўстаньня і інтэрнаваньня Першай брыгады БНР у Польшчы ў канцы сьнежня 1920 году, кіраунікі случчакоў працягвалі палітычную дзеянасьць у Вільні. Там жа апынуўся і Лістапад. Яго турботамі былі адчынены беларускія школы ў Вялейскім і Ашмянскім паветах. На прапанову С. Рак-Міхайлоўскага ён займаў пасаду школьнага інструктара і сакратара Віленскіх настаўніцкіх курсаў. Вельмі актыўна Лістапад супрацоўнічаў з беларускімі газэтамі “Еднасьць”, “Беларускія ведамасці”, “Наша думка”.

Двойчы Лістапад арыштоўваўся польскімі ўладамі. Ня маючи дакумэнтаў, быў вымушшаны хавацца, і ў ліпені 1922 году нелегальна перайшоў мяжу. У тыя гады шмат хто з беларусаў вярнуўся дахаты, на савецкі бок. Як перабежчык, Лістапад адседзеў 11 сутак арышту і заплаціў 50 рублёў штрафу. У жніўні 1922 году ён

атрымаў прызначэнне на працу ў Слуцкую сямігодку. Выкладаў, як ужо згадвалася, на Слуцкіх агульнаадукацыйных курсах. Нават на судовым працэсе загадчык курсаў Кулагін не сказаў нічога кепскага пра яго працу — “лічыўся вельмі патрабавальным выкладчыкам, уражаньне ад яго лекций было заўсёды самае лепшае”. Пад яго ўплывам вучні стварылі гуртак беларусазнаўства і запрасілі Лістапада ў якасці кіраўніка.

Трэба падкрэсліць, што менавіта з 1925 году бальшавіцкая ўлада распачала расправу з нацыянальнай апазыцыяй. Яшчэ не 30-я гады, але пачатак быў пакладзены. Паралельна з лістападаўскім працэсам разглядалася судовая справа былога камандзіра Слуцкага палка Першай брыгады БНР Ахрэма Гаўрыловіча, пайстнцаў С. Гаенкі, А. Маркевіча. Але разам з тым савецкая ўлада распачала разыгрываць беларускую карту. З замежжа вярталіся былыя палітычныя праціўнікі. Каб не напалохаць іх раней часу, прысуды на першых палітычных справах былі даволі мяkkія. Гаўрыловіч, напрыклад, быў асужданы на пяць гадоў зняволення, Маркевіч з-пад варты ў зале суду быў вызвалены. Але гэта была толькі прэлюдыя перад жорсткай расправай з тымі, хто хацеў бачыць Беларусь вольнай і незалежнай.

Працэс над лістападаўцамі, як адзначалася вышэй, адбыўся у сакавіку 1926 году. Уваход быў па квітках, разасланых акруговым судом грамадзкім арганізацыям і ўстановам. Залія была перапоўненая, а публіка ў ёй была адмыслова падабраная. Па парадку перад судом уставалі арыштаваныя. Присутных уразіла іх маладосьць. “Обвиняемый Казак на вид наивный неопериившийся юнец, на устах у него всё время улыбка. Она же часто выдает с головой”, — пісала газета “Звезда” 7 сакавіка 1926 году. Суд не імкнуўся да ісціці, а з самага пачатку быў узяты абвінавальны накірунак — “авантурысты, белагвардзецы...”

Прэса тады пісала: *“Процесс свидетельствует, что враг не спит, что его цель — разрушить то строительство, которое ведется советской властью”*. Трэба звязаць увагу, што ў 1925 годзе пайшоў працэс скасаванья нэпаўскіх рэформаў. Вось чаму журналіст, які асьвятляў судовую справу ў “Звезде”, падкрэслівае: *“Листападовщина — это проба новой буржуазии и кулачества расширить свою экономическую и политическую роль”*.

Акруговы суд прыгаварыў Г. І. Лістапада да пяці гадоў зняволення са строгай ізоляцыяй, Мяцельскага, Макарэню, Дземідовіча — да трох год. М. Казак быў асужданы на трэх гады ўмоўна, з-пад варты вызвалены. Тэрміны пакараньня пасъля былі паменшаны ў сувязі з 10-й гадавінай Кастрычніцкай рэвалюцыі.

Пасъля вяртаньня са зъняволенъня Лістапад ўладкаваўся на працу карэктара ў Менску ў Дзяржвыдавецтва. Але, як успамінала яго дачка Ніна, у 1930 годзе яму адмовілі ў працы. Да 1933 году ён лічыўся вольным перакладчыкам. Падчас пашпартызацыі ў Менску яму адмовілі ў выдачы пашпарту і Лістапад быў вымушаны ў ліпені 1933-га пераехаць у Ржэй. Але і там не схаваўся. 28 кастрычніка 1933 году Лістапада арыштавалі. Ніна Георгіеўна успамінае, што гуляла ў пясочніцы, калі да яе падышлі два мужчыны ў доўгіх паліто і спыталі, ці ведае яна, дзе жыве Георгій Іванавіч Лістапад. Яна паказала. Дома была адна маці, якая ледзь не страціла прытомнасьць. Бацька не прыйшоў больш дамоў, яго забралі з працы. І толькі нядаўна даведалася Нўна Георгіеўна аб жыцці яе бацькі пасъля таго сумнага дня.

Лістапад быў асуджаны на 8 гадоў зъняволенъня, як актыўны ўдзельнік контррэвалюцыйнай шпіёнска-дывэрсійнай арганізацыі “БНЦ”. Доказаў яго “віны” ніхто не шукаў ні ў 1933-м, ні ў 1938 годзе, калі “тройка” пастановіла яго расстраліць. На першым судовым працэсе ён — бядняк (бацька меў адну дзесяціну зямлі, якую набыў за плотніцкія заробкі), на другім — сын серадняка, а тройка разглядала яго справу ўжо як “из кулаков”, які сярод зъняволеных “оскорбил вождя народов и членов правительства... клеветал на исправительно-трудовую политику партии и правительства. Расспространял провокационные заявления о непосильном труде в лагерях и массовой смертности, называл лагеря “каторгой”...

Лістапад добра разумеў, што тварылася навокал. Адзін з даносчыкаў пісаў пра яго: *“Листопад говорит, что Советская власть все большие стройки проводит на бесплатном труде эзков. На ветке БАМ-Тында не столько шпал, сколько погибло заключенных. Листопад предсказывал, что после победы фашизма в Испании и установления союза Германии с Италией и Японией неизбежна война с Россией”*.

16 лістапада 1994 году Менскі абласны суд признаў, што лістападаўцы “реабілітации не подлежат”. Прычыны для адмовы, на меркаванье суддзяў, даволі важкія: *“В 1924-1925 гг. объединились в контрреволюционную организацию, которая имела своей целью борьбу с Советской властью путем подготовки вооруженного восстания, призыва крестьян не платить налоги, возбуждали население к массовым восстаниям... под лозунгом построения незалежной вольной Беларуси”*.

Miħas ħaranez

НАЦЫЯНАЛЬНА-ПАТРЫЯТЫЧНЫ РУХ БЕЛАРУСКІХ ВАЙСКОЎЦАЎ У КАНЦЫ 1980-Х – ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ 1990-Х ГАДОЎ

Працяг, пачатак у № 1 (2), 2005 г.

БЕЛАРУСКАЕ ЗГУРТАВАНЬНЕ ВАЙСКОЎЦАЎ — АСЯРОДАК НАЦЫЯНАЛЬНА-ПАТРЫЯТЫЧНАГА РУХУ Ў ВОЙСКУ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ (20.08.1991 — 16.02.1994)

“Нам ніхто не забароніць быць патрыётам!”
Мікола Статкевіч

АБВЯШЧЭНЬНЕ БЕЛАРУСКАГА АБ’ЯДНАНЬНЯ ВАЕННАСЛУЖАЧЫХ

Жнівеньскі 1991 году путч у Москве паказаў дэмакратычным партыям і іх лідэрам, што ў Беларусі няма сілы, якая была б здольная бараніць дэмакратыю і сувэрэнітэт рэспублікі. Таму па ініцыятыве кадравых вайскоўцаў і вайскоўцаў запасу - сябраў дэмакратычных партыяў, гэтыя партыі прынялі ўзгодненое рашэнне аб неабходнасці ўтварэння надпартыйнага патрыятычнага руху з ліку кадравых вайскоўцаў. 20 жніўня ў першай палове дня ў будынку БДУ было аб’яўлена аб утварэнні **Беларускага аб’яднаньня ваеннаслужачых** (БАВ). У склад аб’яднаньня ўвайшлі афіцэры-прадстаўнікі ўсіх беларускіх партыяў, апрача КПБ.¹

Ад АДПБ (Аб’яднаная дэмакратычная партыя Беларусі) у БАВ увайшлі: падпалкоўнік запасу Эдуард Райко, маёр Уладзімер Грыневіч (пазней ён амаль адразу выйшаў з БЗВ, не пагадзіўшыся з неабходнасцю беларускага войска). БНФ (Беларускі народны фронт “Адраджэньне” (на II з'ездзе руху 23-24 сакавіка 1991 г. зъяўляліся назвы былі скасаваныя слова “за перабудову”) прадстаўлялі падпалкоўнік запасу Генадзь Банкевіч і шараговы запасу Віктар Іашкевіч. Ад БСДГ (Беларуская сацыял-дэмакратычная Грамада) у БАВ увайшлі: падпалкоўнік Мікола Статкевіч і лейтэнант запасу Сяржук Чыслаў. БСП (Беларуская сялянская партыя) у аб’яднаньні

прадстаўлялі капітан міліцыі Васіль Пятачэнка і маёр запасу Мікола Хіўрэнка.² Усяго ў БАВ увайшлі 10 чалавек.³

Заснавальнікі БАВ, абвясціўшы стварэньне аб'яднання, разумелі, што яны, па сутнасці, толькі аргамітэт па стварэньні сапраўднай арганізацыі вайскоўцаў. Менавіта такую назуву – аргамітэт – яны і ўжывалі паміж сабой. Старшыней аргамітэту быў выбраны падпалкоўнік Мікола Статкевіч. Тады ж, 20 жніўня, аргамітэт прыняў зварот да вайскоўцаў з заклікам “не выконваць загады, якія зыходзяць ад неканстытуцыйнага воргану, што адхіліў ад улады Прэзыдэнта СССР — галоўнакамандуючага Ўзброеных Сілаў”.⁴ Аргамітэтам была прынятая заява аб мэтах арганізацыі, у якой дэкларавалася неабходнасць стварэньня беларускага войска.

⁵ Гэтыя дакумэнты ў той жа дзень Мікола Статкевіч зачытаў на мітынгу ў Менску і па беларускім радыё.⁶ Акрамя таго, зварот і заяву ў форме ўлётак дапамог распаўсюдзіць па горадзе Менску сталічны стачачны камітэтам.

Аргамітэт наладзіў кантроль (з дапамогай вайскоўцаў-сяброў дэмакратычных партыяў і рухаў) за перамяшчэннем войскаў па горадзе Менску. Уся інфармацыя аб гэтым даводзілася да лідэраў дэмакратычных партыяў і рухаў. Апрача іншага, гэта рабілася і таму, што ў БАВ не было непасрэдна контактаў з камандзірамі вайсковых часцей, а тым больш з камандаваньнем Беларускай вайсковай акругі — статус БАВ не даваў такіх паўнамоцтваў. Але дэпутаты Вярхоўнага Савету БССР, сябры дэмакратычных партыяў і рухаў сустракаліся з камандаваньнем акругі, якое іх запэуніла, што войскі застануцца ў казармах.⁷

ПЕРШЫ ЗЪЕЗД БЕЛАРУСКАГА ЗГУРТАВАНЬНЯ ВАЙСКОЎЦАЎ

29 жніўня 1991 г. аргамітэт БАВ сабраўся на сваё другое паседжаньне ўжо ў пашыраным складзе. Акрамя самога аргамітэту ў ім узялі ўдзел наступныя асобы: падпалкоўнік Уладзімер Савянок — вайсковы палітработнік, маёр запасу Алесь Станкевіч — выкладчык пачатковай ваеннай падрыхтоўкі, капітан Алесь Карлюкевіч — ваенны журналіст, падпалкоўнік Мікола Бірукоў — выкладчык ВІЗРУ, прадстаўнікі з Барысава (войсковы гарадок Печы) — маёр Курбан Гельдыеў і маёр Міхась Варанец — вайсковыя палітработнікі.

На гэтым пасяджэнні былі прынятыя наступныя рашэнні:

1. Назваць арганізацыю “Беларускае згуртаванье вайскоўцаў” (БЗВ).

2. Пераўтварыць аргамітэт у Каардынацыйную Раду (КР).
3. Намеснікам старшыні БЗВ быў абраны падпалкоўнік У. Савяноч.

4. Была абраная Выканаўчая Рада (ВР), якая складалася з Міколы Статкевіча, Міколы Бірукова, Андрэя Цялькоўскага.

5. Былі створаныя некалькі камісіяў.

6. Быў прыняты Часовы (да зьезду) Статут БЗВ.⁸ Паводле Часовага статуту, асноўнымі напрамкамі дзейнасці згуртаванья былі: пропаганда ў грамадзтве самой ідэі неабходнасці беларускіх вайсковых фармацыяў, адстойванье ідэі парлямэнцкім шляхам, стварэнне арганізацыі беларусаў-вайскоўцаў.⁹ Было вырашана ў кастрычніку правесцьці ўстаноўчы сход арганізацыі (прызначыць канкрэтную дату даручылі Выканаўчай Радзе і яна абраала 12-13 кастрычніка 1991 г.). На працягу крыху больш чым месяца кіраўніцтва БЗВ прарабіла велізарную працу па падрыхтоўцы зьезду. Ад імя Каардынацыйнай Рады БЗВ было разасланое запрашэнне на з'езд болей чым на сто адрасоў, у тым ліку 15-ці нацыянальна-патрыятычным арганізацыям, а таксама асобнымі грамадзянам і ў вайсковыя часці. Да запрашэння было прыкладзена інфармацыянае паведамленне аб стварэнні БЗВ, яго мэтах, задачах і ўмовах сяброўства.¹⁰ Можна канстатаваць, што, па-першае, жнівеньскі путч паскорыў натуральны працэс аб'яднання нацыянальна-патрыятычных арганізацый вайскоўцаў у адзін рух. Да путчу не існавала канкрэтнага пляну, тым больш прызначанага (нават прыблізна) часу правядзення аб'яднанія сходу. Стварэнне адзінай арганізацыі бачылася ў неакрэсленай перспектыве. Гэта ў верасьні 1991 году пацьвердзіў і М. Статкевіч у адным з інтэрвію. На пытанніе-сыцьверджаньне журналіста Я. Сулыгі — “Увогуле можна лічыць, што спроба правага перавароту стала імпульсам да нараджэння беларускага аб'яднання ваеннаслужачых. Не было б яго, хто ведае, калі б мы аб'ядналіся, — Мікола Статкевіч адказаў: — Так, так. Агульная бяды нас згуртавала”.¹¹

Па-другое, путч выразна праявіў тое, што было бачна і раней — стварыць адзінную арганізацыю пад дахам вайсковай сэкцыі БСДГ немагчыма (іншыя партыі гэтым увогуле не займаліся).

Такая сітуацыя склалася з-за таго, што шэраг актыўных вайскоўцаў былі ўжо ў іншых партыях, найперш у БНФ (тады яшчэ ён быў толькі рухам). Большасць нацыянальна-патрыятычных арганізацыяў знаходзіліся пад уплывам ідэяў і аўтарытэту БНФ. Акрамя таго, у абсолютнай большасці вайскоўцаў была “алергія” на партыі ўвогуле (сказаўся сумны досьвед членства ў КПСС).

Сёньня можна меркаваць, што варыянт аб'яднаньня пад “дахам” адной палітычнай сілы быў — гэта пад “дахам” БНФ. Але несумненна, што нацыянальна-патрыятычны рух вайскоўцаў ад самага пачатку быў бы менш масавым і пазней не дасягнуў бы такіх моці, як БЗВ. Трэба адзначыць і тое, што дзейнасць групы Статкевіча ў рамках пэўнай партыі ўсё ж мела важнае і станоўчае значэнне для стварэння БЗВ. Значэнне гэтае заключалася ў тым, што, дзякуючы БСДГ, стаўся магчымым выхад на прэсу — была апубліканая канцэпцыя, а потым абвешчана, што ёсьць палітычная сіла (а ня група аматараў), якая адмысловы заемаецца вайсковым пытаньнем, былі дадзеныя адпаведныя каардынаты.

І вось 12 кастрычніка 1991 году ў Менску ў зале Дому літаратаў а 10-й гадзіне адкрыўся Першы зъезд Беларускага згуртаваньня вайскоўцаў. У працы зъезду прынялі ўдзел 119 дэлегатаў, 26 гасцей і карэспандэнты 14 газэтаў. Большасць дэлегатаў прадстаўлялі ўжо існуючыя нацыянальна-патрыятычныя арганізацыі вайскоўцаў, але шмат было і такіх, хто прыехаў на зъезд, даведаўшыся пра яго са сродкаў масавай інфармацыі. Вядома ж, яшчэ больш было тых, хто па розных прычынах (служба, вялікая адлегласць і г. д.) ня здолеў прыехаць. Пасыль сфермаваньня рабочых ворганаў зъезду была зацверджаная павестка дня:

1. Даклад пра вынікі працы і мэты БЗВ.
2. Зацверджанье Статуту БЗВ.
3. Прыняццё пастановы аб стварэнні БЗВ.
4. Зварот да беларускага народу.

Пасыль дакладу, зъ якім выступіў М. Статкевіч, у спрэчках бралі слова 12 чалавек. Падчас спрэчак узынікла пытаньне пра нацыянальную гвардыю. Намесьнік старшыні БЗВ падпалкоўнік Уладзімер Савянок спыніўся на інсінацыях наконт нацыянальнай гвардыі, якія ішлі ад сумнавядомага Віктара Талмачова*, і на тым, што стварэнне гвардыі мае як палітычнае, так і практичнае значэнне. Па прапанове народнага дэпутата, старшыні БНФ Зянона Пазняка, у тэкст пастановы па-першым пытаньні быў унесены дадатак, што “зъезд адмяжоўваеца ад спробаў прафанацыі ідэі нацыянальнай гвардыі”.¹² Быў зацверджаны статут БЗВ, згодна зъ якім “Арганізацыя “БЗВ” зъяўляеца непалітычным грамадзка-

*Віктар Талмачоў — афіцэр запасу, выкладчык Менскага палітэхнічнага інстытуту. Пасыль правалу жнівеньскага путчу выступіў з ідэй стварэння нацыянальнай гвардыі явачным парадкам, без рашэння адпаведных дзяржаўных ворганаў БССР.

*Група
ўдзельнікаў
першага зьезду
Беларускага
згуртаваньня
вайскоўцаў,
Менск,
13.10.1991*

патрыятычным дабраахвотным рухам... мэтай якога зъяўляеца „...садзейнічаньне стварэнню беларускага войска, абарона дэ-макраты і дзяржаўнага сувэрэнітэту Беларусі, абарона правоў беларускіх вайскоўцаў”.¹³ У ходзе спрэчак адзін з выступоўцаў выказаўся за тое, каб БЗВ стварыла ўласныя вайсковыя фармаваныні. А прадстаўнік “казахстанскай” арганізацыі выступіў за захаваньне ядзернай зброі ў Беларусі і за тое, што ворага трэба ведаць у твар і гэты вораг — Расея. У сувязі з гэтымі выказваннямі зъезд прыняў адмысловую рэзалюцыю, у якой выкладалася пазыцыя па гэтых пытаньнях пераважнай большасці дэлегатаў. Рэзалюцыя была надрукаваная як дадатак у расейскамоўным варыянце Статуту.¹⁴ Да канца першага дня зъезду былі прынятыя пастанова аб стварэнні БЗВ і зварт да беларускага народу. Да абеду 13 кастрычніка працягваліся выступы дэлегатаў (выступілі 13 чалавек), дэлегацыі вылучылі кандыдатуры ў Каардынацыйную Раду, а зъезд паслья іх зацьвердзіў. Старшынём Каардынацыйнай Рады БЗВ зъезд выбраў Міколу Статкевіча.

На сходзе Каардынацыйнай Рады, згодна Статуту, былі сфармаваныя камісіі, выбраныя намеснікі старшыні КР БЗВ. Таксама было вырашана замовіць царкоўную службу ў памяць выбітных беларускіх вяяроў. Паслья абеду зъезд зацьвердзіў эмблему БЗВ, быў выкананы гімн “Мы выйдзем шчыльнымі радамі”. Паслья закрыцця зъезду яго удзельнікі сфатаграфаваліся на памяць.

Трэба адзначыць, што ўся атмасфера зъезду, пачутае і перажытае там удзельнікамі, паспрыялі росту іх нацыянальнай самасвядомасці і пачуцьцю нацыянальнай годнасці. У файле Дому літаратараў былі выстаўленыя стэнды з малюнкамі ўзору вайсковай формы будучага беларускага войска. Узоры гэтыя распрацавала арганізацыя С. Судніка. Многія дэлегаты ўпершыню пачулі пра гісторыю гербу “Пагоня”, якая сягае аж у VII—IX стагодзьдзі, пра геральдичныя старонкі змаганьня нашых продкаў супраць крыжакаў і татараў, пра напады Кіеўскай Русі на Полацкую зямлю і г. д. Несумненна, абсолютная большасць вайскоўцаў упершыню пабачыла так шмат людзей, якія гаварылі на беларускай мове. Адчуваюне прыналежнасці да арганізацыі дадавала сілы і ўпэўненасць кожнаму з дэлегатаў.

Асабліва запамінальнымі былі выступы Міхася Ткачова — гісторыка і старшыні БСДГ, Зянона Пазнянкі — лідэра Беларускага народнага фронту, маёра Валерыя Косткі — афіцэра КДБ. Уважліва было выслушана выступленыне Станіслава Судніка. Цяжка было паверыць, што недзе ў Казахстане магчыма адкрыць беларускую

школу і выпускцаў беларускамоўную газэту. На звездзе прысутнічаў толькі адзін генэрал — Асмалоўскі. Але і ён схаваўся пад цывільнай вopраткай, і толькі дзякуючы старшыні зьезду, які рэпрэзэнтаваў Асмалоўскага належным чынам, яго зауважылі. Выступ генэрала звёўся да крытыкі госьця зьезду, старшыні Саюзу афіцэраў Украіны палкоўніка Вілена Марцірасяна, да скаргай на тое, што нас (СССР) ужо ня лічаць вялікай краінай і г. д. Таму ён ня быў падтрыманы дэлегатамі. І наадварот, яны вельмі прыхільна сустрэлі выступ самога Марцірасяна, тады ўжо вядомага на ўвесь Савецкі Саюз народнага дэпутата Вярхоўнага Савету СССР. Марцірасян казаў праўду: “Мы, ваенныя, заўсёды былі робатамі. Нас маглі абражакаць, нас маглі не лічыць за людзей, а мы ня мелі права адказаць. Мы мелі толькі адно права — пакорліва падпарадкоўвацца і моўкі зносіць кryўды і абрэзы. Прыйшоў час ва ўвесь голас заявіць пра свой гонар, пра сваю годнасць”¹⁵

Ён гаварыў, што вайскоўцы павінны ўмешвацца ва ўсё, што адбываецца, бо клятву давалі народу, а не генэралам. А БЗВ павінна стаць для простых людзей сілай, здольнай іх абараніць.

Бяспрэчна, кульмінацыя зьезду была ў канцы яго першага дня працы. Дэлегаты пад бел-чырвона-белымі сцягамі, беларускім вайсковымі харугвамі прыйшлі ад Дому літаратараў да сквера Янкі Купалы, у якім ішоў рок-канцэрт у гонар абвяшчэння незалежнасці Беларусі. Перад пачаткам шэсціці М. Статкевіч сказаў дэлегатам, што яны павінны пераадолець псыхалягічны бар'ер, прайвіць мужнасць і прайсці пад бел-чырвона-белымі сцягамі па горадзе. Так, сапраўды, для пераважнай большасці вайскоўцаў гэта быў мужны крок. Доўгія гады службы ў Савецкай Арміі і камуністычная пропаганда стварылі шмат адмоўных стэрэатыпаў у съядомасці савецкіх людзей і, на жаль, асабліва ў съядомасці беларусаў. І ўдзельнікі зьезду ў вайсковай форме зрабілі гэты крок. А ў скверы Янкі Купалы іх напаткаў яшчэ адзін псыхалягічны стрес — яны апнуліся ў беларускамоўным моры ўжо цывільных людзей, пераважна моладзі, якія вельмі прыхільна іх сустрэлі. Тут яны да канца асэнсавалі, пачынальнікамі і ўдзельнікамі якой сапраўды гістарычнай для Беларусі падзеі, якой сапраўды высакароднай справы яны зьяўляюцца.

Вядучы канцэрту адразу ж аб'явіў, што прыбылі сябры БЗВ і запрасіў іх на сцэну. Мікола Статкевіч зачытаў “Зварот да Вярхоўнага Савету, палітычных партыяў і народу Беларусі”¹⁶.

Важна, што рок-канцэрт перадаваўся па беларускім тэлебачаньні ў наўпроставым эфіры, і гэта была выдатная рэклама для БЗВ.

Журналістка Галіна Айзэнштадт пісала: “І ўсё ж самы моцны

псыхалягічны момант быў тады, калі ваеннаслужачая ішлі пад грунвальдзкімі сцягамі. Ад Дому літаратараў, дзе праходзіў зъезд, да сквера Янкі Купалы, усяго два кварталы. Але была пройдзена куды большая адлегласць. Адлегласць паміж мінульым, калі была страчана дзяржаўнасць, і сучасным, калі яна адраджаецца...".¹⁷

ЗАХАДЫ БЗВ ПА СТВАРЭНЬНІ БЕЛАРУСКАГА ВОЙСКА

Вышэй адзначалася, што галоўнай мэтай арганізацыі зьяўлялася "садзейнічанье стварэнню беларускага войска". Можна вылучыць наступныя напрамкі дзеянасці БЗВ дзеля выканьня гэтай мэты:

- а) Падрыхтоўка прапановаў для Вярхоўнага Савету (гл. 3-ю задачу пункту 1.3. Статуту),
- б) Патрыятычнае выхаванье грамадзтва (гл. 1-ю, 6-ю, 7-ю задачы пункту 1.3. Статуту),
- в) Вяртанье беларусаў-войскоўцаў з-за мяжы (гл. 5-ю задачу пункту 1.3. Статуту),
- г) Барацьба з карупцыяй (у Статуте не запісаная).

Заканадаўчыя прапановы

Ужо 25 жніўня 1991 году старшыня толькі што абвешчанага Беларускага аўяднання ваеннаслужачых М. Статкевіч перадаў у парламэнт пропановы БАВ па ўтварэнні беларускага войска на базе злучэння Савецкай Арміі, якія знаходзіліся на тэрыторыі Беларусі. Пропановы грунтаваліся на канцэпцыі, распрацаванай групай Статкевіча ў 1990 годзе. Гэтую канцэпцыю ў Вярхоўным Савеце адстойвала апазыцыя БНФ.

Было наладжанае супрацоўніцтва з камісіяй Вярхоўнага Савету па пытаньнях бяспекі, абароны і барацьбе са злачыннасцю (далей — Камісія па бяспеке) і створаная сумесная група з сяброў БЗВ і сяброў гэтай камісіі для разгляду заканапраектаў па вайсковых пытаньнях. За паўгады, да вясны 1992 г., чатыры разы заканадаўчыя акты па пропановах БЗВ выносіліся на разгляд парламэнту.¹⁸ Так, пазачарговая сесія Вярхоўнага Савету БССР у верасьні 1991 году прыняла пастанову:

— аб перадачы ў юрысдыкцыю рэспублікі памежных і чыгуначных войскаў, усіх структураў грамадзянскай абароны, ДТСААФ,¹⁹ ваенкаматаў, мытнай службы;

— аб вайсковай службе прызыўнікоў толькі на тэрыторыі Беларусі.

Былі адхіленыя прапановы па стварэнні Міністэрства абароны і Рэспубліканскай гвардыі. Замест гэтага была толькі прынятая пастанова аб даручэнні Саўміну распрацаваць неабходныя прапановы па стварэнні беларускага войска.

У сваім Звароце да Вярхоўнага Савету Рэспублікі Беларусь ад 16 лістапада 1991 г. Каардынацыйная Рада БЗВ прапаноўвала:

— разам з парламентам і іншых рэспублік садзейнічаць пераходу ад адзіных Узброеных Сілаў СССР да аўтэнтычных;

— стварыць часовы камітэт міністраў абароны рэспублік з прыцягненнем у якасці кансультантатаў прадстаўнікаў саюзнага Міністэрства абароны;

— разъмеркаваць паміж рэспублікамі адказнасць за канкрэтныя вайсковыя злучэнні;

— вырашэнне лёсу стратэгічных узбраеньняў, у тым ліку ядернай зброі і флёту, фармаванне аўтэнтычнага камандавання стратэгічных сілаў;

— вырашэнне пытання фінансавання войскаў;

— вырашэнне пытання па разъмяшчэнні войскаў, што выводзяцца з Усходняй Эўропы;

— вырашэнне пытання па абароне сацыяльных і палітычных правоў ваеннаслужачых, што служаць за межамі рэспублікі.²⁰

Гэты зварот на сесіі Вярхоўнага Савету павінен быў зачытаць дэпутат Алег Трусаў, але яму не далі слова. Перад паседжаннем сесіі, на якім разглядаліся вайсковыя пытанні, М.Статкевіч, з дапамогай дэпутата ад апазыцыі Ўладзімера Заблоцкага, сустрэўся з старшынём Вярхоўнага Савету Станіславам Шушкевічам. Сустрэча прайшла канструктыўна, але на рашэнні Вярхоўнага Савету па вайсковых пытаннях ніяк не паўплывала. Больш того, нават Камісія па бяспечы, у рабочай групе якой працавалі чатыры сябры БЗВ, заблякавала рашэнне аб стварэнні Рэспубліканскай гвардыі. Гэта пытанне ўвогуле было зынятае з павесткі дня сесіі. А справа ў тым, што “усе дэпутаты-ваеннаслужачыя, так ці інакш звязаныя з БВА (Беларуская вайсковая акруга — **M. B.**), залежаць ад яе і на вельмі свободныя ў сваіх рашэннях”.²¹ У выніку ў лістападзе 1991 г. сесія Вярхоўнага Савету Беларусі прыняла рашэнне аб стварэнні Міністэрства па справах абароны з падпрадкаваннем яго Савету Міністраў, і прызначыла на гэту пасаду генэрал-лейтэнанта Пятра Чавуса. На той момант Беларусь засталася адзінай з былых рэспублік СССР (акрамя Таджыкістану), якая замест Міністэрства абароны стварыла непаўнавартаснае Міністэрства па справах абароны, і якая не падпрадкавала сабе

войскі, што знаходзіліся на яе тэрыторыі. Праўда, тады ж Вярхоўны Савет нарэшце прыняў пастанову “Аб стварэнні Ўзброеных Сілаў Рэспублікі Беларусь”. Такім чынам, заканадаўча быў узяты курс на стварэнне ўласных Узброеных Сілаў.

У гэты час БЗВ прапаноўала праект ваеннаі рэформы, які прадугледжваў стварэнне прафэсійнага войска; магчымасць атрымання грамадзянства Беларусі кожным вайскоўцам, незалежна ад нацыянальнасці, які выкажа такое жаданье; магчымасць атрымання зямлі і ільготнага крэдytu для будаўніцтва ўласнага дому кожным афіцэрам; магчымасць атрымання іншай спэцыяльнасці для тых афіцэраў, якія датэрмінова выйшлі на пенсію; магчымасць вяртання на працыгу 1992 г. афіцэраў, якія служаць за межамі рэспублікі і жадаюць служыць на Бацькаўшчыне.²²

І ўсё гэта заставалася незаптрабаваным.

Але падзеі на абшарах былога СССР разъвіваліся вельмі імкліва і некаторыя напрацоўкі БЗВ, хоць і са спазненінем, але прымаліся.

Так, 11 студзеня 1992 году Вярхоўны Савет Беларусі прыняў наступныя рашэнні:

— войскі, якія знаходзяцца на тэрыторыі рэспублікі, акрамя войскаў стратэгічнага прызначэння, перападпарадкоўваюцца Савету Міністэрству;

— Міністэрства па справах абароны пераўтвараецца ў Міністэрства абароны;

— зацьверджаны тэкст прысягі на вернасць народу Беларусі.²³

Але прысяга прызначалася толькі для жаўнераў, і толькі тых, што былі прызваныя восеньню 1991 году.

У сакавіку-красавіку 1992 г. у газэце “Во славу Родины” былі надрукаваныя праекты асноўных ваенных законаў. Свае заўвагі і прапановы да іх выказалі і суполкі БЗВ. Выканайчая Рада абавязніла гэтыя прапановы і перадала ў камісію Вярхоўнага Савету па бясьпецы. У сінегні 1992 г. гэтыя праекты сталі законамі. Яшчэ раней, 7 траўня 1992 году, быў прызначаны міністар абароны і Міністэрству абароны былі перападпарадкованыя войскі ЧБВА.

Змаганье за беларускую прысягу

Самы зацягнуты супраціў з боку уладных структураў, асабліва Міністэрства абароны, выклікалі прапанова і патрабаваныне БЗВ аб неадкладным прывядзенні ўсяго войска, і найперш афіцэраў і генэралаў, да вайсковай прысягі на вернасць народу Беларусі.

22 лютага 1992 г., на пашыраным паседжанні Каардынацыйнай

Рады БЗВ быў прыняты Зварот да Вярхоўнага Савету з просьбай дазволіць прымаць беларускую прысягу тым, хто пажадае. Абгрунтуючаючы гэта, старшыня Каардынацыйнай Рады БЗВ М.Статкевіч у сваім дакладзе падкрэсляў: “Раней, калі ў Расеі цар паміраў, то і ўсё войска прысягала новому цару. А тут — дзяржава памерла”.²⁴ На прэсавай канфэрэнцыі БЗВ, арганізаванай 21 траўня 1991 г. (ужо пасля сфермавання Міністэрства абароны і прызначэння міністра абароны) ужо ставілася пытаньне аб прыняцьці прысягі ўсім асабовым складам Узброеных Сілай Беларусі. Вось вытрымкі з гэтай прэсавай канферэнцыі:

Падпалкоўнік М. Статкевіч: “Калі афіцэр не прымае прысягу, значыць ён не бярэ на сябе адказнасць па абароне Беларусі, якая яго корміць. Тыя, хто супраць, спадзяюцца, што будзе рэаніміравана старая савецкая імперыя”.²⁵ Падпалкоўнік М. Бірукоў: “У студзені 1992 году маршал Шапашнікаў прыслаў шыфраграму аб прыняцьці расейскай прысягі і гэта не выклікала абурэння ў сённяшніх абаронцаў адзінай прысягі. Мы лічым, што сённяня ініцыятыва прыняцьця прысягі ўсім афіцэрамі павінна быць з боку Міністэрства абароны і яно першае павінна прыняць гэту прысягу”.²⁶

Падпалкоўнік М. Статкевіч: “...амаральна жыць за кошт народу і не даваць гарантіі аб яго абароне. Увогуле — гэта спэкуляцыя (аб маральнym баку прыняцьця другой прысягі — М. В.). Генэрал Шалеў прыняў украінскую прысягу. Але там яму не знайшлося месца і яго прынялі ў Беларусі. Мяркуем, што ў гэтага генэрала не ўзынікне праблемы з прыняцьцём трэцяй прысягі”.²⁷ Маёр М. Варанец: “На жаль тыя рускія афіцэры, якія паважаюць беларускі народ, але ўсё ж лічаць гэтую армію не сваёй, зваліннююцца. Шкада. Хай бы лепш такія заставаліся. А вось тыя, хто ганьбіць ўсё беларускае, ня хочуць звалініцца і будуць першымі, калі прыйдзе час прымаць прысягу. І яшчэ ёсьць праблема, хаця яна пакуль не стаіць востра. Салдаты зараз з адной прысягай, афіцэры — з другой. Ужо ў салдат узнікаюць пытаньні. Трэба ўлічыць, што і з юрыдычнага пункту гледжаньня тут ёсьць пытаньні”.²⁸ Гэтыя вытрымкі з прэсавай канфэрэнцыі даюць магчымасць адчуць атмасферу, накал жарсыцяў, які распаляўся вакол пытаньня з прыняцьцём вайсковай прысягі. Адначасова кіраўніцтва БЗВ пастаянна пацьвярджала сваё імкненне да супрацоўніцтва з Міністэрствам абароны. Але Мінабароны катэгарычна было супраць, съцвярджаючы, што 90% афіцэраў не гатовыя прыняць беларускую прысягу. Магчыма, Міністэрства абароны зыходзіла з таго, што на той час ва Узброеных Сілах Беларусі афіцэраў-беларусаў па паходжаньні было толькі

11%, а ў самім апараце Міністэрства абароны — менш за 3%.

Таму на чарговай Каардынацыйнай Радзе БЗВ 13 чэрвяня 1992 г. пытаньне аб прысязе было асноўным. Палкоўнік Уладзімер Барадач, намеснік старшыні суполкі БЗВ ў Міністэрстве абароны гаварыў: "...не павінна быць двухсэнсоўнасьці. Таму што ў такім выпадку для аднаго абарона народу Беларусі — вернасьць Радзіме, для другога — герайзм. Трэба ствараць не съмецьцезборнік, а армію, адданую народу Беларусі. Ня трэба баяцца, што хтосьці ня прыме прысягу. Мы вызвалімся ад пятай калёны".²⁹ Падпалкоўнік Станіслаў Суднік, камандзір асобнага дывізіёну сказаў наступнае: "...калі ня будзе рашэнья аб прысязе, то самі 25 сакавіка 1993 году прывядзём падпарадкованыя нам часткі да прысягі".³⁰ Падпалкоўнік Ю. Л., намеснік камандзіра палка: "84% камандзіраў ротаў палка гатовы прыняць беларускую прысягу, калі будзе адпаведнае рашэнье Вярхоўнага Савету; сярод камандзіраў батальёнаў і іх намеснікаў такіх 40%, яшчэ 20% гавораць — трохі пазней, 20% ка-тэгарычна супраць".³¹ Прапанова С. Судніка не была падтрыманая (з агаворкай: "на даным этапе"). Каардынацыйная Рада прыняла зварот да грамадзкасці па прысязе.³²

Ёю было даручана Выканаўчай Радзе ў месячны тэрмін падрыхтаваць заканапраект па прысязе.

Міністэрства абароны ўпарты не пагаджалася, але, здавала-ся, імкненіне БЗВ да супрацоўніцтва, а не на канфрантаци ѿ з Міністэрствам абароны, пачало даваць плён. 22 чэрвяня 1992 году ў Міністэрстве абароны адбылася сустрэча кіраўніцтва БЗВ з кіраўніцтвам упраўлення выхаваньня і кадраў Міністэрства на чале з генэралам Ісайчэнкам. Вось як гэтая сустрэча была апісаная ў газэце "Рокаш": "Сустрэча пачалася ў атмасфэры калі не варожасці, то ярка выражанага антаганізму і ўзаемнага не-прыняцця пунктаў гледжаньня супраціўнага боку, але па ходу справы аказалася, што маецца шмат пазыцыяў, па якіх магчыма супрацоўніцтва. Гутарка ішла пра патрыятычнае выхаваньне, беларусізацы ѿ, вяртаньне беларускіх афіцэраў на Радзіму, пра карупцыю ў Беларускім войску, пра пераход на свае адзнакі і форму і, вядома, пра ваеннную прысягу. Па ўсіх пунктах, акрамя прысягі, дасягнута паразуменіне. Генэрал Ісайчэнкаў паабяцаў даць "зялёнае сувятло" для працы БЗВ у вайсковых частках дзеля патрыятычнага выхаваньня жаўнеру. Але ў ходзе гутаркі скла-лася ўражаньне, што Міністэрства як бы знаходзіцца ў рэжыме чаканьня. Яно як бы і ўсё падтрымлівае, але ня сёньня, ня зараз, не цяпер".³³ Як вынік гэтай сустрэчы, неўзабаве было выдадзена

распараджэньне міністра абароны Рэспублікі Беларусь № 1/5/16 ад 2 ліпеня 1992 г. (у вайсковыя часці прыйшло ў пачатку жніўня) “Аб арганізацыйнай працы па вывучэнні і паступовым пераходзе Ўзброеных Сілаў Рэспублікі Беларусь на дзяржаўную мову”. У гэтым распараджэнні былі ўлічаныя большасць прапановаў БЗВ па пераходзе на беларускую мову (гэтыя прапановы БЗВ былі падрабязна выкладзеныя ў 12-м нумары газэты “Рокаш” за ліпень 1992 г.,³⁴ Але наконт працы БЗВ у вайсковых часцях нічога не было сказана.

Такім чынам, Міністэрства абароны ўсё ж не адважылася пайсьці на контакт з БЗВ (магчыма таму, што гэта азначала б прызнаныне памылковасці сваёй ранейшай пазыцыі) і парушыла дамоўленасць, дасягнутую на сустрэчы 22 чэрвеня 1992 году. БЗВ не было дапушчана да ўдзелу ў арганізацыі і правядзеніні патрыятычных мерапрыемстваў у войску. Праўда, у распараджэнні было ўказаны: “Устанавіць рабочыя сувязі з рэгіональнымі аддзяленнямі Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны, прыцягваць іх сяброў да правядзення мерапрыемстваў, звязаных з вывучэннем беларускай мовы”.³⁵ Такім чынам, фармальна была магчымасць для сяброў БЗВ, якія валодалі беларускай мовай, праз ТБМ афіцыйна праводзіць хоць нейкую патрыятычна-выхаваўчую работу ў войску. Але на практыцы гэта больш-менш выконвалася хіба што да пачатку жніўня 1992 году.

Міністэрства абароны было па-ранейшаму катэгарычна супраць прыняцьця прысягі. Яшчэ 23 ліпеня праз газету “Во славу Родины” міністар абароны Павал Казлоўскі даводзіў сваю “адназначную думку...”, што ...парлямэнт рэспублікі прыняў разумную, уважаную пастанову. Беларускую вайсковую прысягу прымаюць сёньня маладыя салдаты, а таксама тыя афіцэры, якія заканчваюць вайсковыя вучылішчы. І ня трэба ў гэтым пытаньні нагнітаць жарсыці, ісці па шляху нашых суседзяў, дапускаючы пралікі і скрайнасці..., што прыняцьцё прысягі на вернасць Беларусі вайсковымі часцямі ...пытанье на сёньняшняга дня”.³⁶ “Пытанье сасьпела” праз... 6 дзён?!³⁷

29 ліпеня 1992 году калегія Міністэрства абароны, на прапанову П. Казлоўскага, заявіла аб неабходнасці прыняцьця прысягі ўсім асабовым складам Узброеных Сілаў Рэспублікі Беларусь. Што зъмнілася за гэтыя дні — невядома. Магчыма, гэта адбылося з-за недакладнай інфармацыі з Рәсей аб маючай адбыцца прысязе афіцэраў расейскай арміі. І Міністэрства абароны Беларусі пабаялася апынуцца ў няёмкім становішчы. У жніўні Савет Міністраў Беларусі

зацьвердзіў прапанову Міністэрства абароны.

Такім чынам, Міністэрства абароны ў дадатак да “Распарад-жэньня...” № 1/5/16 прыняла рашэньяне і аб прысязе, і практычна прызнала ўсе прынцыпавыя прапановы, ідэі БЗВ. Але замест больш плённага супрацоўніцтва пачалася сапраўдная “вайна” супраць БЗВ (уціск на сяброў арганізацыі пачаўся яшчэ восеньню 1991 г., але, у асноўным, па ініцыятыве асобных камандзіраў на месцах). Пачалася кампанія супраць БЗВ у друку, пачаліся спробы звольненя, а потым і звольненьні сяброў арганізацыі. Аб гэтай вайне і яе прычынах будзе сказана далей.

Каб выказаць нязгоду з такім рашэннем (“...чаму праз 5 месяцаў. Што, афіцэр павінен столькі думаць, бараніць яму Беларусь ці не”),³⁸ а галоўнае, каб не дазволіць Міністэрству абароны і Саўміну адмовіцца ад прынятага рашэння па прывядзені афіцэраў да прысягі (бо інфармацыя аб прысязе ў Радзе ў хуткім часе была абвергнута), Выканайчая Рада БЗВ прыняла рашэнье аб пра-вядзені ў час сьвяткаваньня Дня беларускай вайсковай славы 8 верасьня масавай акцыі прыняцьця сымбалічнай прысягі на вернасць Беларусі вайскоўцамі і вайскоўцамі запасу.³⁹ Усяго 8 верасьня 1992 году на плошчы Незалежнасці ў Менску прынялі прысягу 1500 вайскоўцаў запасу і 60 вайскоўцаў, якія яшчэ служылі. Цяжка меркаваць, у якой ступені гэтая акцыя паўплывала на Саўмін, але рашэнье аб прывядзені афіцэраў да прысягі не было адменена.

Прысяга ва Ўзброеных Сілах Беларусі (за выключэннем вайскоўцаў запасу, якія і па сёньня не прынялі прысягу на вернасць народу, які павінны бараніць у выпадку небясьпекі) была прынятая 31 сінеглядня 1992 году. Тэкст прысягі, прыняты ў студзені 1992 году, быў зьменены.⁴⁰ Толькі з гэтага дня, з юрыдычнага пункту гледжан-ня, былі створаныя Ўзброенныя Сілы Беларусі. Была выкананая адна з мэтаў БЗВ — “садзейнічанье стварэнью беларускага войска” — і выкананыя дэльце задачы: “прапаганда ідэі стварэння беларускага войска сярод грамадзянаў рэспублікі і вайскоўцаў і распрацоўка прапановаў па вайсковай рэформе, неабходнай для стварэння беларускага войска”.⁴¹

Але па сутнасці, гэта былі яшчэ войскі ЧБВА, аскепак Савец-кай Армii, чаму ёсьць мноства съведчаньняў. Адно з гэтых съвед-чаньняў навідавоку — замест нацыянальнай назвы “Беларуское войска”, была прынятая савецкая назва — “Узброенныя Сілы Рэспублікі Беларусь”.

“Забытая слава”

Важным напрамкам дзейнасці БЗВ было патрыятычнае выхаваньне грамадзтва. Тут можна выдзеліць дэльце асноўныя формы: шырокое ўзьдзеяньне на грамадзтва (у тым ліку і на вайскоўцаў) праз СМІ і непасрэдная праца ў вайсковых калектывах. Гэтыя формы выкарыстоўваліся ад самага пачатку ўзынікнення нацыянальна-патрыятычнага руху беларускіх вайскоўцаў, хаяц пасля яны і не былі зафіксаваны ў статуте БЗВ.

Сутнасць патрыятычнай працы сформуляваная ў задачах БЗВ: “прапаганда ідэі стварэння беларускага войска сярод грамадзян рэспублікі і вайскоўцаў...; ажыццяўленне шырокай вайскова-патрыятычнай работы; папулярызацыя гісторыі Беларусі сярод вайскоўцаў; забесьпячэнне еднасці арміі і народу, не выкарыстаныне яе супраць народу”.⁴² Сябры першых нацыянальна-патрыятычных арганізацый, а потым - сябры БЗВ, імкнуліся скарыстаць кожную магчымасць для выступлення ў прэсе, на радыё, на тэлебачаныні. Так, напрыклад, за два гады пасля стварэння арганізацыі, кіраўніцтва БЗВ правяло больш за дзесяць прэсавых канфэрэнцый.

Найбуйнейшай і ўдалай патрыятычнай акцыяй БЗВ сталася публікацыя ў беларускіх газетах кароткага агляду вайсковай гісторыі Беларусі пад назвай “Забытая слава”. На просьбу кіраўніцтва БЗВ, гэты агляд быў падрыхтаваны группай гісторыкаў на чале з прафэсарам Міхасём Ткачовым. Надрукаваць агляд было ня проста. І ня толькі з-за вялікага аб'ему (больш за сорак бачынаў тэксту), але і з-за супрацьдзеяньня (па прычыне ўласнага съветапогляду альбо пад ціскам заснавальнікаў) рэдакцыяў некаторых газэтаў. Справа ў тым, што “Забытая слава” расказвала пра тое, што замоўчвалася ўсе семдзесят гадоў існаванья СССР: Што наша дзяржайнасць, як і самі беларусы, і іх культура, узыніклі не ў 1917 годзе; Што беларускі народ — народ-ваяр, народ-абаронца.

І вось у першай палове 1992 году “Забытая слава” прыйшла да чытача. Газета “Чырвоная Змена” (яе наклад у той час складаў 19050 асобнікаў) надрукавала кароткі агляд вайсковай гісторыі ў №№ 7-12 ад 14, 21, 28 лютага і 6, 13, 20 сакавіка. У газэце “Во славу Родины” (наклад невядомы, бо вайсковая таямніца) ён з'явіўся ў №№ 37-38, 40, 42-44, 47 ад 25, 26, 28 лютага, 3, 4, 5 і 10 сакавіка. “Народная газета” (наклад 393400 асобнікаў) зъмясьціла “Забытую славу” ў адным нумары — № 49 ад 12 сакавіка. Газета “Советская Белоруссия”, якая тады мела найбольшы наклад (647856 асобнікаў) надрукавала яе найпазыней — толькі летам (№№ 118-123 ад

№	ФІО	ПІДПІСКА	ФІО	ПІДПІСКА
1.	Савченко Юлія Міхайловна	Савченко Юлія Міхайловна		
2.	Губарев Михаїл Михайлович	Губарев Михаїл Михайлович		
3.	Софроній Леонід Леонідович	Софроній Леонід Леонідович		
4.	Лукін Василь Іванович	Лукін Василь Іванович		
5.	Семашко Ігор Михайлович	Семашко Ігор Михайлович		
6.	Григорій Василь Іванович	Григорій Василь Іванович		
7.	Лісовський Іван Іванович	Лісовський Іван Іванович		
8.	Сільський Іван Іванович	Сільський Іван Іванович		
9.	Коржановіч Юрій Іванович	Коржановіч Юрій Іванович		
10.	Губарев Михаїл Михайлович	Губарев Михаїл Михайлович		
11.	Лукін Василь Іванович	Лукін Василь Іванович		
12.	Карпюків Валерій Іванович	Карпюків Валерій Іванович		
13.	Сільський Іван Іванович	Сільський Іван Іванович		
14.	Лісовський Іван Іванович	Лісовський Іван Іванович		
15.	Софроній Леонід Леонідович	Софроній Леонід Леонідович		

Першы аркуш з прозвіщамі вайскоўцаў, якія падпісалі прысягу на вернасць Беларусі 8 верасня 1992 г
Архіў БЗВ.

30 чэрвеня і 1, 2, 3, 4 і 7 ліпеня). Агульны наклад (без уліку газэты “Во славу Родины”) склаў 1160306 асобнікаў.

Найбольш непрыстойна паводзіла сябе рэдакцыя газэты “Во славу Родины”, якая ня толькі расьцягнула матэрыял аж на 7 нумароў, але і друкавала яго не запар. Больш таго, рэдакцыяй былі зробленыя дзесяткі скарачэнняў, пра што не былі папярэджаныя ні аўтары, ні чытачы. Аналіз скарачэнняў яскрава сьведчыць аб праразесейскай арыентацыі газэты “Во славу Родины” і, натуральна, яе заснавальніка — Міністэрства абароны Беларусі.

У газэце “Рокаш” была надрукаваная такая ацэнка значэння выхаду “Забытай славы”, дадзеная выступоўцамі на Каардынацыйнай Радзе БЗВ 13 чэрвеня 1992 году: “Чытаючы старонкі “Забытай славы” многія вайскоўцы адкрывалі для сябе новы съвет, у іх душах наступаў той вялікі пералом нацыянальнага нігілізму, супраць якога і накіравана нацыянальнае адраджэнне”.⁴³ Арганізацыя Станіслава Судніка працягвала патрыятычнае выхаванье праз газэту “Рокаш”. Пасьля жнівеньскага (1991 г.) путчу выйшлі 7 нумароў газэты: № 9 (лістапад 1991 г.), № 10 (сінегань 1991 г.), № 11 (студзень 1992 г.), № 12 (ліпень 1992 г.), № 13-14 (жнівень-верасень 1992 г.). У кастрычніку 1992 г. пабачыў съвет і апошні нумар газэты — № 15.

У гэты час пашырылася тэматыка газэты, зьявіліся новыя аўтары. Друкавалася шмат матэрыялаў пра БЗВ. Рэдакцыя “Рокашу” ўстанавіла сувязь з землякамі з Аўстраліі (з Галоўным штабам Беларускага Вызвольнага Фронту — эміграцыйнай вайсковай арганізацыі, якая ўтварылася ў Заходній Нямеччыне ў 1955 г.) і надрукавала вялікі артыкул пра Беларускую краёвую абарону (№ 11-12). Больш актыўна супрацоўнічала рэдакцыя з культурным асяродкам “Беларусь” гораду Аліма-Аты. У газэце друкаваліся аналітычныя артыкулы аб палітычнай сітуацыі ў Беларусі, гістарычныя матэрыялы пра Беларускую Вайсковую Цэнтральную Раду, пра генэрала С. Булак-Балаховіча. Стала зъмяшчалася інфармацыя аб працы нядзельнай школы.

У адрозненінне ад ранейшых часоў — 1990 г. і амаль увесі 1991 г. — цяпер газэта “Рокаш” значна пашырыла сваю чытакую аўдыторыю. Яе атрымоўвалі ўсе буйныя суполкі БЗВ. Таму газэта адыгрывала важную ролю ва ўнутранай жыцьцядзейнасці ўсяго Беларускага згуртавання вайскоўцаў.

Акрамя гэтага ў Прыазёрску ў 1992 годзе невялікім накладам пад грыфам “Міністэрства Абароны Рэспублікі Беларусь” выйшаў “Шыхтовы Статут Беларускага войска”.⁴⁴ Яго аўтарам быў Стані-

слай Суднік.

Па ініцыятыве БЗВ з 1992 году 8 верасьня стала адзначацца як Дзень беларускай вайсковай славы. Зноў жа па ініцыятыве БЗВ стала традыцыйным сьвяткам на ўгодкаў Слуцкага збройнага чыну. Гэтыя і іншыя мерапрыемствы з удзелам у іх значнай колькасці людзей мелі вялікае значэнне ў справе патрыятычнага выхаваньня. А галоўнае — праз газэты, тэлебачанье інфармацыя даходзіла да яшчэ большай колькасці людзей.

Дзейнасць БЗВ у войску

Другой формай патрыятычнага выхаваньня з'яўлялася праца непасрэдна ў воінскіх калектывах, якая вялася суполкамі БЗВ. Кожная суполка, зыходзячы з канкрэтных умоваў у сваёй вайсковай часці, самастойна вызначала, што і як ёй рабіць. Але на ўстаноўчым з'езьдзе БЗВ (12-13 кастрычніка 1991 г.) і першым паседжанні Каардынацыйнай Рады БЗВ (13 кастрычніка 1991 г.) акцэнтавалася ўвага найперш на неабходнасць наступнага:

1. Давядзенне да вайскоўцаў самога факту стварэння БЗВ і яго ідэяў;
2. Стварэнне новых суполак БЗВ і павелічэнне колькасці сяброву у суполках;
3. Для вядзення патрыятычнай працы выкарыстоўваць такую грамадzkую арганізацыю як ТБМ;
4. Абарона правоў палітработнікаў, якія скарачаюцца (скарачэнне тады закранула найперш гэтую катэгорыю).

З пералічаных чатырох пазыцыяў самай важнай была першая. На момант распаду Савецкага Саюзу ў ЧБВА афіцэрскі-беларусаў было ўсяго 11% ад усяго складу афіцэрскага корпусу акругі (на Украіне — 44% афіцэрскіх былі ўкраінцы). Большасць афіцэрскіх ставіліся да любых беларускіх рухаў альбо насьцярожана, альбо варожа.

Увогуле, гэта быў цікавы час. Праваліўся путч, была зылківданая КПСС, СССР яшчэ існаваў, і мала хто ў войску прадбачыў хуткі яго развал (сябры БЗВ гаварылі ў той час толькі аб неабходнасці ўласнага нацыянальнага войска ў межах СССР). Але людзі жылі чаканьнем пераменаў, была цікавасць да новага. Таму невыпадкова некаторыя дэлегаты былі накіраваныя на 1-шы з'езд БЗВ па рашэнні, прынятym на нарадзе камандзіраў палкоў і іх намеснікаў. Ня ўсе з'яўляліся згодныя з ідэямі БЗВ. Але не было абыякавага стаўлення, бо яны разумелі, што вырашаецца лёс краіны, армii, а значыць і лёс кожнага з іх.

Каб даць пэўнае ўяўленьне аб працы суполак у першы год пасъля ўстаноўчага зъезду БЗВ, прывядзэм пералік мерапрыемстваў, праведзеных адной з суполак — Барысаўскай (аснова яе — вайскоўцы вайсковага гарадку Печы):

— за першы месяц пасъля зъезду распаўсюджана 36 асобнікаў Статуту БЗВ, а за трэх месяцы — 100;

— 28 кастрычніка 1991 г. у Доме афіцэраў акружнога навучальна-га цэнтру праведзена сустрэча жыхароў вайсковага гарадка Печы з старшынёй Каардынацыйнай Рады БЗВ М. Статкевічам;

— з 10 да 13 студзеня 1992 г. у акружным навучальнym цэнтры (як і ва ўсіх часццах Узброеных Сілаў ужо былога СССР) прайшлі сходы афіцэраў з павесткай: “Аб адзінстве Узброеных Сілаў”. Сходы аднаголосна цi амаль аднаголосна выказаліся за адзіную армію. Але ў двух вайсковых часццах вучэbnага цэнтру, дзе сябры БЗВ мелі значны ўплыў, расшэнныні былі іншымі;

— колькасны склад суполкі: у кастрычніку 1991 г. — 6 чалавек, у лютым 1992 г. — 15, у жніўні 1992 г. — 13, у студзені 1993 г. — 10. Сябры суполкі былі ў трох (з шасціці) палках і адным асобным батальёне (з пяці) вучэbnага цэнтру, два сябры арганізацыі служылі непасрэдна ў самім Барысаве;

— у 1992 г. праз арганізацыю ТБМ (“Сябрына” ТБМ вайсковага гарадка Печы) была адчыненая беларускамоўная кляса ў Печынскай сярэдняй школе (СШ № 7 г. Барысава);

— у лістападзе 1991 г. кіраунік “Сябрыны” ТБМ (ён жа — старшыня суполкі БЗВ) выступіў у барысаўскай СШ № 15 перад вучнямі 9-й клясы. Пасъля гэтага бацька адной вучаніцы, вайсковец, стаў сябрам БЗВ;

— у сінэжні 1991 г. шэсцьць жаўнераў з падразьдзяленьня, дзе служыў кіраунік “Сябрыны” ТБМ, у той жа СШ № 15 прынялі ўдзел у вечарыне, прысьвечанай 100-годзьдзю з дня нараджэння Мак-сіма Багдановіча. У віктарыне, што там праводзілася, вайскоўцы занялі другое месца;

— кіраунік “Сябрыны” ТБМ двойчы друкаваўся на старонках газэты “Во славу Родины” (7 лютага і 21 кастрычніка 1992 г.) па пытаньнях беларускай мовы і гісторыі Беларусі.⁴⁵ Двойчы, у сінэжні 1991 г. і ў сакавіку 1992 г., выступаў па беларускім радыё ў праграме “Паходня”;

— 27 ліпеня “Сябрына” ТБМ сумесна з камандаваньнем аднаго з палкоў, правяла ў навучальнym цэнтры ранішнік, прысьвечаны Дню Незалежнасці;⁴⁶ У праграме ранішніка былі: уступнае слова і інфармацыя пра дзейнасць суполкі ТБМ (маёр Міхась Варанец,

кіраўнік “Сябрыны” ТБМ), кароткі агляд ваеннаі гісторыі Беларусі (капітан Аляксандар Бортнік, сябра “Сябрыны” ТБМ), выступленыне барысаўскай паэтэсы Тацяны Зінчанка з уласнымі вершамі, канцэрт ВІА (беларуская песеньні), мастацкі фільм на беларускай мове, выстава беларускіх кніжак. Вядучым ранішніка быў маёр Курбан Гельдыев, сябра ТБМ і БЗВ, туркмэн па нацыянальнасці. Дарэчы, яму належыць і ўдзел 600 жаўнероў і сяржантаў з вайсковых частцаў навучальнага цэнтра.

— на мясцовым аддзяленні сувязі ў вайсковым гарадку Печы падчас падпісных кампаніяў вывешваўся адмыслова падрыхтаваны сьпіс (выпіска з каталёгу) беларускамоўных выданьняў. Вялася і непасрэдная агітацыя. У выніку ў 2 квартале 1992 г. газэту ТБМ “Наша слова” выпісалі 18 чалавек (у першым пайгодзідзе 1992 г. было 6 падпісчыкаў, у 1991 г. — 2).⁴⁷

— сябры БЗВ аківалі дапамогу саслужыўцам, даючы ім кансультацыі, як барапніць свае права. У тым ліку “выводзілі” на прэсу вайскоўцаў, чые права былі парушаныя. Але рабілася гэта неафіцыйна. Своеасаблівасцю акружнога навучальнага цэнтра (з моманту правядзення 28 каstryчніка 1991 г. у Доме афіцэраў сустэрэчы жыхароў вайсковага гарадка са старшынём БЗВ М. Статкевічам) было тое, што начальнік навучальнага цэнтра палкоўнік Алесь Яцкевіч (з 1992 г. — генэрал-маёр) лічыў найцяжэйшым грахом хоць якое-небудзь супрацоўніцтва і ўвогуле лаяльнае стаўленыне да БЗВ.

Акрамя гэтага сябры суполкі БЗВ зрабілі наступную працу:

— у сінегні 1991 г. удзельнічалі ў падрыхтоўцы, выпускну і распаўсюдзе чарговага нумару незалежнай газэты “Печинские новости”. У гэтym нумары два матэрыялы былі непасрэдна прысьвеченыя БЗВ, адзін — “Сябрыне” ТБМ вайсковага гарадка Печы;

— праводзілі лекцыі, гутаркі па кароткім аглядзе вайсковай гісторыі Беларусі “Забытая слава” — перад вучнямі 9-10 клясаў СШ № 7 г. Барысава (9 красавіка 1992 г.), перад афіцэрамі і працаршчыкамі Н-скага палка, перад жаўнерамі і сяржантамі Н-скай роты. Усе такія выступленыне перад вайскоўцамі праводзіліся неафіцыйна і там, дзе была магчымасць. Справа ўтым, што выступіць у вайсковых частцах з “Забытай славай” камандаваныне навучальнага цэнтра не дазволіла;

— ужо з лета 1991 г. пакрысе пачалі часткова пераафармляць на беларускую мову (вядома ж, на свой страх і рызыку) “ленінскія пакоі”;

— яшчэ восеніню 1991 г., не чакаючы каманды, выпісвалі бела-

БЕЛАРУСКІ РЭЗЫСТАНС

рускамоўныя газеты ў свае падраздзяленыні на 1-е паўгодзьдзе 1992 году. Па ўласнай ініцыятыве праводзілі аналіз падпіскі беларускамоўных газэтаў ва ўсіх вайсковых часцях навучальнага цэнтру;

— там, дзе гэта было магчыма (усё залежыла ад стаўлення кандыдата камандзіра), да жаўнераў даводзіліся беларускія шыхтовыя каманды (са статуту, складзенага С. Суднікам) і нават падаваліся каманды. Пад уплывам сяброў БЗВ некаторыя маладыя жаўнеры 26 студзеня 1992 г. прымалі прысягу на беларускай мове;

— старшыня суполкі БЗВ М. Варанец, будучы намеснікам камандзіра навучальнай роты па выхаваўчай працы, у студзені 1992 г. у сваім падраздзяленыні праводзіў заняткі па гуманітарнай падрыхтоўцы і палітычнай інфармацыі на беларускай мове (усе курсанты былі ўраджэнцамі Беларусі). Але ў лютым 1992 г., без усялякіх тлумачэнняў, М. Варанец быў пераведзены ў другую вайсковую часць навучальнага цэнтру, у роту, дзе ўсе курсанты былі прызваныя з Казахстану;

— удзельнічалі ў аблеркаваныні праектаў законаў. Свае пропановы перадавалі ў Менск у Выканаўчую Раду БЗВ;

— удзельнічалі ў стварэнні ў вайсковым гарадку Печы камітэту грамадзкага самакіравання (КГС). 9 лютага 1992 г. сход упаўнаважаных выбраў у склад КГС і трох сябраў БЗВ. Адзін з іх быў вылучаны непасрэдна суполкай БЗВ;

— праз КГС спрабавалі праверыць правільнасць засялення дамоў, пабудаваных у Барысаве турэцкай фірмай "ENKA". Па ініцыятыве сябра БЗВ маёра Курбана Гельдыева, які быў выбраны ў КГС, і па ўзгадненні з дэпутатам Вярхоўнага Савету Беларусі, начальнікам штабу навучальнага цэнтра палкоўнікам Анатолем Сакаловым, была створаная адмысловая камісія з сяброў КГС і дэпутатаў Барысаўскага гарсавету ад вайсковага гарадка Печы. Але начальнік навучальнага цэнтра А. Яцкевіч (пазней — намеснік міністра абароны РБ) падманам адмініструючу праверку: спачатку перанёс дату яе правядзення, а пасля і ўвогуле забараніў;

— прадстаўнікі суполкі ўдзельнічалі ў съяткованыні Дня беларускай вайсковай славы ў верасні 1992 году і ў съяткованыні 72-х угодкаў Слуцкага збройнага чыну;

— прадстаўнікі суполкі ўдзельнічалі ў большасці прэсавых канфэрэнцыяў, якія ладзілі Выканаўчая Рада БЗВ.

Такі пералік можа здацца занадта падрабязным, а мерапрыемствы — неістотнымі. Але гэта ня так. Дзеля выканання кожнага з гэтых мерапрыемстваў трэба было праявіць мужнасць. Яна была

патрэбна, каб пераадолець псыхалягічны бар'ер унутры сябе, каб вытрымаць псыхалягічны ціск з боку начальства і часткі саслужыўцаў, каб ахвяраваць уласнай кар'ерай, дабрабытам, сям'ёй.

Таму што зъмянілася дзяржава, зъмянілася армія, а систэма і людзі ў гэтай систэме, па вялікім рахунку, засталіся тымі ж — савецкімі.

Сябры БЗВ былі людзьмі, якія здолелі вырвацца з гэтай систэмы, вобразна кажучы “шагнули из колеи”, па якой, між іншым, і сёньня коцяцца Ўзброеная Сілы Рэспублікі Беларусь.

Вяртаньне беларусаў-вайскоўцаў на Радзіму

Пытаньне вяртаньня беларусаў-вайскоўцаў і іх уладкаваньня на Радзіме ставілася нацыянальна-патрыятычнымі арганізацыямі яшчэ да стварэння БЗВ. Увесень 1991 г., а тым больш у 1992 годзе гэтае пытаньне трэба было ўжо ня ставіць, а вырашаць. У сваім дакладзе на 8-й нечарговай сесіі Вярхоўнага Савету Беларусі 11 студзеня 1992 г. міністар па справах абароны генэрал Пятро Чавус (у той жа дзень ён быў прызначаны выконваючым абавязкі міністра абароны) прывёў наступныя лічбы: на Украіне служаць 5000 беларусаў — генэралаў, афіцэраў і пратарышыкаў, у Прыбалтыцы такіх — 2000 чалавек, а ў Закаўказскіх рэспубліках — 1500. Па некаторых звестках, усяго на той час за межамі Беларусі ва Ўзброеных Сілах СССР служылі каля 40000 кадравых вайскоўцаў-беларусаў.⁴⁸ Ужо зь верасня 1991 г. у толькі што абвешчаны БЗВ пачалі звязратацца нашыя землякі з просьбай дапамагчы вярнуцца на Радзіму. На першай жа Каардынацыйнай Радзе БЗВ (13 кастрычніка 1991 г.) гэтым пытаньнем было даручана займацца намесніку старшыні БЗВ, старшыні арганізацыйна-кадравай камісіі, падпалкоўніку запасу Генадзю Банкевічу і намесніку старшыні камісіі па патрыятычным выхаваньні Міколу Міхноўскаму. Яны апрацоўвалі дадзеныя (лісты, тэлефанаваньні, інфармацыю наведвальнікаў) і тлумачылі людзям, куды, да каго і якім чынам трэба звязратацца па пытаньнях пераводу. Самі неаднаразова звязрталіся ў штаб Беларускай ваеннай акругі па гэтых праблемах.

А што ж афіцыйныя ўлады рэспублікі? У той час, калі літаральна ўсе быlyя савецкія рэспублікі ня толькі прымалі ў сябе на Радзіме землякоў-вайскоўцаў, але і заахвочвалі гэты працэс (кожная зь іх імкнулася ўмацаваць свае ўзброеная сілы менавіта нацыянальнымі кадрамі), на Беларусі ўсё было зусім ня так. Не было і гаворкі аб прыёме ўсіх жадаючых. Больш таго, з ваеннымі ведамствамі іншых рэспублік (потым — незалежных дзяржаваў)

не было заключана ніякіх дамоўленасцяў дзеля абліягчэння самой працэдуры вырашэння пытаньня — возмуць у Беларусі вайскоўца на службу ці не. Нашыя землякі ня ведалі, які існуе парадак вырашэння гэтага пытаньня, ня ведалі, што, насамрэч, ніякага парадку не існуе. Яны прысыпалі свае рапарты сваякам, знаёмым, сябрам, на адрес БЗВ, і прасілі перадаць іх у тую інстанцыю, якая займаецца гэтым пытаньнем. Многія самі, праўдамі і няпраўдамі, прыяжджалі ў чарговы адпачынак, у камандзіроўку, у адпачынак па сямейных абставінах, і днямі, тыднямі абівалі парогі штабу ЧБВА (потым — Міністэрства абароны), дзе іх “футболі” з кабінэту ў кабінэт, а часьцей усё заканчвалася абяцанкамі-цацанкамі па тэлефоне.

Вось як апісвае гэтае “блуканьне па пакутах” адзін наш зямляк у лісьце ў БЗВ: “...з 1 чэрвеня па 20 ліпеня (1992 г. — **М. В.**) я быў у Мінску ў водпуску. У асноўным спрабаваў вырашыць пытанні на-конт пераводу на Радзіму. Быў на прыёме ў галоўнага кадравіка МА РБ п-ка Зубкова І. С., меў размову з п/п-кам Громавым (кадры АА СВ) і яшчэ з шэрагам розных вялікіх і малых адказных асоб у Міністэрстве Абароны, Упраўленні кадраў ВПС і СВ, а таксама быў у памежнікаў... Меў таксама тэлефонную гутарку з п-кам Прывалаўым, старшынёй падкамісіі ВС РБ па абароне, а таксама з якімсьці вайскоўцам з прыёмнай Міністра абароны, які мне сказаў літаральна наступнае, што каб перавесціся ў Беларусь, патрэбна мець руку хаця б з трыма валасінкамі...”. Далей гэты вайсковец падрабязна распавядае пра зъмест гутараў з гэтым “шэрагам... адказных асоб” і робіць у канцы ліста выснову: “Нікому мы, беларусы, якія служаць у Расіі, не патрэбны, ніхто з Міністэрства абароны РБ ня робіць нічога для вырашэння гэтай праблемы”.

Няма ні ваенай дактрыны, ні плана фарміравання Узброеных ці Вайсковых Сілай РБ...

P.S. А заяву да Міністра абароны РБ я пісаў, і не адну, але становуцца адказу няма”.

І такіх вось пісьмовых съведчаньняў у архіве БЗВ — дзесяткі, а вусных — сотні і тысячи.

Са словаў нашых землякоў дакладна вядома, што шмат якія камандзіры вайсковых часьцей у расейскай ды іншых арміях адмыслова адпускалі афіцэраў, каб яны зъезьдзілі на радзіму і вырашилі пытаньне аб уладкаваныні на службу ў сваю нацыянальную армію. Спрыялі гэтаму пытаньню ў іншых арміях і на больш высокім узроўні і, галоўнае, афіцыйна.

Так, гэты ж самы вайсковец, па вяртаньні з адпачынку ў сваю

войсковую часць, высьветліў, што “...у войсковыя часці Далёкаўсходнія ваенныя акругі паступіла дырэктыва начальніка штаба ДВА № 25/1292 Ш ад 4.07.1992 г., у якой, на падставе распараджэння ўпраўлення кадраў Міністэрства абароны Расіі, устанаўліваецца тэрмін заканчэння адкамандзіравання ўсіх афіцэраў іншых нацыянальнасцей, якія пажадалі прадоўжыць службу ў сваіх краінах — да 1 верасня.

Але гэта дырэктыва тычыцца толькі тых, хто прывёз адносіны з дому (нам жа ў Беларусі Міністр абароны забараніў іх даваць).

А 4 жніўня атрымана паведамленне са штаба ДВА, згодна з якім адпраўляць будуць усіх, хто напісаў рапарты.

Мы хацелі б даведацца (а нас у палку каля 30 чалавек): гэта аднабаковы акт Расіі (дэпартацыя), ці ёсць дамоўленасць аб плавнай замене (беларусаў на рускіх і наадварот) паміж Беларуссю і Расіяй?

Калі гэта дэпартацыя, то які будзе адказ Беларусі...

Калі замена, то чаму адкамандзіроўваюць у распараджэнні Міністра абароны, а не ў канкрэтную часць? Куды, на які адрас адпраўляць кантэйнер і куды везці сям'ю, бо ні ў кога кватэр у Беларусі няма?

Наогул, чакаюць нас дома, ці трэба везці з сабою палаткі?”⁴⁹

Як бачым, расейскае Міністэрства абароны з аднаго боку не перашкаджала працэсу вяртання афіцэраў-беларусаў дамоў, а з другога, дбаючы пра свае інтарэсы, ставіла пытаныне рубам: войсковец павінен раз і назаўсёды выбраць, у якой арміі хоча служыць.

Такім чынам, беларускія ўлады, найперш Міністэрства абароны, не рабілі належных заходаў дзеля вяртання беларусаў-войскоўцаў на Радзіму. А грамадзкая арганізацыя — БЗВ, не магла вырашаць такія пытаныні. БЗВ магло толькі зьвярнуць увагу грамадзкасці на гэту праблему, каб падштурхнуць улады да яе вырашэння і толькі ўжо тады дапамагчы той жа ўладзе ў гэтай справе.

Таму Каардынацыйная Рада БЗВ 13 чэрвеня 1992 г. прыняла “Зварот да грамадзкасці...”, у якім прапаноўвалася “распрацаваць дзяржаўную праграму вяртання беларускіх афіцэраў на Радзіму”⁵⁰. Але яе пропанову зноў не пачулі кіраўнікі дзяржавы. І гэта прытым, што, нават па афіцыйных дадзеных, за першыя чатыры месяцы існаванья Міністэрства абароны было пераведзена ў Беларусь 1600 афіцэраў-землякоў.⁵¹ Яшчэ 9000 афіцэраў з краінаў СНД выказалі такое жаданьне.⁵²

9000 чалавек — гэта нямала. Асабліва, калі ўлічыць, што тут

іх не чакаюць. Каардынацыйная Рада БЗВ адзначала 13 чэрвеня 1992 г.: “Міністэрства абароны съпісы жадаючых служыць Беларусі адсылае ў часыці па месцы службы і адтуль іх у першую чаргу звальняюць і скарачаюць.”⁵³ БЗВ ставіла пытаныне аб пераводзе людзей найперш з “гарадчых кропак”, але “...чамусьці якраз у першую чаргу пераводзіліся з Германіі, С-Пецярбурга, Масквы... Чамусьці актыўна пераводзяцца афіцэры, якія не зъяўляюцца грамадзянамі Рэспублікі Беларусь і займаюць прэстыжныя пасады...”⁵⁴ Таму кіраўніцтва арганізацыі вырашыла абаперціся найперш на аўтарытэт і магчымасьці дэпутатаў Вярхоўнага Савету ад апазыцыі. 9 верасьня 1992 г. быў створаны “Камітэт “Вяртаньне” Беларускага згуртаванья вайскоўцаў”. Камітэт “Вяртаньне” ўзначаліла народны дэпутат Беларусі Галіна Сямдзянава, а яе намеснікам стаў народны дэпутат раённага (г. Менску) Савету падпалкоўнік запасу Юры Буруцін. 11 лістапада 1992 г. камітэт “Вяртаньне” прыняў “Палажэнне аб Камітэце “Вяртаньне” Беларускага згуртаванья вайскоўцаў”, а 16 снежня 1992 г. Выканаўчая Рада БЗВ зацвердзіла гэтае Палажэнне.

Стварэнье камітэту “Вяртаньне” дало пэўныя станоўчы вынік. Статус народнай дэпутаткі дазваляў Галіне Сямдзянавай звязацца па пытаньнях вяртаньня нашых землякоў у дзяржаўныя ворганы (найперш у Міністэрства абароны) і патрабаваць (а не прасіць), у адпаведнасці з заканадаўствам, адказу па сутнасці гэтых зваротаў. Камітэт “Вяртаньне” падтрымалі і супрацоўнічалі зь ім многія дэмакратычныя партыі, грамадскія арганізацыі, творчыя саюзы. Да проблемы была прыцягнутая ўвага СМИ. Нават прадстаўнікі Міністэрства абароны (тагачасны начальнік прэс-цэнтра палкоўнік Уладзімер Замяталін ды інш.) на першым этапе ўдзельнічалі ў працы камітэту “Вяртаньне”.

Менавіта ў сувязі са стварэннем камітэту “Вяртаньне” Савет міністраў Беларусі 23 кастрычніка 1992 г. прыняў пастанову аб вяртанні беларусаў-вайскоўцаў з “гарадчых кропак”, а пасля быў выдадзены і адпаведны загад міністра абароны. З лістапада 1992 г. Вярхоўны Савет прыняў пастанову, якой даручыў Савету Міністраў да 1 траўня 1993 г. распрацаваць праграму вяртаньня вайскоўцаў-ураджэнцаў Беларусі.

Толькі ў 1992 годзе адбылося 7 паседжаннія Камітэту “Вяртаньне” і пяць паседжаннія ў шэсцьць месяцаў 1993-га. Да сярэдзіны студзеня 1993 г. у камітэт “Вяртаньне” звязрнуліся 104 чалавекі. За гэты час непасрэдна да Генадзя Банкевіча, які да стварэння камітэту займаўся гэтым пытаньнем, звязрнуўся 131 чалавек. На

20 лютага 1993 г. у камітэт “Вяртаньне” зъвярнуўся 251 чалавек, да Г. Банкевіча — 121 чалавек, разам — 372 чалавекі. Такім чынам менш чым за паўгады паступілі звароты ад 507 чалавек.

Але і камітэт “Вяртаньне” сутыкнуўся з амаль што непераадольнымі цяжкасцямі. Напрыклад, 10 сьнежня 1992 г. камітэт падаў у Міністэрства абароны сьпіс з 125 чалавек, што зъвярнуліся ў “Вяртаньне” па дапамогу.⁵⁵ Аддзел кадраў Міністэрства абароны паведаміў, што 11 чалавек ужо прыбылі, 14-ці былі выдадзеныя дакументы. Але пра астатніх 91 чалавека — нічога. Адказ на другі сьпіс з 37 чалавек ад 31 студзеня 1993 г.⁵⁶ быў яшчэ больш красамоўны: “прибывших нет”. На паседжаньні Каардынацыйнай Рады БЗВ 20 лютага 1993 г. Г. Сямдзянова распавяла, што людзі прыяжджаюць у Міністэрства абароны, а там кажуць — зъвяртайцеся ў БЗВ. З самім жа БЗВ Міністэрства абароны не супрацоўнічае і нават не дае аніякай інфармацыі.⁵⁷ Так дзяржаўныя мужы “клапаціліся” пра беларусаў-войскоўцаў. У той час міністар абароны гаварыў: “...адпраўлены запыты ў гарачыя кропкі, але афіцэры — грамадзяне Беларусі — чамусьці вельмі марудна вяртаюцца. На сёньняшні дзень не прыбыло больш 1600 чалавек”.⁵⁸ Калі міністар абароны ня ведае, чаму афіцэр і ягоная сям'я не вяртаюцца з рэгёну, дзе ідзе вайна, то хто ж будзе ведаць?! Зазначым і тое, што Савет Міністраў так і ня выканаў пастановы Вярхоўнага Савету, і не распрацаўваў дзяржаўную праграму па вяртаньні нашых суайчыннікаў. Беларусь прыняла 7000 войскоўцаў расейскай арміі, выведзеных зь Нямеччыны, а вось пераважная большасць наших землякоў так і засталася ў чужых краях.

Адпаведнае стаўленіне было і да тых, хто імкнуўся дапамагчы беларусам-войскоўцам вярнуцца на радзіму. 9 лютага 1994 г., выступаючы ў “розным” на сесіі Вярхоўнага Савету, Галіна Сямдзянова паведаміла, што па ўказаныні прэм'ер-міністра Беларусі Вячаслава Кебіча пакой памяшканья камітэту “Вяртаньне” апячатаны і сябраў камітэту туды не пускаюць. Дададзім, што ўся дакумэнтация камітэту “Вяртаньне” засталася ў тым пакоі і на 1996 г. не была вернутая яе ўладальнікам.

Антыхрызіснае пагаднен’не

Такой мэце БЗВ як “абарона дэмакратыі і дзяржаўнага сувэрэнітэту Беларусі” адпавядала наступная задача: “каардынацыйная канстытуцыйнай дзейнасці грамадzkіх арганізацый, накіраванай на ўтварэньне беларускага войска, абарону дэмакратыі і сувэрэнітэту”.⁵⁹

Дзеля выкананьня гэтай задачы Каардынацыйная Рада БЗВ на сваім пашыраным паседжанын 22 лютага 1992 г. прыняла зварот да ўсіх дзяржаўных ворганаў, палітычных і грамадзкіх рухаў падпісаць антыкрызіснае пагадненьне і стварыць антыкрызісны камітэт.

Абгрунтоўваючы гэтую прапанову, Мікола Статкевіч адзначыў:

1. У краінах СНД абстаноўка нестабільная, у тым ліку і ў Рәсей. У Рәсей змагаюцца дзьве сілы — адна хоча зрабіць яе багатай, а другая — вялікай.

2. У Беларусі партыі занятыя палітычнай барацьбой, а Ўрад не карыстаецца даверам.

3. Антыкрызіснае пагадненьне пачынае дзеянічаць толькі пры пагрозе незалежнасці Беларусі і яго аснова — дзяржаўны патрыятызм.

4. У пагадненьні павінна быць зафіксавана:

- што зъяўляеца крызісам,
- хто робіць выснову, што крызіс ужо настаў (на думку Статкевіча гэта павінен рабіць антыкрызісны камітэт),
- што рабіць, калі крызіс настаў.⁶⁰

Амаль месяц ішла падрыхтоўчая, арганізацыйная праца. І вось 14 сакавіка 1992 г. ў Доме літаратаў нашай сталіцы 29 палітычных партыяў і рухаў, прафсаюзаў, грамадзкіх арганізацый і грамадзкіх дзеячоў падпісалі Антыкрызіснае пагадненьне. Аб тым, што гэта не шэраговая зъява, съведчыла тое, што ў ліку 29-ці падпісантаў былі: старшыня Вярхоўнага Савету, прэм'ер-міністар, кіраунікі сілавых міністэрстваў (МУС, КДБ). Удзельнікі пагадненьня стварылі Антыкрызісны камітэт (АКК). Яго старшынёй выбралі прэм'ера — Вячаслава Кебіча, а старшынёй Выкананічай Рады камітэту — кірауніка БЗВ Міколу Статкевіча. У хуткім часе колькасць удзельнікаў пагадненьня дасягнула 50-ці.

Вядома, нельга і пераацэньваць значэньне Антыкрызіснага пагадненьня. Такая шматлікая і пярэстая па сваім складзе структура ад пачатку была недзеяздольнай. Але сам факт стварэння АКК меў вялікі працагандысцкі эфект. Гэта быў сыгнал усім, як унутры краіны, так і за яе межамі (найперш — Рәсей), што Беларусь жадае быць незалежнай. Вельмі дакладна пра гэта сказаў аглядальнік газэты “Звязда” Валянцін Жданко: “..зъяўленьне камітэту ніяк не паўплывала ні на вастрынню палітычнай барацьбы ў рэспубліцы, ні на глыбіню крызісу, які ўсё больш ахоплівае грамадзкае і эканамічнае жыццё. І ўсё ж нельга не вітаць яго стварэнье хоць бы таму, што ў самых розных палітычных коалишах высъпела ўсьведамлен'не таго, што ёсьць у нашага народу

Фото з архіву Алеся Статкевіча

*Падпісаньне
Антыкryзіснага пагаднення:
Зянон Пазняк, Станіслаў
Шушкевіч, Мікола Статкевіч*

агульныя каштоўнасці, дзеля абароны якіх варта забыць пра крыўды, разнагалосці, уласныя палітычныя інтарэсы".⁶¹ Зазначым, што стварэнне АКК спрыяла высыпаванню такога ўсьведамлення і сярод самых розных слаёў грамадзтва.

"Вайна" супраць БЗВ. Марш 23 сакавіка 1993 году

І ўсё ж, адну з сваіх мэтаў — "абарона правоў беларускіх вайскоўцаў", і адпаведную ёй задачу — "абарона правоў беларускіх вайскоўцаў і правоў вайскоўцаў, праходзячых службу на тэрыторыі Рэспублікі", БЗВ выканала ня здолела. Як ужо адзначалася, з канца ліпеня-пачатку жніўня 1992 г. пачалася "вайна" супраць сяброў арганізацыі. Афіцыйны "сигнал" быў дадзены праз газету "Советская Белоруссия", якая надрукавала 4 жніўня сумнавядомы артыкул упраўлення інфармацыі Міністэрства абароны "Армія павінна быць па-за палітыкай".⁶² У гэтым артыкуле БЗВ абвінавацвалася ў неіснующых грахах. У артыкуле, і ніколі ды нідзе потым, не было прыведзена ніводнага факту, што пацьверджаў бы гэтыя абвінавачваньні.

З жніўня 1992 г. ў газэце "Во славу Родины" перасталі друкаваць станоўчыя матэрыялы пра БЗВ, а на працягу 1993 г. увогуле былі забароненыя згадкі пра БЗВ у тэтай газэце. У войску стваралася атмасфера псыхозу, беларусафобіі. У верасьні 1992 г., пасля прыняцця сымбалічнай прысягі на плошчы Незалежнасці ў Менску ў "Народнай газеце" быў надрукаваны вядомы адкрыты ліст "З.Позняку, исполнительному Совету БЗВ" чатырох вайскоўцаў, дэпутатаў Вярхоўнага Савету, з абвінавачваньнямі на адрес БЗВ. У кастрычніку 1992 г., пасля ліста міністра абароны Паўла Казлоўскага ў Савет Міністраў са скаргай на БЗВ, якое, маўляў, дзейнічае і непасрэдна ў вайсковых часцях, а ня толькі па месцы жыхарства, Міністэрства юстыцыі правяло праверку арганізацыі. Абвінавачваньні міністра абароны не пацьвердзіліся, таму вышукваліся самыя дробязныя недахопы ці недакладнасці. Напрыклад, кірауніку Берасцейскай суполкі БЗВ падпалкоўніку Анатолю Крывароту ў віну было пастаўлена тое, што ён паслугоўваўся статутам старой рэдакцыі, прынятym на з'ездзе БЗВ 12 кастрычніка 1991 г., а не статутам новай рэдакцыі, які зацьверджаны Міністрам 20 сінтября 1991-га. Кіраунік Барысаўскай суполкі БЗВ маёр Міхась Варанец, пабачыўшы нядобрая намеры правяраючага, адмовіўся прадставіць яму поўны съпіс сябраў суполкі, іншую дакументацыю. Па выніках праверкі, Міністэрства вынес папярэджанье грамадзкаму аўтадананью "Беларускае згуртаваньне вайскоўцаў".⁶³ Пачаліся

адкрытыя (у папярэдніх выпадках яшчэ шукалі нейкую прычыну, зачэпку) перасьледы сябраў БЗВ. У канцы 1992 г. — пачатку 1993 г. былі звольненыя ці прымушаныя да звольненьня наступныя актыўсты БЗВ: супрацоўнік аддзела выхаваўчай работы Міністэрства абароны палкоўнік Уладзімер Савянок, начальнік спэцразьведкі Міністэрства абароны палкоўнік Уладзімер Барадач, намеснік камандзіра навучальнаі роты па выхаваўчай працы маёр Міхась Варанец. Быў пераведзены на ніжэйшую пасаду афіцэр *ВИЗРУ* Аляксандар Кулеш. Рэальная дзеянасьць у войску стала немагчымай. Менавіта тады лідэр БЗВ Мікола Статкевіч заявіў: “Нам ніхто не забароніць быць патрыётамі!”

У такой сітуацыі кірауніцтва БЗВ прыйшло да высновы, што статутныя мэты арганізацыі можна і неабходна вырашаць па-за межамі войска. 20 лютага 1993 г. адбылася Каардынацыйная Рада БЗВ, якая падтрымала такія зьмены ў дзеянасьці і канкрэтныя крокі па іх рэалізацыі. Варта адзначыць, што гэта была першая Каардынацыйная Рада, на якой прагучала сур'ёзная крытыка Выканаўчай Рады і М. Статкевіча (пераважна па арганізацыйных пытаньнях) з боку рэгіянальных старшынь суполак. Гэтая Каардынацыйная Рада паказала, што БЗВ выходзіць з крызісу.

На працягу двух месяцаў (люты-сакавік 1993 г.) з вайскоўцаў запасу была створаная Менская гарадзкая арганізацыя БЗВ. 23 сакавіка 1993 г. яе сябры ў складзе больш за 1000 чалавек узна-чалілі шматтысячную калёну дэмантрантаў (да 10 000 чалавек) і, пад лёзунгам “Народ, барані сябе сам!”, прашлі маршам па праспэкце Францішка Скарыны ад плошчы Незалежнасьці да сквера Янкі Купалы, дзе адбыўся мітынг і сівяткаваньне 75-х угодкаў Беларускай Народнай Рэспублікі. Гэта азначала, што БЗВ з вузкага, вайсковага руху пачало пераўтварацца ў шырокі агульнанародны нацыянальна-патрыятычны рух.

Неўзабаве Вярхоўны Савет прыняў адмысловае рашэннне аб забароне кадравым вайскоўцам займацца палітычнай дзеянасьцю. Вось толькі факт, які пацьвярдждае, што гэта было зроблена “пад БЗВ”: ні адзін з 13 дэпутатаў-вайскоўцаў у Вярхоўным Савеце ня склаў свае паўнамоцтвы і ня звольніўся з войска. А сябраў БЗВ, якія, прынамсі фармальна, займаліся непалітычнай дзеянасьцю (у адваротным выпадку БЗВ было б ліквідавана за парушэннне Статуту), пачалі звольняць. Каб пазъбегнуць масавых звольненняў, Выканаўчая Рада БЗВ прыняла рашэннне аб вывадзе са складу арганізацыі ўсіх вайскоўцаў сапраўднай службы. Мікола Статкевіч застаўся сябрам БЗВ, бо яго выхад з арганізацыі мог быць расцэнены як ускоснае прызнаньне адвінавачваньня з боку ўладаў

і, найперш, з боку Міністэрства абароны. Але былі звольнены і сябра БЗВ М. Статкевіч, і ўжо не сябры БЗВ падпалкоўнік Мікола Бірукоў, капітан Алесь Бобыр, падпалкоўнік Анатоль Крыварот, падпалкоўнік Станіслаў Суднік. Маёр Курбан Гельдыеў сам напісаў рапарт на звольненне.

Нагодай для звольнення М. Статкевіча стала падпісанье ім заявы супраць “Дагавора аб калектуінай бяспеке”.⁶⁴ Маўляў, гэта для вайскоўца — палітычная дзейнасць. У той жа час “самы галоўны беларускі вайсковец” — міністар абароны Павал Казлоўскі і іншыя высокапастаўленыя вайсковыя чыны публічна, у прэсе, выступалі за “калектуіную бяспеку”. Але гэта “чамусьці” не палічылі за палітычную дзейнасць. У выніку 7 траўня 1993 г. кіраўнік БЗВ М. Статкевіч быў звольнены з парушэннем парадку звольнення (без рашэння афіцэрскага сходу) і з фармулёўкай “за дыскрэдытацыю высокага званьня афіцэра”. Дарэчы, крыху пазней Міністэрства афіцыйна прызнаў, што БЗВ не зъяўляеца палітычнай арганізацыяй.

Вядома ж, у такіх умовах, калі сябры БЗВ не маглі абараніць саміх сябе, не магло быць і гаворкі пра абарону правоў другіх вайскоўцаў.

Служым Айчыне

Нягледзячы на тое, што з жніўня 1992 г. ціск на БЗВ з боку афіцыйных уладаў усё больш узмацняўся і ўрэшце ў пачатку 1994 г. арганізацыя была забаронена, 1993 год зъяўляеца годам найбольш плённай яе дзейнасці, годам яе найбольшага ўплыву на грамадзтва.

У 1993 г. БЗВ стала масавай арганізацыяй — налічвала ў сваіх шэрагах да 3 000 чалавек (у 1992 г. было 700 чалавек). У лістападзе 1992 г. па ініцыятыве БЗВ была ўтвораная Кансультатыўная нарада патрыятычна-дэмакратычных сілай (КНПДС). У яе ўвайшлі АДПБ, БСП, БХДС,⁶⁵ Асацыяцыя прафсаюзаў, Саюз пісьменнікаў, ЗБС “Бацькаўшчына” і БЗВ. Пазней далучыліся БСДГ, ПНЗ,⁶⁶ НДПБ.⁶⁷ Такім чынам, БЗВ здолела стаць ініцыятарам і аб'ядноўваючым чыннікам для дэмакратычных партыяў і арганізацыяў. Аб аўтарытэце КНПДС, як і БЗВ, съведчыць і факт узбелу ў адным з паседжаньняў Кансультатыўной нарады (27 красавіка 1993 г.) старшыні Вярхоўнага Савету Беларусі Станіслава Шушкевіча.

Летам 1993 г. сябры БЗВ актыўна ўдзельнічалі ў падрыхтоўцы і правядзеньні Першага з'езду беларусаў съвету, у выпрацоўцы яго рэзалюцыяў, забяспечвалі ахову мерапрыемства. У верасні

1993 г. Дзень беларускай вайсковай славы быў адзначаны ня толькі ў Менску, але і ва ўсіх абласных цэнтрах, а таксама ў Слоніме. У гэтым жа годзе выходзіў інфармацыйны бюлетэнь БЗВ “Служым Айчыне”, які друкаваўся ў газэце “Літаратура і мастацтва”. Усяго ў “ЛіМе”, наклад якога ў той час складаў 12000 асобнікаў, выйшлі пяць такіх бюлетэняў (№№ 9, 12, 18, 25 і 42 адпаведна ад 26 лютага, 19 сакавіка, 7 траўня, 19-25 чэрвеня і 22 кастрычніка 1993 г.). Незалежная выдавецкая кампанія “Тэхналёгія” выдала “Кароткі расейска-беларускі вайсковы слоўнік” (1000 словаў), складзены Станіславам Суднікам.

Зрабіўшыся масавай арганізацыяй, БЗВ мела ўжо і рэальныя сілы для абароны дэмакратыі і дзяржавнасці Беларусі. Так, калі 9 лістапада 1993 г. на плошчу Незалежнасці ў Менску былі выведзеныя войскі супраць мірных дэмманстрантаў, сябры гарадзкой арганізацыі БЗВ ахоўвалі мітынг і не дапусцілі правакацыі. У лютым 1994 г., на просьбу рэспубліканскага страйкавага камітэту, сябры гарадзкой арганізацыі БЗВ ахоўвалі парадак падчас мітынгу рабочых і іх маршу да будынку Вярхоўнага Савету.

20 лістапада 1993 г. праішоў 2 зъезд БЗВ. Зъезд прыняў заяву “Аб нашых мэтах”, у якой пацьвердзіў накірункі дзейнасці арганізацыі. У сувязі з узмацненнем нападкаў на арганізацыю, было прынятае рашэнне ў выпадку юрыдычнай забароны грамадзкага аб’яднання “БЗВ”, у той жа дзень абвясціць аб стварэнні грамадзкага аб’яднання “Патрыятычны рух “Беларускае згуртаваньне вайскоўцаў”. Кірауніком БЗВ на зъезде быў зноў аброны Мікола Статкевіч. Такім чынам, калі ў другой палове 1991 г. і ў 1992 г. БЗВ зъяўлялася асяродкам нацыянальна-патрыятычнага руху пераважна сярод вайскоўцаў сапраўднай службы, дык у 1993 годзе нацыянальна-патрыятычны рух набыў яшчэ большы аўтарытэт і размах за кошт пашырэння сацыяльной базы — апірышча на вайскоўцаў запасу. Былі і іншыя фактары. Напрыклад, на той час сябры БЗВ ужо набылі пэўны досьвед грамадзкай дзейнасці, а “дзяякуючы” перасылем БЗВ пазбавілася ад выпадковых людзей.

Забарона БЗВ

5 студзеня 1994 году Выканаўчая Рада БЗВ і Менская гарадзкая Рада БЗВ на сумесным паседжаньні абмеркавалі пытаньне “Аб просьбе страйкамаў”.⁶⁸ Рэспубліканскі страйкавы камітэт зъявінуўся з просьбай да кіраўніцтва БЗВ дапамагчы забяспечыць парадак пры правядзеніі прафсаюзных акцыяў у горадзе Менску ў лютым 1994 г. Афіцыйна рашэння аб такой дапамозе рабочым

Фота з архіву Алея Станкевіча

Група сябраў Менскай арганізацыі БЗВ, 1994 г.

арганізацыя не прымала. Тым ня менш найбольшы ажыятаж і страх ва ўладаў выклікалі не рашэньне рабочых правесыці палітычны страйк і не рашэньне дэмакратычных партыяў аб яго падтрымцы, а той факт, што парадак падчас яго правядзення будуць падтрымліваць сябры БЗВ. З лютага 1994 г. ў газэце "Во славу Родины" была апублікаваная Заява Ваеннага Савету Ўнутраных войскай МУС Рэспублікі Беларусь, у якой, са спасылкай на КДБ, съцвярджалася, што 9 лістапада 1993 г., у дзень адкрыцця 13-й сесіі Вярхоўнага Савету "...агрэсіўна настроенымі прадстаўнікамі БЗВ рыхтаваўся прарыў да Дому Ураду. Не выключаліся магчымыя правакацыі з прымяненнем зброі".⁶⁹ Але пацьверджаньня гэтых словамі не знайшли.

4 лютага 1994 г. 45 дэпутатаў Вярхоўнага Савету зъявіліся з заявой у Міністэрства юстыцы і ў Генэральную пракуратуру. Дэпутаты абвінавацілі Беларускае згуртаваньне вайскоўцаў большым у дзесяці "грахах". Можна меркаваць, што яшчэ больш іх напалохала тое, што 29 студзеня 1994 г., падчас съвяткавання перамогі нашых продкаў над маскоўцамі на рацэ Уле, на мітынг "...прыбыла дэлегацыя зь Менску ў колькасці 60 чалавек, зь іх 20 — у форме БЗВ з партатыўнымі рацыямі, што выконвалі функцыі аховы арганізатораў мерапрыемства".⁷⁰

Такім жа дадатковым "страхам" магло стаць і выступленыне народнага дэпутата, сябра БЗВ Лявона Дзейкі на сесіі Вярхоўнага

Савету Беларусі 28 студзеня 1994 году са зваротам Выканайчай Рады БЗВ да грамадзянаў Беларусі ў сувязі са зыняцьцём з пасады намесніка міністра абароны Пятра Чавуса, старшыні Камітэту дзяржаўнай бяспекі Эдуарда Шыркоўскага, міністра ўнутраных справаў Уладзімера Ягорава і старшыні Вярхоўнага Савету Станіслава Шушкевіча. У звароце былі такія слова: “Намэнклятурнай мафіяй зроблены выклік усім нам. Дзеля мінулага і будучыні сваёй краіны, дзеля права нашых дзяцей мець нармальную дзяржаву, а не прахадны двор, быць гаспадарамі ў сваім уласным доме, а не бадзяцца прыблудамі па базарах суседніх краінаў — патрыёты Беларусі прымяюць гэты выклік. Божа, беражы зямлю і дзяцей нашых! Жыве Беларусь!”⁷¹ Увогуле студзень 1994 году аказаўся багаты, як на патрыятычныя мерапрыемствы, так і на прапагандысцкія заявы з боку Беларускага згуртаванья вайскоўцаў:

— Заява Выканайчай Рады БЗВ у сувязі з нападамі на актыўістаў беларускіх нацыянальна-культурных організацыяў у Вільні і Віленскім краі і бязьдзейнасці мясцовых ворганаў улады ў выкрайццаў і выканайцаў гэтых злачынстваў;⁷²

— Сустрэча кіраўніцтва БЗВ з Мітрапалітам Мінскім і Слуцкім Філарэтам, Патрыяршым экзархам усіяе Беларусі па пытаньні ўвядзення ў царкве беларускай мовы;⁷³

— Заява Выканайчай Рады БЗВ, у якой выказана занепакенасць маўкліва адабральнімі адносінамі беларускага ўраду і мясцовых уладаў да звязку “акаўцаў”, які адбыўся ў Горадні, а таксама стварэннем адпаведнай камісіі пры Саўміне.⁷⁴

Заявы ў Міністэрства юстыцыі з патрабаваньнем забараніць БЗВ паступлі таксама ад праўрадавага грамадзкага аў'яднання “Саюз афіцэраў”, ад Міністэрства абароны. Нават газэта “Во славу Родины”, пасляя больш чым гадавога маўчанья, усё ж мусіла напісаць пра БЗВ, у сувязі са съяткаваньнем у Віцебску 430-й гадавіны перамогі беларускіх войскаў над маскоўцамі ў бітве на рацэ Уле.⁷⁵ Аўтары публікацыі — дэпутат Віцебскага гарсавету В. Афанасьеў і міністар абароны П. Казлоўскі — патрабавалі забараніць БЗВ. Усё гэта было выкананьнем замовы ўладаў — Ураду і пракамуністычнай, праўрадавай большасці ў Вярхоўным Савеце.

Адказваючы на пытаньне журналіста, чаму ў гэты складаны час менавіта БЗВ, а не БНФ ці якая іншая палітычная партыя, аказалася ў цэнтры крытыкі пракамуністычных сілаў, Мікола Статкевіч сказаў: “У апошні час мы правялі некалькі мерапрыемстваў, якія паказалі нашу рэальнью сілу. Скажам, съяткаваньне ў Віцебску ўгодкаў перамогі беларускага войска пад Улай. Мы ведалі, што магчымыя правакацыі, так яно і атрымалася. Калі мы прыехалі

да тэатру імя Я. Коласа, то там ужо стаялі агрэсіўна настроеныя камуністы. Мы папрасілі прадстаўнікоў міліцыі расчысьціць месца для правядзення мітынгу. Нам адказалі, што ўмешвацца міліцыя ня будзе. Тады мы сваімі сіламі заблякавалі натоўп, зьнялі ўсе іх плякаты, і, так атрымалася, што камуністы аказаліся ўдзельнікамі нашага мітынгу. Я ім нават у канцы падзякаў за гэта. А яны былі проста шакіраваны ўмельымі дзеяньнямі нашай аховы. Ніхто не пацярпеў, і мы дасягнулі сваёй меты".⁷⁶ Яшчэ не высаходзілі чарнілы на просьбах аб забароне БЗВ, а ўжо 9 лютага 1994 г. Міністэрства юстыцыі падало ў Вярхоўны суд Беларусі іскавую заяву аб ліквідацыі грамадзкага аб'яднання "Беларускае згуртаванье вайскоўцаў". І ў той жа дзень БЗВ атрымала позму ў суд. "Чаму такая імклівасць? — тлумачыў у інтэрвю М. Статкевіч. — Гэта звязана ў першую чаргу з тым, што сябры БЗВ адгукнуліся на просьбу страйкамаў падтрымліваць грамадзкі парадак падчас правядзення палітычнай стачкі".⁷⁷ Гэтыя слова пацвярджаюцца рашэннем Вярхоўнага суду: іск мусіў быць разгледжаны 14 лютага, якраз напярэдадні страйку, які адбыўся 15 лютага ў Менску і ў многіх гарадах Беларусі.

16 лютага 1994 г. грамадзкае аб'яднанне "Беларускае згуртаванье вайскоўцаў" юрыдычна спыніла сваё існаванье. Фармальная падстава — нібыта неадпаведнасць статуту БЗВ дзейнаму заканадаўству. Вярхоўны суд так съпяшаўся выкананць загад "зьверху", што нават не прытрымліваўся ўстаноўленага дзеючым заканадаўствам парадку ліквідацыі грамадзкіх арганізацый. Тым самым стварылася кур'ёзная сітуацыя. Праз пэўны час з Міністру на імя старшыні Каардынацыйнай Рады БЗВ М. Статкевіча пачалі прыходзіць лісты з патрабаваннем здаць пячатку.⁷⁸ На гэта Статкевіч адказаў прыкладна так: старшыні Каардынацыйнай Рады БЗВ Мікалая Статкевіча не існуе, як не існуе і самай арганізацыі, забароненай вамі. Я — прыватная асона. Вы з'яўртаецца не па адрасе...

Так закончыўся чарговы этап дзейнасці нацыянальна-патрыятычнага руху ва Ўзброеных Сілах Беларусі — этап дзейнасці ў форме непалітычнага грамадзка-патрыятычнага дабраахвотнага руху БЗВ.

(заканчэнне ў наступным нумары)

¹ Звязда, 1991, 13 верасьня.

² Гісторыя БЗВ (складзена кіраўніцтвам БЗВ 14 чэрвеня 1994 г.) // Архіў БЗВ. Фонд 3, 1994 г., дак. № 14., арк. 5.

³ЛіМ, 1991, 4 каstryчніка.

⁴Зварат да ваеннаслужачых ЧБВА Беларускага аб'яднання ваеннаслужачых, 20 жніўня 1991 года // Архіў БЗВ. Фонд 1, 1991 г., дак. № 4; Сулыга Я. Ад Грунвальда да “Белага Дома” Расіі. Гутарка з падпалкоўнікам М.Статкевічам // Звязда, 1991, 13 верасьня.

⁵ЛіМ, 1991, 4 каstryчніка

⁶Гісторыя БЗВ (складзена кіраўніцтвам БЗВ 14 чэрвеня 1994 г.) // Архіў БЗВ. Фонд 3, 1994 г., дак. № 14, арк. 5.

⁷Звязда, 1991, 13 верасьня

⁸ЛіМ, 1991, 4 каstryчніка.

⁹Звязда, 1991, 13 верасьня.

¹⁰ЛіМ, 1991, 4 каstryчніка; Інфармацыйнае паведамленне Беларускага згуртавання вайскоўцаў // Архіў БЗВ. Фонд 5, 1991 г., дак. № 6.

¹¹Звязда, 1991, 13 верасьня.

¹²Архіў БЗВ. Фонд 8, 1991 г., дак. № 11.

¹³Статут Беларускага згуртавання вайскоўцаў (БЗВ) // Архіў БЗВ. Фонд 3, 1991 г., дак. № 2. 20 сінэжня 1991 г. даны статут быў зарэгістраваны ў Міністэрстве юстыцыі са зменамі і дапаўненнямі. Але тут і далей спасылкі будуть рабіцца на першапачатковыя варыянты, прынятыя на з’ездзе 12 каstryчніка 1991 году, таму што менавіта ён у той час стаў агульнавядомы, быў шырокая распаўсюджаны сябрамі БЗВ у войску.

¹⁴Устав Белорусского объединения военнослужащих (БЗВ) // Архіў БЗВ. Фонд 3, 1991 г., дак.. № 2.

¹⁵Манюшин В. Вдогонку событию: Что решили вайскоўцы // Во славу Родины, 1991, 18 каstryчніка.

¹⁶Во славу Родины, 1991, 30 каstryчніка.

¹⁷Айзенштадт Г. Вслед за событием. Подтвердили: честь имеют! // Знамя юности, 1991, 15 каstryчніка.

¹⁸Гісторыя БЗВ (складзена кіраўніцтвам БЗВ 14 чэрвеня 1994 г.) // Архіў БЗВ. Фонд 3, 1994 г., дак. № 14, арк. 6.

¹⁹Усесаюзнае ордэна Чырвонага Сцягу дабраахвотнае таварыства садзейнічаныя арміі, авіяцыі і флоту СССР.

²⁰Айзенштадт Г. Николай Статкевич: “Гражданская война стоит дороже...” // Знамя юности, 1991, 5 сінэжня.

²¹Тамсама.

²²Айзенштадт Г. Взгляд на проблему. “Нужно было решать вчера” // Знамя юности, 1991, 20 сінэжня.

²³Вайсковая прысяга. Зацверджана Вярхоўным Саветам Рэспублікі Беларусь 11 студзеня 1992 году // Экспрэс Навіны “Адраджэнне”, 1992, 8 верасьня; Архіў БЗВ. Фонд 1, 1992, дак. № 15.

²⁴Архіў БЗВ. Фонд 4, 1992 г., дак. № 1, арк. 5.

²⁵Архіў БЗВ. Фонд 4, 1992 г., дак. № 1, арк. 12.

²⁶Тамсама.

²⁷Архіў БЗВ. Фонд 4, 1992 г., дак. № 1, арк. 14.

²⁸Тамсама.

²⁹Архіў БЗВ. Фонд 4, 1992 г., дак. № 1, арк. 17.

БЕЛАРУСКІ РЭЗЫСТАНС

³⁰Архіў БЗВ. Фонд 4, 1992 г., дак. № 1, арк. 19.

³¹Тамсама.

³²Каардынацыйная Рада БЗВ. Заява да грамадскасці Беларусі, 13 чэрвеня 1992 года // Архіў БЗВ. Фонд 3, 1992 г., дак. № 1, арк. 4.

³³З жыцця БЗВ // Рокаш, 1992, ліпень, № 12; Інфармацыя пра гэту сустрэчу зъявілася і ў афіцыйных СМИ: Служыць бы рад, но только Беларуси // Народная газета, 1992, 25 чэрвеня.

³⁴Грынькевіч Я. Праблемы войска — праблемы дзяржавы // Рокаш, 1992, ліпень, № 12.

³⁵Распараджэнне Міністра абароны Рэспублікі Беларусь “Аб арганізацыйнай працы па вывучэнню і паступоваму пераходу Узброеных Сіл Рэспублікі Беларусь на дзяржаўную мову”, 2 ліпеня 1992 года, № 1/5/16 // Архіў БЗВ. Фонд 4, 1992 г., дак. № 2.

³⁶Соколовский Г. Встреча Министра обороны Беларуси с журналистами “Во славу Родины” // Во славу Родины, 1992, 23 ліпеня, № 137.

³⁷ Козловский П. Военная присяга — высший акт верности народу Беларуси // Во славу Родины, 1992, 7 жніўня.

³⁸Архіў БЗВ. Фонд 4, 1992 г., дак. № 1, арк. 26.

³⁹Гісторыя БЗВ (складзена кіраўніцтвам БЗВ 14 чэрвеня 1994 г.) // Архіў БЗВ. Фонд 3, 1994 г., дак. № 14, арк. 8.

⁴⁰Вайсковая прысяга. Зацверджана Вярхоўным Саветам Рэспублікі Беларусь 3 снежня 1992 года // Архіў БЗВ. Фонд 3, 1992 г., дак. № 3.

⁴¹Статут Беларускага згуртавання вайскоўцаў (БЗВ) // Архіў БЗВ. Фонд 3, 1991 г., дак. № 2.

⁴²Тамсама.

⁴³З жыцця БЗВ // Рокаш, 1992, ліпень, № 12.

⁴⁴Шыхтовы Статут Беларускага войска. Раздзелы 1-4. Выдавецтва “Рокаш”, г. Прыазёрск, 1992 год // Архіў БЗВ. Фонд 3, 1992 г., дак. № 2.

⁴⁵Карлюкевич А. Давид Городенскій вместо... Александра Невскаго? Гуманітарная подготовка: поиски и находки // Во славу Родины, 1992, 7 лютага, № 25; Варанец М. Асяродак беларускасці // Во славу Родины, 1992, 21 каstryчніка, № 200.

⁴⁶Зіненка Т. Я адной табе належу, Беларусь мая... // Барысаўская незалежная газета “Альтэрнатыўа”, 1992, 14-23 жніўня, № 9.

⁴⁷ Карлюкевич А. Чытаю “Наша слова” в гарнізоне // Во славу Родины, 1992, 9 чэрвеня, № 105.

⁴⁸Зварот сходу вайскоўцаў Прыазёрскага гарнізона Джэзказганскай вобласці Ка-захстана — ураджэнцаў Беларусі і прызваных з тэрыторыі Беларусі // Во славу Родины, 1992, 21 каstryчніка.

⁴⁹Архіў БЗВ. Фонд 5, 1992 г., дак. № 12-13.

⁵⁰З жыцця БЗВ // Рокаш, 1992, ліпень, № 12.

⁵¹Народные депутаты Республики Беларусь военнослужащие: Павлов В.В., Привалов Л.П., Сорокин В.И., Новиков А.Н. Открытое письмо народных депутатов Республики Беларусь — военнослужащих З.Позняку, исполнительному Совету БЗВ // Народная газета, 1992, 19 верасня.

⁵²Ключник В. Армия нужна. Но другая... // Во славу Родины, 1992, 1 каstryчніч-

ніка.

⁵³Архіў БЗВ. Фонд 4. 1992 г., дак. № 1, арк. 18.

⁵⁴ Савянок У. Пакуль будаўніцтвам Узброеных Сіл кіруе былая наменклатура, парадку ў арміі не будзе // Беларускі час, 1992, 28 верасьня — 5 каstryчніка, № 39.

⁵⁵Архіў БЗВ. Фонд 7, 1992 г., дак. № 9.

⁵⁶Архіў БЗВ. Фонд 7, 1993 г., дак. № 1.

⁵⁷Тамсама.

⁵⁸Козловский П. Народ, держава, армия — для меня понятия святые // Во славу Родины, 1993, 22 апреля.

⁵⁹Статут Беларускага згуртавання вайскоўцаў (зарэгістраваны ў Міністэрстве юстыцыі Рэспублікі Беларусь 20 снежня 1991 г., пасъведчаньне № 207) // Архіў БЗВ. Фонд 3, 1991 г., дак. № 3.

⁶⁰Архіў БЗВ. Фонд 4. 1992 г., дак № 1, арк. 5.

⁶¹Жданко В. Калі суверэнітэт Беларусі апынешца ў небяспечы, “правыя” і “левыя” будуць змагацца па адзін бок барыкад // Звязда, 1992, 17 сакавіка.

⁶²Управление информации Министерства обороны Республики Беларусь. Армия должна быть вне политики // Советская Белоруссия, 1992, 4 жніўня.

⁶³Міністэрства юстыцыі Беларускай ССР. Председателю Белорусскага объединения военнослужащих. 23.10.1992 г., № 09-5/3076. Министр юстиции Л.А.Дашук // Архіў БЗВ, Фонд 9, 1992 г., дак. № 6.

⁶⁴Арганізацыя Дагавора аб калектывай бяспечы (АДКБ) — вайсковы саюз паміж некаторымі краінамі СНД пад эгідай Расеі, у які ўваішлі: Расея, Беларусь, Казахстан, Армэнія, Таджыкістан, Кіргізія.

⁶⁵Партыя “Беларуская хрысьціянска-дэмакратычная злучнасць”.

⁶⁶Партыя народнай згоды.

⁶⁷Нацыянальна-дэмакратычная партыя Беларусі.

⁶⁸Архіў БЗВ. Фонд 3, 1994, дак. № 3.

⁶⁹Военный Совет внутренних войск. Заявление Военного Совета внутренних войск МВД Республики Беларусь, 28 января 1994 года // Во славу Родины, 1994, 3 лютага.

⁷⁰Заявление народных депутатов Республики Беларусь Министру юстиции Да-шуку Л.А., Генеральному прокурору народному депутату Республики Беларусь Шолодонову В.И., 4 февраля 1994 года, № 48-1/182 // Архіў БЗВ. Фонд 3, 1994 г., дак. № 3, арк. 2-6.

⁷¹Зварот Выкананій Рады Беларускага згуртаванья вайскоўцаў да грамадзян Беларусі, 28 студзеня 1994 году // Архіў БЗВ. Фонд 3, 1994 г., дак. № 3, арк. 1.

⁷²Нападзенні пакуль праходзяць без рэзанансу // Звязда, 1994, 20 студзеня.

Васіль Кук:

Я ВЁЎ ПЕРАМОВЫ З ПРАДСТАЎНІКАМІ БЕЛАРУСКАЙ НЕЛЕГАЛЬНАЙ АРГАНІЗАЦЫІ

Гэтае інтэрвю з апошнім камандзірам Украінскай Паўстанчай Арміі (УПА) Васілём Кукам было запісаное ў Кіеве ў кастрычніку 2005 году. Зразумела, нас найбольш цікавілі дачыненыні ўкраінскіх нацыяналістаў зь беларускім вызвольным рухам. На жаль, сп. Кук адказаў не на ўсе пытанні. Прыкладам, не асьветленым застаўся канфлікт на Палесці паміж УПА (б) і беларускімі збройнымі фармацыямі ў 1943 — 1949 гадах. Разам з тым, ён прыгадаў зусім невядомы факт супрацоўніцтва АУН і Беларускага Супраціву ў Варшаве ў 1940 годзе. Зусім магчыма, што якраз Васіль

Кук арганізаваў друк першага нумару нелегальнага «Бюлетэню БНП», падрыхтаванага ксяндзом Вінцэнтам Гадлеўскім.

— Спадар Васіль, ёсьць згадкі, што ў складзе УПА ваявалі беларусы, а ці існавалі чиста беларускія аддзелы ці групы?

— На Берасцьцейшчыне дзеялі нашыя аддзелы УПА. І да тых аддзелаў належалі і беларусы, і ўкраінцы. Але асобных беларускіх аддзелаў у нас не было створана. У складзе УПА існавалі аддзелы: грузінскі, армянскі, азэрбайджанскі. А як яны ўтварыліся? Немцы стварылі нацыянальныя вайсковыя аддзелы з савецкіх

ДАВЕДКА «БР»: Васіль Кук (псеўданімы «Леміш», «Юрко», «Медвідь», «палкоунік Коваль») нарадзіўся ў 1913 году на Львоўшчыне. З 1929 г. — сябра Украінскай Вайсковай Арганізацыі, пасля — Арганізацыі Украінскіх Нацыяналістаў. Вучыўся на юрыдычным факультэтэце Люблінскага ўніверсітэту. У 1933-36 гг. — у польскай турме. З 1937 г. — на нелегальным становішчы, стварае падпольную друкарню Краёвага Проваду АУН. З 1940 г. уваходзіць у кірауніцтва бандэрэўскай часткі арганізацыі. Напрыканцы чэрвеня 1941 г. на чале паходнай групы АУН вяртаецца з Польшчы на Ба-

*Былы камандзір УПА
Васіль Кук*

ваеннапалонных з прадстаўнікоў народаў Казказу, Сярэдняй Азіі, якія не хацелі служыць ва Ўласава. І немцы кінулі іх на барацьбу супраць нас, УПА, асабліва на Валыні. А мы па стараліся зрабіць улёткі да іх, на іх мовах, зъвярнуліся да іх і яны перайшлі на наш бок. І таму гэтыя аддзелы, якія немцы сфармавалі супраць нас, яны перайшлі на наш бок і ваявалі супраць немцаў. А калі іх стала шмат, мы ў 1943 годзе арганізавалі нараду, кангрэс паняволеных Москвой народаў. І на тым кангрэсе прынялі цэлы шэраг рэзоляючыя, пастановаў і г. д.

Таму ў той час наша праца была накіраванае на аб'яднанье і ўключэнье ў барацьбу ўсіх паняволеных Москвой народаў. І калі былі асобныя людзі зь Беларусі, дык яны ўваходзілі ў нашыя аддзелы, а такога асобнага беларускага аддзелу ў нас не было.

— *Па Вашых зьвестках, ці вяліся перамовы краўніцтва УПА і беларускага вызвольнага руху ў справе Берасьцейшчыны?*

— Не было такіх адмысловых перамоваў. Бо ў чым тут прычына? Бо трэба тых людзей ведаць асабісту, бо калі ты іх ня ведаеш асабісту, дык гэтага нельга рабіць... Але калі размова ідзе пра Беларусь, дык я яшчэ ў 1940 годзе сустракаўся з прадстаўнікамі Беларусі ў Варшаве.

— *А з кім менавіта?*

— Я ўжо не прыгадваю прозвішчы. Але гэта была іхняя беларуская арганізацыя ў Варшаве. І ў нас тымі справамі займалася таксама група сябраў АУН, у прыватнасці, Лівіцкі, Мітрінга. Яны адмыслова займаліся пытаннямі паняволеных народаў. І я ад іх імя паехаў у Варшаву (яны далі мне адresу), сустрэўся з беларусамі, і для іх мы падрыхтавалі ўлёткі, яшчэ тады ў 1940 годзе.

— *Для беларусаў?*

цыкаўшчыну, удзельнічае ў абвяшчэнні незалежнасці Украіны ў Львове. Арыштоўваўся немцамі, уцёк, кіраваў Провадам АУН у Днепрапятраўску. З 1944 году кіруе аддзеламі УПА на Валыні, пасъля дзеянічае ў Галічыне, быў адным з найбліжэйшых паплечнікаў генэрала Шухэвіча. Пасъля ягонай гібелі ў сакавіку 1950-га палкоўнік В. Кук становіцца Галоўным камандзірам УПА, Генэральным сакратаром Украінскай Галоўнай Вызвольнай Рады, кірауніком АУН на Украіне. У траўні 1954 г. арыштаваны, шэсьць гадоў знаходзіўся ў турме. У 1960 г. быў вызвалены, больш за 30 гадоў жыў пад наглядам КГБ. Пасъля аднаўлення незалежнасці Украіны бярэ актыўны ўдзел у грамадzkім жыцці, ачольвае навуковы аддзел Усейкраінскага брацтва АУН-УПА, публікуе ўспаміны, выступае на навуковых канфэрэнцыях, на сустрэчах з моладзю.

— Так. Для беларускай арганізацыі. Яна існавала ў Варшаве, я ня ведаю, на якіх падставах. Гэта была нелегальная арганізацыя. І яны хацелі, каб мы ім надрукавалі, а ў нас жа была неабходная для гэтага тэхніка. І я вёў зь імі перамовы. Яны распавядалі, што ў іх ёсьць, што яны робяць, я расказаў, што мы робім, як мы рыхтаемся на выпадак вайны. І яны прасілі надрукаваць толькі тыя ўлёткі. І тыя ўлёткі мы для іх зрабілі.

— У 1945 годзе з Чэхіі ў Карпаты прарваўся атрад беларускай моладзі на чале з Міхалам Ганько. Яны, нібыта, вялі перамовы з прадстаўнікамі УПА, паслья чаго беларусам дапамаглі перайсьці праз Валынь на Бацькаўшчыну. Ці вядома Вам пра гэты факт?

— Гэта сапраўды так магло быць. Нашыя з УПА на мясцовым узроўні (не абавязкова на вышэйшым) адразу спрыялі, дапамаглі. Такая супраца была.

— УПА праводзіла рэйды ў суседнія краіны. Якія былі мэты рэйдаў УПА ў Беларусь?

— Каб нацыянальна-вызвольная барацьба ішла на ўсёй тэрыторыі Савецкага Саюзу. Каб усе паняволенія Москвой народы аб'ядналіся і ўключаліся ў нацыянальна-вызвольную барацьбу супраць маскоўскай імперыі.

Нам таксама важна было давесці народам, за што мы змагаемся. Што мы не нейкія там “гітляроўскія фашисты”, каб нашыя ідэі былі вядомыя як мага больш у якмага шырэйших колах.

Калі на Закэрзоньні адбылася акцыя “Вісла” і з той тэрыторыі выселілі ўкраінскае насельніцтва, знаходжаныне аддзелаў УПА на той тэрыторыі было непатрэбным. Бо не было каго барапніць. Таму мы адвялі частку тых аддзелаў (тры сотні), мы паслалі за мяжу для таго, каб яны там зрабілі так бы мовіць рэкламу ці паведамленьне, што на Украіне ідзе барацьба. Бо заходняя прэсы замоўчала гэтую барацьбу. Яны ж былі саюзнікамі Савецкага Саюзу. А калі перайшлі нашыя аддзелы, яны выразна пабачылі (журналісты, прэса), што там ідзе барацьба. І яны пропагандавалі нашую нацыянальна-вызвольную барацьбу для заходняй прэсы, заходняга съвету.

— Да сльедчыкі УПА маюць доступ да архіваў СБУ. Няўажо немагчыма даведацца, дзе быў паходаваны генэрал Шухэвіч? І ці выяўленыя месцы паходавання ў іншых вядомых кіраунікоў Супрацівеў?

— Тут вельмі цяжка, бо не да ўсіх дакумэнтаў нас дапускаюць. А вельмі часта інфармацыя тых кагэбістак зьяўляецца непраўдзівай. А дакумэнтаў у справе паходавання Шухэвіча да гэтага часу

яны нам не далі, кажуць, што іх няма. Ці так ёсьць насамрэч, невядома.¹ Бо не да ўсіх дакумэнтаў нам даюць доступ. А цяпер ствараецца арганізацыя “Інстытут нацыянальнай памяці”, як ёсьць “Інстытут паменці нарадовэй” у Польшчы. Якраз гэты інстытут і павінен заняцца зборам і выданьнем усіх дакумэнтаў, якія ёсьць ва Украіне.

— *Ці праўда, што бальшавікі ўжывалі супраць паўстанцаў атрутныя газы, разрыўныя кулі, авіяцыю і біялягічную зброю?*

— Ужывалі вельмі актыўна. Мяне два разы спрабавалі атруціць. Аднойчы ім удалося, што я асылеп, але пасъля трохі адыйшоў. Я хутка з’арыентаваўся... У іх былі подлышы мэтады. У іх была спэцыяльная лябараторыя, якая вырабляла атрутныя напоі, атрутныя газы. Як мне падсунулі? Да мяне праз сувязную сетку ішла пошта, запакаваная ў зубную пасту. Але чэкісты на адным з сувязных пунктаў яе перахапілі, і ў пасту зъмясьцілі атрутны газ. І калі я спрабаваў дастаць паперку, газ марудна выходзіў і нас не атруціла. І так было даволі часта. Калі МГБ натрапляла на нашу сувязную сетку, яны адпраўлялі мне, напрыклад, у пакеце літаратуры міны. І некалькі разоў яны ўзрываліся. І падчас гэтага гінулі людзі...

Падобныя подласыці яны рабілі і зь лекамі. Калі чэкісты ведалі, што хтосьці купляе лекі для паўстанцаў, дык адразу падсоўвалі фальшивыя лекі. Альбо калі ведалі, што батарэі для прымачоў пойдуць да паўстанцаў, яны таксама падсоўвалі розныя штуки. І нам даводзілася іх перад ужываньнем выпрабоўваць, каб пазбегнуць розных неспадзяянак. І мы ніколі ня ведалі, калі прыходзілі ў якуюсь хату і пілі малако, атручана яно ці не. Адразу прымушалі гаспадара піць гэтае малако. А пасъля аказалася, што чэкісты сваім агентам рыхтавалі пілюлі супраць атрутам. Яму нічога, а нам — атрута. Таму мы стараліся ў невядомых людзей не прымачаць нават малака. Так што барацьба была вельмі цяжкая і складаная, але, тым не менш, мы пратрымаліся 10 гадоў.

— Пасъля Вашага арышту ці заставаўся на волі хтосьці з кіраўнічага складу падпольля? Ці былі такія дзеячы АУН-УПА, якія здолелі закансыпраўвацца і ня былі выяўленыя савецкай дзяржбасьпекай?

— Апошняя арганізацыі існавалі аж да 60-х гадоў. Але ўжо цэнтру не было, бо ўсе кіраўнікі былі зьнішчаныя. І ніхто ня змог закансыпраўвацца... На мясцовым узроўні, у раёнах, вёсках такія былі. Але цэнтральных — ужо не было.

— Цяпер ва Украіне актыўна абмяркоўваецца пытаньне прызнанья на дзяржаўным узроўні ролі АУН-УПА. Як бы Вы

ацанілі пэрспэктывы гэтага прызнаньня і што, на Ваш погляд, яму замінае?

— Пакуль няма нацыянальна-дэмакратычнай большасці, да таго часу парламэнт ня прыме пастановы пра вызнаньне АУН-УПА. Але прэзыдэнт можа знайсці нейкія формы, каб сваім указам прыняць, вызнаць усіх удзельнікаў нацыянальна-вызвольнай барацьбы змагарамі за дзяржаўную незалежнасць Украіны.² Не ўдзельнікамі “Велікай Отчественнай вайны”, бо мы ваявалі і да таго, і пасля таго. І ваявалі розныя фармацыі, і ўсе яны павінны быць вызнаны змагарамі за дзяржаўную незалежнасць Украіны. Усе, якія змагаліся за дзяржаўную незалежнасць Украіны, павінны мець асобы статус і яны павінны мець тыя самыя прывілеі, што і ўдзельнікамі “Велікай Отчественнай вайны”.

Ёсьць спэцыяльная камісія ў Інстытуце гісторыі, якая дасыледавала, зрабіла свае высновы, заключэнне, і там яна сказала, што Украінская пастранчая армія ваявала за дзяржаўную незалежнасць Украіны і яна не была звязаная з гітлерызмам.

¹ Па некаторых звестках, труп забітага ў сакавіку 1950 г. генэрала Р. Шухэвіча быў крэміраваны спецгрупай МГБ. 13 каstryчніка 2005 г. у горадзе Скалі-Падольскі Хмяльніцкай вобл. на левым беразе ракі Збруча “на месцы зынішчэння праху Галоўнага Камандзіра УПА” быў адкрыты і асьвечаны помнік. Гл.: Нація і держава (Кіеў), 2005, 11-17 каstryчніка, № 41 (101). Заўвага «БР».

² У каstryчніку 2006 году прэзыдэнт Украіны Віктар Юшчанка падпісаў указ аб прызнаньні ўдзельнікаў АУН-УПА ваюочым бокам у Другой сусветнай вайне і змагарамі за незалежнасць.

Запісаў Андрэй Барткевіч, Кіеў — Менск

НАПЯРЭДАДНІ

Погляд савецкай дзяржбясьпекі на стан беларускага вызвольнага руху вясной 1941 году

Перадрукоўваю вытрымкі з арыентыроўкі НКГБ СССР ад траўня 1941 г. аб тагачасным стане беларускага вызвольнага руху. Дакумэнт цікавы найпершым, што паказвае реальную сілу беларускіх палітычных груповак, значна слабейшых за польскія, ўкраінскія і жыдоўскія арганізацыі, патэнцыял якіх таксама аналізуецца чэкістамі. Найбольш увагі НКГБ надае хрысьціянскім-дэмакратам і нацыянал-сацыялістам, зусім не заўважыўшы нацыяналістычную групу кс. Вінцэнта Гадлеўскага, якая ў другой палове 30-х займалася актыўнай ідэалагічна-прапагандовой дзеяйнасцю. Толькі ў 1940-41 гг. чэкісты пачалі больш сур'ёзна адносіцца да яе сябраў, якія апынуліся ў Варшаве. У той жа час для іх засталася незаўважанай арганізацыйная дзеяйнасць групы Яна Станкевіча (Арганізацыя беларускіх нацыяналістаў, якая паўстала ў 1940 г.). Таму вялікай неспадзяванкай для савецкіх спэцслужбай стаўся імклівы арганізацыйны рост структураў беларускага вызвольнага руху падчас нямецкай акупацыі. Відаць, яны лічылі, што надзейна “зачысьцілі” шэрагі беларускіх дзеячоў і недаацанілі патэнцыялу выжыўшых адзінак, а таксама не прадбачылі зъяўленыня цэлай плыні маладых палітыкаў.

Варта адзначыць, што закіды ў інспектраваныні Беларускай сялянска-рабочніцкай грамады ды іншых арганізацыяў польскай дэфэнзівай эзяўляюца несапраўднымі. Чэкісты ў 1941 г. мусілі прытрымлівацца тых фальшивак, якія самі стварылі ў 1930-х, прымушаючы арыштаваных заходнебеларускіх дзеячоў даваць непраўдзівыя паказаныні. Недарэчным выглядае съцверджаньне пра стварэнне кс. А. Станкевічам “новай рэлігіі”, бо ён, хоць і прыхільна ставіўся да рэлігійнай Уніі, але яна ніколі не была “на ўзбраеныні” Беларускай хрысьціянскай дэмакратыі. Апошняя ж не была нацыяналістычнай арганізацыяй, што закідаюць ёй чэкісты, якія, дарэчы, ня ведалі, што БХД ужо некалькі гадоў мела іншую назvu — Беларускае народнае аўяднаныне.

З АРЫЕНТЫРОЎКІ ТРЭЦЯГА ЎПРАЎЛЕНЬНЯ НКГБ СССР
ПРАДЗЕЙНАСЦЬ НЕЛЕГАЛЬНЫХ АНТЫСАВЕЦКИХ НАЦЫЯНАЛІСТЫЧНЫХ АРГАНІЗАЦЫЯЎ У ЗАХОДНІХ АБЛАСЦЯХ УССР і
БССР

31 траўня 1941 г.

БЕЛАРУСКІ РЭЗЫСТАНС

На тэрыторыі СССР у заходніх абласьцях УССР і БССР... пасъля ўступленыня Чырвонай Арміі ў пунктах канцэнтрацыі польскага насељніцтва сталі ўзынікаць антысавецкія паўстанцкія, дывэрсійныя і тэарарыстычныя арганізацыі польскіх нацыяналістаў.

[...]

Беларускі нацыяналістычны рух у былой Польшчы, як і ўкраінскі, быў нелегальным і вёў работу пад прыкрыццём легальных культурна-асьветных арганізацыяў: "Беларуская рабоча-сялянская грамада", "Таварыства беларускай школы" (ТБШ), "Таварыства асьветы беларускай" (ТАБ) і інш.

На паўлегальным становішчы знаходзіліся толькі царкоўна-нацыяналістычная арганізацыя "Хрысьціянская дэмакраты" і фашыстоўская "Беларуская нацыянал-сацыялісцкая партыя".

"Беларуская рабоча-сялянская грамада" была створана ў 20-х гадах 2-м аддзелам польскага генштабу ў правакацыйных мэтах — з задачай адцягнуць беларускія працоўныя масы ад рэвалюцыйнай барацьбы.

"Грамада" была шырака выкарыстаная польскай разьведкай для вярбоўкі зь яе серадовішча шпіёнаў і правакатарап.

Аднак насуперак жаданням польскай ахранкі і звязанага зь ёй кіраўніцтва "Грамады", апошняя хутка разгарнулася ў масавую арганізацыю рэвалюцыйна настроенага беларускага сялянства, якая налічвала да 100000 сябрав. Спалохайшыся такой арганізаванасці масаў, польскі ўрад у 1927 г. распушціў "Грамаду". Пасъля ліквідацыі "Грамады" засталася сетка беларускіх школаў, бібліятэкаў, чытальняў. Яны былі аб'яднаныя "Таварыствам беларускай школы", кіраўніцтва якога было звязана з 2-м аддзелам польскага генштабу, атрымлівала ад яго грошовыя сродкі і выконвала заданыя разьведвальнага характару.

Многія з быльх кіраўнікоў ТБШ пражываюць у цяперашні час на тэрыторыі БССР. Зь іх устаноўленыя: Р. Шырма — былы сакратар галоўнага ўпраўленыня ТБШ, жыве ў Беластоку, кіруе беларускім хорам; Ф. Грышкевіч — былы сакратар галоўнага ўпраўленыня ТБШ, жыве ў Нясвіжы, працуе ў ашчадкасе; Віктар Шах — былы старшыня баранавіцкага гуртка ТБШ, жыве ў Баранавічах, працуе інспектарам "Дому народнай творчасці".¹

Беларуская партыя "Хрысьціянская дэмакраты" ("хадэкі") — царкоўна-нацыяналістычная арганізацыя, створаная і кіруемая ксяндзом Адамам Станкевічам. Цэнтар яе знаходзіцца ў цяперашні час у г. Вільні.

"Хрысьціянская дэмакраты" ставяць сваёй задачай стварэнь-

не “незалежнай” буржуазнай беларускай дзяржавы. Як шлях да дасягненъня гэтай мэты яны высоўваюць “аб’яднаньне ўсяго беларускага народу на базе новай рэлігіі”, якую прапаведуе ксёндз Адам Станкевіч і якая зъяўляецца сваесаблівай уніяй праваслаўя і каталіцызму.

“Хрысьціянскія дэмакраты” раней карысталіся значным упłyvам сярод сялянаў Заходніяй Беларусі і мелі ў вёсках сетку сваіх суполак.

Пасъля ўсталяваньня ў Летуве Савецкай улады партыя “Хрысьціянскія дэмакраты” перайшла на нелегальнае становішча і ўвайшла ў створаны ў 1939 г. Адамам Станкевічам так званы “Беларускі цэнтар у Летуве”, які аб’яднаў усе раней існаваўшыя ў Польшчы беларускія нацыяналістычныя арганізацыі. Кіраунік партыі Адам Станкевіч карыстаецца сярод беларускіх нацыяналістаў вялікім аўтарытэтам. Да 1940 г. ён быў рэдактарам беларускага часопіса “Крыніца”², уладальнікам беларускай друкарні і дырэктарам беларускай гімназіі ў Вільні. У цяперашні час жыве ў Вільні. Там жа знаходзяцца былыя сябры ЦК “Хрысьціянскіх дэмакратаў”: Станіслаў Станкевіч — уладальнік беларускай кнігарні, Іван Шутовіч, Адольф Клімовіч. Свае сувязі сярод беларускіх сялянаў заходніх абласцей “хадэкі” ў пэўнай ступені захавалі да цяперашняга часу. Фашыстоўская “Беларуская нацыянал-сацыялісцкая партыя” (БНСП) заснавана на тэрыторыі былой Польшчы ў 1934 г. Ачольваецца нямецкім разведчыкам Фабіянам Акінчыцам. Цэнтар знаходзіцца ў Бэрліне.

БНСП па сваім складзе нешматлікай, вядзе сярод беларусаў пропаганду ідэі “незалежнай беларускай дзяржавы пад пратэктаратам Нямеччыны” і выкарыстоўваецца немцамі для шпіёнскай працы супраць СССР.

Частка сябраў БНСП пасъля ўсталяваньня ў Заходніяй Беларусі Савецкай улады засталася на яе тэрыторыі для нелегальнай работы. Зь іх найбольш упłyвовы Вацлаў Казлоўскі³ — былы рэдактар фашыстоўскага часопіса “Новы шлях”, былы польскі афіцэр, які жыве ў Вільні.

Цэнтрам антысавецкай работы беларускіх нацыяналістаў у цяперашні час зъяўляецца Варшава, дзе ў канцы 1939 г. немцамі створаны “Беларускі камітэт самапомачы” (БКС). Арганізатарам і кірауніком БКС зъяўляецца згаданы вышэй Фабіян Акінчыц. У цяперашні час непасрэдна кіруюць працай БКС ксёндз Гадлеўскі — адзін з галавароў партыі “хадэкаў”⁴ і Шчорс Мікалай — былы кіраунік “Беларускага студэнцкага саюзу” у Вільні.

БКС мае свае філіялы ў шэрагу гарадоў генэрал-губэрнатарства, вядзе работу па “аб’яднаныні беларускага народу для барацьбы за незалежную беларускую дзяржаву пад пратэктаратаам Нямеччыны”, выконвае заданьні нямецкай разведкі па зборы шпіёнскіх звестак.

БКС закідвае ў БССР сваіх агентаў, імкнецца ўсталяваць сувязі зь беларускімі нацыяналістамі, якія пражываюць у СССР, выдае і распаўсюджвае контррэвалюцыйную нацыяналістычную літаратуру, праводзіць вайсковае навучаныне сваіх сябраў і вядзе нацыяналістычную апрацоўку моладзі...

Друкуецца ў перакладзе на беларускую мову паводле выдання: Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов, том второй, книга 1, “Начало”. 22 июня - 31 августа 1941 года. Москва, 2000.

¹Падчас нямецкай акупацыі В. Шах жыў у Баранавічах, кіраваў драматычным гуртком у беларускім народным доме. Далейшы лёс невядомы.

²Насамрэч, газеты “Крупіца”, якая выходзіла ў Вільні ў 1939 — 1940 гг.

³Насамрэч, Уладзіслаў Казлоўскі.

⁴Ксёндз Вінцэнт Гадлеўскі з 1936 г. не зъяўляўся сябрам БХД, а ствараў уласную палітычную партыю. — Заўвагі “БР”.

БЮРО ЦК КП(Б)Б І БАРАЦЬБА З АНТЫСАВЕЦКІМ ПАДПОЛЬЛЕМ

Напачатку 1947 г. у БССР распачынаеца актывізацыя антысавецкага падпольля і партызанкі, якія ў некаторых раёнах Захадній Беларусі спрабавалі сарваць правядзеньне выбараў у Вярхоўны Савет рэспублікі. Як відаць з дакументаў, выступленыні гэтая былі лякальныя і не маглі сур'ёзна паўплываць на сітуацыю ў Беларусі. Улады баяліся іншага — шырокай антысавецкай пропаганды і агітацыі, якая разгортвалася ў краіне ды падрывала асновы камуністычнай ідэалёгіі. Палохала іх і актывізацыя крымінальных груповак, якія, паводле пратаколаў паседжанняў Бюро ЦК КП(Б)Б, іншы раз супрацоўнічалі з антысавецкім падпольлем.

Камуністычнае кіраўніцтва патрабавала ад сваіх спэцслужбаў тэрміновага зынішчэння ўсялякага супраціву мерапрыемствам савецкай улады — набліжалася суцэльная калектывізацыя ў заходнебеларускай вёсцы і ўжо было відаць, што “кулацтва” не ад-

дасьць сваю маёмасьць “бяз бою”. Асабліва моцна крытыкавалася дзейнасьць міліцыі. Менавіта ў яе шэрагах пасъпяхова вэрбавала агентаў ды засылала туды сваіх людзей антысавецкае падпольле. Афіцыйная статыстыка МУС сьведчыць, што ў 1946 г. з органаў міліцыі БССР было звольнена 47% супрацоўнікаў! А ў 1947—1948 гг. у міліцыю было прынята 4724 чалавекі, а звольненых 3817 міліцыянтаў, і многія з апошніх былі асуджаныя (NKWD o polskim podziemiu. 1944—1948. Warszawa, 1997, s. 15). Дзяржбяспека была менш даступнай для пранікнення ў яе агентаў “нацыяналістычнага падпольля”, але і яна не пазыбегла чыстак. Ішоў ужо 1947 год, а ў рэспубліцы працягвала існаваць разгалінаванае антысавецкае падпольле, дзейнічалі партызанская аддзелы. А МДБ і МУС рапартавалі, што яно даўно зынішчанае...

Пад цікам камуністычнага кіраўніцтва рэспублікі на працягу 1947 г. у заходніх абласцях БССР была праведзеная чарговая “зачыстка”. Але, нягледзячы на аптымізм Цанавы, яна не дала жаданых вынікаў. Ужо вясной 1948 году адбылася актывізацыя беларускага антысавецкага партызанскаага руху. А ў сакавіку 500-асабовы аддзел генэрала Вітушкі з боем заняў Наваградак.

Прапануем уваже чытачоў “БР” вытрымкі з пратаколаў паседжанняў ЦК КП(б)Б, прысьвечаных барацьбе з антысавецкім падпольлем і партызанкай у Беларусі ў 1947 г.

Строга сакрэтна!

ПРАТАКОЛ № 384

ПАСЕДЖАНЬНЯ БЮРО ЦЭНТРАЛЬНАГА КАМИТЕТУ
КАМУНІСТЫЧНАЙ ПАРТЫИ (балшавікоў) БЕЛАРУСІ
ад 30 студзеня 1947 году

ПРЫСУТНІЧАЛІ: Сябры бюро ЦК КП(б)Б т. т. Кісялёў, Казлоў, Крупеня, Цанава, Эйдзінаў.

Нам. заг. аддзеламі ЦК КП(б)Б т. т. Нікішкін, Пратазанаў, Пузырову.

Нам. міністраві Беларускай ССР т. т. Іашчанка, Кільбін, Кавальчук, Ханяк.

[...]

2.СЛУХАЛІ:

Пра факты антысавецкіх дзеяньняў варожых элемэнтаў у асобных раёнах Беларускай ССР.

ПАСТАНАВІЛІ:

ЦК КП(б)Беларусі ўстанаўлівае, што за апошні час у асобных

раёнах заходніх абласьцей БССР значна актывізавалі сваю антысавецкую дзейнасьць польска-нямецкія нацыяналісты, кулацтва і ксяндзы, якія спрабуюць падарваць давер выбараў да саміх выбараў, зынізіць удзел у іх выбараў, зганьбаваць кандыдатаў у дэпутаты Вярхоўнага Савету Беларускай ССР.

Варожыя элемэнты распаўсюджваюць сярод насельніцтва разнастайныя правакацыйныя чуткі, запалохваюць мясцове насельніцтва тэрарыстычнымі актамі.

Кулацка-нацыяналістычнымі бандамі толькі ў студзені 1947 году было зыдзеісьнена некалькі тэрарыстычных актаў, нападаў на выбарчыя ўчасткі і асобных актывістаў.

Так, у Васілішкайскім раёне банда разграбіла дом, у якім пра жывала сям'я кандыдата ў дэпутаты Вярхоўнага Савету БССР т. Анцута Канстанціна Данілавіча.

У вёс[цы] Матылі гэтага ж раёну бандыты забілі старшыню ўчастковай камісіі № 15 Астрынскай 218 выбарчай акругі — загадчыку вайсковым аддзелам Васілішкайскага райкаму КП(б)Б т. Грэцкага.

У Дзятлаўскім раёне, Баранавіцкай вобласці, бандытамі забітыя т. Сыкібуноў А.С., які быў пасланы ў Баранавіцкую вобласць Гомельскім абкамам КП(б)Б для аказанья мясцовым партарганізацыям дапамогі ў правядзеньні выбараў у Вярхоўны Савет БССР, і т. Савань — старшыня Міроўшчынскага сельсавету, Дзятлаўскага раёну.

19 студзеня 1947 году бандыты разграбілі Друйскі выбарчы ўчастак Браслаўскага раёну і забілі трох жанчынаў-актывістак, якія знаходзіліся ў памяшканьні выбарчага ўчастку.

22 студзеня 1947 году бандыты зыдзеісьнілі налёт на сялянскі дом у вёсцы Эйтуны, Тракельскага сельсавету, Лідзкага раёну, неўзабаве паслья сустрэчы ў гэтым доме выбараў з кандыдатам у дэпутаты Вярхоўнага Савету БССР — Героем Савецкага Саюзу т. Баклаковым. Бандыты парвалі плякаты і лёзунгі.

27 студзеня 1947 году бандытамі забіты сакратар Шаркаўшчынскага райвыканкаму т. Трэцьякоў, які знаходзіўся ў Лучэйскім сельсавеце па пытаньнях падрыхтоўкі да выбараў у Вярхоўны Савет БССР.

У мэтах аздараўлення палітычнага становішча, якое склалася ў шэрагу раёнаў, і неадкладнага спыненія антысавецкіх дзеянняў польскіх і беларускіх нацыяналістычных рэакцыйных элемэнтаў і выступаў бандыцкіх груп, Цэнтральны Камітэт КП(б)Беларусі ПАСТАНАЎЛЯЕ:

1. Абавязаць міністра ўнутраных справаў БССР т. Бельчанку і міністра дзяржайной бяспекі БССР т. Цанаву рашучым чынам узмациніць мерапрыемствы па барацьбе з антысавецкім дзеяньнемі польска-нямецкіх нацыяналістычных арганізацыяў і кулацтва[,] і прыняць дзейсныя заходы па ліквідацыі кулацка-нацыяналістычных і спыненны правакацыйнай антысавецкай агітацыі варожых элемэнтаў. Забясьпечыць належную ахову памяшканьняў выбарчых участкаў і акружных камісіяў.

2. Забавязаць т. Цанаву і т. Бельчанку камандзіраваць дадаткова ў раёны заходніх абласцей, дзе назіраецца тэрарыстычная дзеяньсць[,] групы апэратыўных работнікаў для аказанья дапамогі мясцовым ворганам МУС і МДБ у поўнай ліквідацыі нацыяналістычна-кулацкіх бандай.

3. Забавязаць абкамы КП(б)Б узмациніць масава-палітычную працу сярод насельніцтва. Лічыць галоўнай задачай партыйных арганізацыяў заходніх абласцей пашырэньне сувязі з масамі, усямернае ўмацаваньне ідэйна-палітычнага ўплыву на бядняцкую і серадняцкую частку вёскі, стварэньне шырокага беспартыйнага актыву вакол мясцовых саветаў і партыйных арганізацыяў[,] і прыцягненьне яго да практычнай працы па правядзенні палітычных і гаспадарчых мерапрыемстваў[,] і да барацьбы з варожымі антысавецкімі элемэнтамі.

4. Абавязаць першых сакратароў абкамам КП(б)Б накіраваць дадаткова на пэрыяд выбарчай кампаніі ў асобныя раёны групы кіруючых абласных партыйных і савецкіх работнікаў для аказанья дапамогі мясцовым партыйным арганізацыям у разгортванні палітычнай працы сярод насельніцтва на выбарчых участках.

5. Разаслаць дадзеную пастанову Баранавіцкаму, Берасцейскому, Гарадзенскому, Маладэчанскому, Пінскому і Полацкому абкамам КП(б)Б.

[...]

НА РБ, ф. 4, в. 61, спр. 371, арк. 7, 10, 11. Машыналіс. Пераклад з расейскай.

Строга сакрэтна
ПРАТАКОЛ № 406
ПАСЕДЖАНЬНЯ БЮРО ЦЭНТРАЛЬНАГА КАМИТЕТУ
КАМУНІСТЫЧНАЙ ПАРТЫИ (бальшавікоў) БЕЛАРУСІ

БЕЛАРУСКІ РЭЗЫСТАНС

ад 6 чэрвяня 1947 году.

ПРЫСУТНІЧАЛІ: Сябры бюро ЦК КП(б)Б т. т. Гусароў, Зімянін, Ігнацьеў, Іаўчук, Кісялёў, Казлоў, Крупеня, Малін, Наталевіч, Панамарэнка, Цанава.

Кандыдат у сябры бюро ЦК КП(б)Б т. Бударын.

Сакратары абкамаў КП(б)Б т. т. Закурдаеў, Калінін, Кляшчоў, Клімаў, Цетошаў, Чарнышоў.

Старшыні аблвыканкамаў т. т. Бандарэнка, Сіляеў, Шчупеня.

Міністар унутраных спраў БССР т. Бельчанка.

Начальнік памежных войскай МУС Беларускай Акругі т. Антонай.

Заг. асобым сэктарам ЦК КП(б)Б т. Мазураў.

1. СЛУХАЛІ: Пра палітычнае становішча ў заходніх абласцях БССР і захадах барацьбы з нацыяналістычным падпольлем і бандпраяўленынямі.

(т. т. Цанава, Калінін, Чарнышоў, Закурдаеў, Сіляеў, Клімаў, Цетошаў, Іаўчук, Бельчанка, Гусароў).

ПАСТАНАВІЛІ:

Даручыць камісіі ў складзе т. т. Гусарова М. І. (сазыў), Іаўчука М. Т., Зімяніна М. В., Цанава Л. Ф., Кісялёва К. В., Бельчанкі С. С., на падставе абмену думкамі, які адбыўся на бюро ЦК КП(б)Б, падрыхтаваць і ўнесці на зацьверджанье бюро ЦК КП(б)Б праект пастановы пра палітычнае становішча ў заходніх абласцях БССР і захадах барацьбы з нацыяналістычным падпольлем і бандпраяўленынямі.

[...]

НА РБ, ф. 4, в. 61, спр. 415, арк. 2. *Машынапіс. Пераклад з расейскай.*

Строга сакрэтна
ПРАТАКОЛ № 438

ПАСЕДЖАНЬНЯ БЮРО ЦЭНТРАЛЬНАГА КАМИТЕТУ
КАМУНІСТЫЧНАЙ ПАРТЫІ (бальшавікоў) БЕЛАРУСІ
ад 2 сінегня 1947 году.

ПРЫСУТНІЧАЛІ: Сябры бюро ЦК КП(б)Б т. т. Гусароў, Зімянін, Ігнацьеў, Іаўчук, Крупеня, Макараў, Наталевіч, Панамарэнка, Тур,

Трафіменка, Цанава.

Інспэктар ЦК УКП(б) т. Старажоў.

Сакратары абкамай КП(б)Б т. т. Закурдаеў, Калінін, Клімаў, Цешюшаў, Чарнышоў.

Міністар унутраных спраў БССР т. Бельчанка.

Пракурор Беларускай ССР т. Вятроў.

Нач. абласных управаў МДБ т. т. Масьціцкі, Палітыка, Соцкі, Фралоў, Тур.

1. СЛУХАЛІ: Пра ўзмацнену барацьбы з нацыяналістычным падпольлем і бандытызмам у заходніх абласцях.

ПАСТАНАВІЛІ: Заслушаўшы даклад Міністра дзяржаўнай бяспекі Беларускай ССР т. Цанавы аб праведзенай працы і захадах узмацнення барацьбы з антысавецкім нацыяналістычным падпольлем і бандытызмам у заходніх абласцях рэспублікі, ЦК КП(б)Б адзначае, што ворганамі дзяржаўнай бяспекі, пад кіраўніцтвам партыйных арганізацый, у заходніх абласцях зь вясны гэтага году зроблена значная работа.

Выяўленыя і ліквідаваныя 15 беларускіх, польскіх, украінскіх нацыяналістычных арганізацый у Баранавіцкай, Маладэчанскай, Берасцейскай, Гарадзенскай і іншых абласцях, якія створаныя замежнымі эмігранцкімі цэнтрамі па ўказаныні іншаземных разьведвальных ворганаў.

Цалкам ліквідаваныя 36 актыўна дзеючых узброеных тэрарыстычных бандаў, створаных і кіраваных гэтым падпольлем, а таксама нанесены сур'ёзны разгром астатнім 41 бандам, зь якіх засталіся недабіткі і працягваюць яшчэ прайяўляць сябе дробныя групы і бандыты-адзінцы.

Разам з гэтым, ЦК КП(б)Б адзначае, што партыйныя арганізацыі і органы МДБ на месцах, замест узмацнення працы па канчатковай ліквідацыі рэшткаў варожага падпольля і бандаў, а таксама па выкрыцці іх варожай нацыяналістычнай ідэалёгіі, супакоіліся на дасягнутых посьпехах і замест далейшага разгортвання актыўнай працы — аслабілі яе. Не мабілізавалі камуністаў і вясковых актыў на ідэйны разгром і выкрыццё нацыяналістаў; у шэрагу раёнаў не выконвалі ўказаныні ЦК КП(б)Б аб стварэнні шырокага апрышча на вёсцы з актыўністай, адданых савецкай уладзе.

Многія партарганізацыі і ворганы МДБ заходніх абласцей ня бачаць таго, што ў сувязі з праводзімымі апошнім часам мерапрыемствамі па ўціску на кулакоў, яны ўзмацняюць свой супраціў

і пераходзяць да актыўнай барацьбы супраць савецкай улады. Таму апошнім часам і асабліва ў сувязі з выбарамі ў мясцовыя саветы дэпутатаў працоўных нацыяналістычнае падпольле і яго ўзброеная банды, каталіцкае духавенства і кулацтва ў заходніх абласцях актыўізавалі сваю варожую дзейнасць супраць мерапрыемстваў савецкай улады, зьдзяйсьняючы тэрарыстычныя акты над партыйна-савецкімі работнікамі і актывістамі.

ЦК КП(б)Беларусі адзначае таксама, што ворганы МУС, пракурорскія і судовыя работнікі ў заходніх абласцях рэспублікі ў шэрагу выпадкаў ухіляюцца ад аказаньня канкрэтнай дапамогі ворганам МДБ па ліквідацыі нацыяналістычнага падпольля і яго ўзброеных бандаў. Недастаткова праводзяць працу па барацьбе з рабаўніцкімі бандамі і іншымі крымінальна-злачыннымі элемэнтамі, падрыўная праца якіх апошнім часам асабліва ўзмацнілася, у шэрагу выпадкаў праводзіцца разам з нацыяналістычнымі элемэнтамі і пераастае ў палітычныя акты.

Недастаткова яшчэ праводзіцца барацьба з асобнымі работнікамі савецка-гаспадарчых ворганаў, якія парушаюць рэвалюцыйную законнасць і ўчыняюць самавольства ў адносінах да мясцовага насельніцтва ў заходніх абласцях, чым узмацняюць пазыцыі варожых элемэнтаў.

Цэнтральны Камітэт КП(б)Беларусі ПАСТАНАЎЛЯЕ:

1. Абавязаць абкамы і райкамы КП(б)Б заходніх абласцей мабілізаваць камуністаў і ўзмацніць працу па ідэйным і ўзброеным разгроме беларускіх, польскіх і ўкраінскіх нацыяналістаў і іх бандаў, а таксама барацьбу з варожымі падкопамі кулацтва і каталіцкага духавенства.

Замацоўваць дасягнутыя посьпехі па ліквідацыі нацыяналістычнага падпольля і бандаў, шляхам правядзення палітыка-масавай і растлумачальнай працы сярод вясковага насельніцтва, мабілізующы актыў і шырокія слай насельніцтва на барацьбу з варожымі элемэнтамі.

2. У мэтах забесьпячэння бяспекі ў пэрыяд выбараў у мясцовыя саветы ў заходніх абласцях і хутчэйшай ліквідацыі бандызму, прапанаваць Міністру дзяржаўнай бяспекі т. Цанава і начальнікам Управаў МДБ заходніх абласцей максімальна ўзмацніць апэраратыўную працу такім чынам, каб правядзеннем сур'ёзных мерапрыемстваў у самыя кароткі тэрмін выявіць варожае падпольле, прасачыцца ў дзейныя банды і ліквідаваць іх.

Для аказаньня дапамогі ворганам МДБ на месцах па барацьбе з нацыяналістычным падпольлем і бандамі, т. Цанава дадаткова

накіраваць у заходнія вобласці кваліфікованых работнікаў цэнтральнага апарату і ворганаў МДБ усходніх абласцей.

3. Пропанаваць Міністру ўнутраных спраў т. Бельчанку актывізаваць працу па барацьбе з рабаўніцкім бандамі і іншымі крымінальна-злачыннымі элемэнтамі, а таксама ў патрэбных выпадках акказваць канкрэтную дапамогу ворганам МДБ у барацьбе з нацыяналістычнымі бандамі.

Начальніку памежных войскаў МУС т. Антонаву ўзмацніць ахову дзяржайной мяжы, выключыўшы выпадкі беспакаранага пераходу яе варожымі элемэнтамі.

4. Пракурорскім і судовым работнікам заходніх абласцей прыняць актыўны ўдзел у справе барацьбы з нацыяналістычным падпольлем і яго бандамі, а таксама ўзмацніць барацьбу з крымінальна-злачыннымі элемэнтамі і работнікамі савецка-гаспадарчых ворганаў, якія парушаюць рэвалюцыйную законнасць, прыцягваць такіх асобаў да крымінальнай адказнасці.

5. Абавязаць МДБ БССР (т. Цанава), МУС БССР (т. Бельчанка), абкамы КП(б)Б, абласныя ўправы МДБ і МУС заходніх абласцей забясьпечыць бяспеку вылучаемых кандыдатаў у мясцовыя саветы, сябраў выбарчых камісіяў, выбарчых участкаў і прыняць усе заходы дзеля таго, каб выбары ў мясцовыя саветы дэпутатаў працоўных прайшлі безь якіх-небудзь экспансіі і на высокім ідэйна-па-літычным узроўні.

У такіх мэтах неабходна ў раёнах найбольш паражоных бандыстызмам і нацыяналістычным падпольлем:

а) па лініі МУС узмацніць асабісты склад міліцыі за кошт усходніх абласцей, а таксама ўмацаваць групы грамадзкага парадку;

б) па лініі МДБ узмацніць гарнізоны войскаў МДБ, а таксама павялічыць звышчальныя групы за кошт дадатковага ўзбраенія камуністаў і камсамольцаў.

[...]

НА РБ, ф. 4, в. 61, спр. 479, арк. 3-5. Машынапіс. Пераклад з расейскай.

ДАКУМЭНТЫ КІРАЎНІЧАГА ШТАБУ СБМ ЛІПЕНЯ-ЖНІЎНЯ 1943 ГОДУ

Гісторыя паўстаньня і дзеянасці ў гады Другой сусветнай вайны арганізацыі “Саюз Беларускай Моладзі” (СБМ) прыцягвае ўвагу дасьледчыкаў. Аднак вялікі аб'ём матэрыялаў, якія захоўваюцца ў Нацыянальным архіве РБ, па-ранейшаму выкарыстоўваецца слаба. Мы ўжо змяшчалі падборку дакумэнтаў на гэтую тэму — “Савецкая агентурныя дадзенныя пра СБМ” (“Беларускі Рэзыстанс”, 2004, № 1, б. 70-78). У гэтым нумары публікуем чарговыя дакумэнты — пераважна загады шэфа кіраўнічага штабу СБМ Міхася Ганька за ліпень-жнівенъ 1943 г.

САЮЗ
БЕЛАРУСКАЕ МОЛАДЗІ
КІРАЎНІЧЫ ШТАБ

МЕНСК вул. ВЫЗВАЛЕНЬНЯ 8.
тэл. 21384.

ДЗЁНЬНІК ЗАГАДАЎ
№ 1/43
МЕНСК, 1-га ЖНІЎНЯ 1943 г.

ЗАГАД № 1
Шэфа Кіраўнічага Штабу СБМ

Гор. Менск

22 чэрвеня 1943 г.

Сп. Генэральны Камісар Беларусі вызначыў мяне за Шэфа Кіраўнічага Штабу Саюзу Беларускай Моладзі.

З днём 22 чэрвеня 1943 г. я абымаю сваё абавязкі.

За свайго заступніка я вызначаю старшага правадніка Д. Стэльмаха.

/ — / М. Ганько
Шэф-праваднік

ЗАГАД № 2
Шэфа Кіраўнічага Штабу СБМ

Гор. Менск

22 чэрвеня 1943 г.

& 1

Кіраўнічка Юначак

Сп. Генэральны Камісар Беларусі вызначыў 22 чэрвеня 1943 г.
старшую праваднічку др. Н. Абрамаву за Кіраўнічку Юначак пры
Кіраўнічым Штабе СБМ.

& 2

Ад'ютант

Вызначаю падправадніка У. Гарэліка за майго ад'ютанта.

/ — / М. Ганько
Шэф-праваднік

ЗАГАД № 3

Шэфа Кіраўнічага Штабу СБМ

Гор. Менск

22 чэрвеня 1943 г.

& 1

Формулы забавязаньня.

Уводжу наступныя формулы забавязаньня для сяброў СБМ
/аднолькавыя для юнакоў і юначак/:

Малодшае юнацтва /ад 10 да 14 год/: “Ад шчырага сэрца жадаю
вучыцца служыць Беларускаму народу і Бацькаўшчыне і хачу
заўсёды быць паслухмяным /ай/ маім кіраўніком”.

Юнацтва /ад 15-ці да 18-ці год/: “Ад шчырага сэрца жадаю
служыць і працеваць для Беларускага народу і Бацькаўшчыне і
хачу заўсёды быць паслухмяным /ай/ маім кіраўніком”.

Старшае юнацтва /ад 19 да 20 год/: “Маю шчырае жаданьне і
моцную волю служыць, працеваць і змагацца за шчасьце і даб-
рабыт Беларускага народу і Бацькаўшчыны і хачу заўсёды быць
паслухмяным /ай/ маім кіраўніком”.

& 2

Дзень забавязаньня

Днём забавязаньня моладзі вызначаю дзень закладзінаў СБМ,
свята трохумфу сонца і святла і гадавіну паходу супроць жыда-
бальшавізму — 22 чэрвеня.

& 3

Інструкцыя аб забавязаньні.

Бліжэйшыя ўказаныні аб правядзеныні забавязаньня падаець
“Інструкцыя аб забавязаньні”.

/ — / М. Ганько
Шэф-праваднік

БЕЛАРУСКІ РЭЗЫСТАНС

Інструкцыя аб забавязаньні

1. У дзень забавязаньня моладзі новае 10-гадовае пакаленъне юнакоў і юначак прыймаецца у СБМ у малодшае юнацтва, 14-гадовыя сябры пераходзяць у юнацтва, 18-гадовыя пераходзяць у старшае юнацтва.

2. Забавязаньне складае толькі той, хто даказаў, што ён сапраўды мае шчырае жаданьне і моцную волю актыўна працаваць у СБМ і быць паслухміным кіраўніком і адказвае усім патрабаваныям статуту і арганізацыйнага рэгуляміну.

3. Забавязаньне складаецца падчас урачыстасці зборкі перад съязгам або пры купальскім агні. Акт забавязаньня распачынаецца агульнай песнёй, адчытаньнем падыходзячых паводле зъместу сэнтэнцыяў ці адрыўкаў з твораў нашых нацыянальных герояў і песнёроў і прамоваў Акруговага Кіраўніка Моладзі /ці ягонага ўпаўнаважанага/, падчас якой ушаноўваецца памяць паяшных у змаганыні супроты бальшавізму і за волю і будучыню Беларусі. Пасля акту забавязаньня адчытываецца 10 загадаў юнака і юначкі і съпяваюцца беларускі нацыянальны гімн і юнацкая песня.

4. Забавязаньне прымаецца індывідуальна, але ў страі. Юнак /юначка/ кажа формулу забавязаньня з паднятай на вышыню правага вока выпрастанай правай рукой. Акруговы кіраўнік моладзі /ці ягоны ўпаўнаважаны/ кажа падчас прыняцця: "Прымаю цябе ў малодшае юнацтва /юнацтва, старшае юнацтва/ Саюзу Беларускай Моладзі", на што юнак /юначка/ адказвае: "Служу Бацькаўшчыне". Новыя сябры атрымліваюць эмблему СБМ, сяброўскую кніжачку і легітімаци ю.

5. Новыя адзінкі СБМ атрымліваюць у дзень забавязаньня съязгі, якія передаюцца ад імя Шэфа Кіраўнічага Штабу СБМ Акруговым Кіраўнікам Моладзі.

ЗАГАД № 4 Шэфа Кіраўнічага Штабу СБМ

Гор. Менск

17 ліпеня 1943 г.

& 1
Кіраўнічы Штаб

У Кіраўнічы Штаб Саюзу Беларускае Моладзі вызначаныя:
праваднік В. Цыкуноў — за кіраўніка Арганізацыйнага Аддзелу і за
в. а. кіраўніка Сацыяльнага Аддзелу, падправаднік С. Мароз — за
в. а. кіраўніка Пропагандовага Аддзелу, падправаднік А. Кароткі —
за выконваючага абавязкі культурнага рэфэрэнта,

падправаднік В. Брэль — за вык. абав. кіраўніка Спартовага
Аддзе[л]у

падправаднік М. Швэдэнка — за в. а. кіраўніка Адміністрацый-

нага Аддзелу,

падправаднічка З. Аляхновіч — за супрацоўніка Арганізацыі-
нага Аддзелу.

& 2
Акруговыя Кіраўнікі Моладзі

За Акруговых кіраўнікоў моладзі вызначаныя:

старшы праваднік Д. Стэльмах — горад Менск

праваднік П. Манькоў — Слуцак

праваднік Б. Суравы — Слонім

падправаднік Ф. Шпак — Баранавічы

падправаднік А. Мацюшонак — Глыбоке

За в. а. Акруговых Кіраўнікоў Моладзі вызначаныя:

падправаднік С. Бузак — Менск

падправаднік П. Сыценьнік — В[ял]ейка

падправаднік М. Бабкоў — [Лі]да

падправаднік М. Каляда — Наваградак

падправаднік Б. Дзічкоўскі — Ганцавічы

& 3
Акруговыя кіраўнічкі юначак

За Акруговую кіраўнічку юначак вызначаная:

падправаднічка В. Катковіч — горад Менск

За вык. аб. Акруговых кіраўнічак юначак вызначаныя:

важатая В. Загавалка — Менск

- ... - Т. Шаціла — Слуцак

- ... - В. Шыла — Баранавічы

- ... - Я. Сарачынская — Слонім

- ... - Л. Гутар — Наваградак

- ... - Н. Хоміч — Ліда

- ... - Т. Валасэвіч — Ганцавічы

- ... - Н. Сухая — Вялейка

- ... - А. Аляхновіч — Глубоке

/ — / М. Ганько
Шэф-праваднік

Фармуляр заявы аб уступленыні.

З днём 15 ліпеня 1943 уводзіцца фармуляр заявы аб забавязаныні. Заява выпаўняецца ў 2-х экзэмплярах, з якіх адзін астаетца ў Акруговага Кіраўніка Моладзі, а другі перасылаецца штомесячна

БЕЛАРУСКІ РЭЗЫСТАНС

ў Кіраўнічы Штаб разам із справаздачай. Заява падаецца на руки дружыновага /ай/ адпаведнае дружыны. Да першага экзэмпляра далучаецца кароценькі жыцьцяпіс напісаны ўласнаручна.

Менск, 15 ліпеня 1943 г.

Па даручэнню:
Цыкуноў
падправаднік.

В у з о р

/Ступень/

/Прозвішча, імя/

Ш э ф у К і р а ў н і ч а г а Ш т а б у С Б М
на рукі_____

З а я в а а б у с т у п л е н ы н і

Прашу прыняць мяне ў рады Саюзу Беларускае Моладзі. Я маю шчырае жаданьне вучыцца служыць Беларускаму народу і Бацькаўшчыне і забавязваюся выконваць усе загады і ўказаныні маіх кіраўнікоў.

Прозвішча_____

Імя_____

Дата нараджэння_____

Асьвета_____

Прафесія_____

Прозвішча і адрыс бацькі ці апякуна

Даю юнацкае слова гонару, што я ёсьць арыйскага паходжанья і беларускае нацыянальнае прыналежнасці.

/Подпіс/

194
Р э з а л ю ц ы я

Акруговы Кіраўнік Моладзі

194

Прыдзел:

Уніформа:

Забавязаньне:

Сяброўская кніжачка:

Сяброўская легітымацыя:

Позьнейшыя зъмены:

Увага:

Дзёньнік загадаў

№ 2/43

Менск, 10-га жніўня 1943 г.

ЗАГАД № 5

Шэфа Кіраўнічага Штабу С Б М

Гор. Менск

3-га жніўня 1943 г.

Сябры СБМ, якія носяць уніформу, павінны у абавязковым парадку аддаваць пашану:

- 1) усім кіраўнікам і кіраўнічкам СБМ,
- 2) афіцэрам нямецкай арміі, войску СС і беларускіх фармацыяў,
- 3) спадару Гэнэральному Камісару і кіраўніку Адд/з/елу Моладзі Гэнэральнага Камісара і
- 4) усім заслужаным беларусам, якія носяць адзнакі заслугі.

Калі прыбывае спадар Гэнэральны Камісар, кіраўнік Аддзелу Моладзі або Шэф Кіраўніч[а]га Штабу СБМ, дык іх вітаюць, становячыся фронтам. Прысутныя адзінкі СБМ (дружыны, грамады, гурткі) строяцца для прывітанья, а кіраўнік адзінкі складае рапарт.

/ — / М. Ганько
шэф-праваднік

ЗАГАД № 6
Шэфа Кіраўнічага Штабу С Б М

Гор. Менск

3-га жніўня 1943 г.

Адзін выпадак дае мне повад напомніць усім кіраўнікам і кіраўнічкам СБМ, што для зъмены іхняга сямейнага стану вымогаецца мая папярэдняя згода.

/ — / М. Ганько
шэф-праваднік

Дзёньнік загадаў
№ 3/43
Менск, 20-га жніўня 1943 г.

Шэф Кіраўнічага Штабу
жніўня 1943
Саюзу Беларускае Моладзі
Ц - 3/43

Менск, 10

Да ўсіх
Акруговых кіраўнікоў моладзі

Датычыць: Уніформы для сяброў СБМ
У сувязі з тым, што сяньня немагчыма ўсіх сяброў СБМ забяспечыць уніформамі, часова практикаваць пашыўку уніформаў з белага палатна паводле крою зялёнага уніформу. Зрабіць нарукавыя знакі адпаведнае клясы узросту. Вузоры падаюцца у "Дзёньніку загадаў" № 2/43 ад 10.VIII.1943.

Жыве Беларусь.

/ — / М. Ганько
шэф-праваднік

ЗАГАД № 7
Шэфа Кіраўнічага Штабу СБМ

Гор. Менск

11 жніўня 1943 г.

Аж да майго далейшага загаду камандырую правадніка В. Цы-

кунова у Слонім у якасьці кірауніка лагеру малодшых кіраунікоў СБМ у Альбэртыне.

На час ягонае адсутнасці даручаю падправадніку У. Гарэліку кіраваць у засупніцтве Аддзел I Арганізацыя і Аддзел III Сацыяльны і Аховы здароўя.

/ — / М. Ганько
шэф-праваднік

ЗАГАД № 8
Шэфа Кіраунічага Штабу СБМ

Гор. Менск

13 жніўня 1943 г.

Дзеля правільнага разъмеркаваньня, скарыстаньня і перахоўваньня “Дзёньніка загадаў” загадваю наступнае:

1. “Дзёньнік загадаў” прызначаецца толькі для службовага карыстаньня кіраунікоў СБМ.

2. За выданьне і разъмеркаваньне “Дзёньніка загадаў” адказны кіраунік Аддзелу I Арганізацыя.

3. Для рассылкі ужываецца разъмеркавальнік № 3.

4. На усе нумары, атрыманыя са складу, бярэцца распіска на ведамасці, якую перахоўваюць Аддзел I Арганізацыя. Усе нумары, высланыя у вакругі, таксама запісваюцца у ведамасць. Асоба, адказная за рассылку, падпісваецца на ведамасці аб высылцы поштай.

5. Акруговыя кіраунікі моладзі адказваюць за усе нумары, атрыманыя імі ад Кіраунічага Штабу для сябе, для акруговых кіраунічак юнічак і для групаводаў.

/ — / М. Ганько
шэф-праваднік

ЗАГАД № 9
Шэфа Кіраунічага Штабу СБМ

Гор. Менск

13 жніўня 1943 г.

Для выкананьня п. 4 разъдзелу I арганізацыйнага рэгуляміну СБМ загадваю наступнае:

1. Імёны грамадам і гуртком дае Акруговы кіраунік моладзі, мяркуючы так, каб грамады юнакоў мелі імёны слайных беларускіх

БЕЛАРУСКІ РЭЗЫСТАНС

князёў, дзяржаўных мужоў, вялікіх нацыянальных герояў, а гурткі юначак у першую чаргу імёны слаўных беларусак, а таксама вялікіх беларускіх культурнікаў, прыкладам, паэтаў.

2. Пакульшто імёны выбіраюцца з-паміж пададзеных тут 30-ци:

Князь Усяслаў Чарадзей
Княгіня Рагнеда
Сьв. Эўфрасіньня
Князь Альгерд
Князь Вітаут Вялікі
Францішак Скарына
Канстантын Астроскі
Лявон Сапега
Сымон Полацкі — Сітняковіч
Кастусь Каліноўскі
Ігнат Грыніяўцікі
Ян Чачот
Вінцук Дунін-Марцінкевіч
Францішак Багушэвіч
Іван Луцкевіч
“Наша Ніва”
Алёйза Цётка
Максім Багдановіч
25 сакавіка (1918)
Карусь Каганец
Алесь Гарун
Слуцкія Паўстанцы
Юры Лістапад
Усевалад Ігнатоўскі
Язэп Лёсік
Уладзімер Дубоўка
Уладзімер Жылка
“Узвышша”
Фабіян Акінчыц
22 чырвеня (1941)

3. Шэф Кіраўнічага Штабу СБМ можа даваць адзінкам імёны беларусаў ці беларусак, асабліва памятных для дадзенеі ваколіцы.

4. Устрымлівацца трэба ад імёнаў асобаў, якія яшчэ жывуць, як і тых, якія здрадзілі Беларускі народ або зімаліся шкоднаю для яго дзеяйнасцяй.

ДАКУМЭНТЫ

/ — / М. Ганько
шэф-праваднік

ЗАГАД № 10
Шэфа Кіраўнічага Штабу С Б М

Гор. Менск

15 жніўня 1943 г.

З днём 1 верасьня 1943 уводзіцца у справаводзтве СБМ пра-
валіс А. Лёсіка.

Забавязваю ўсіх кіраўнікоў і кіраўнічак СБМ зазнаёміцца з бра-
штураю: Антон Лёсік "Беларускі правапіс" Менск 1943.

/ — / М. Ганько
шэф-праваднік

ЗАГАД № 11
Шэфа Кіраўнічага Штабу С Б М

Гор. Менск

18 жніўня 1943 г.

& 1
Вызначэнныні

Вызначаю:

1. падправадніка Ф. Каплунова — за заступніка Акруговага
кіраўніка моладзі гор. Менску.

2. падправадніка У. Беланоўскага — за заступніка Акруговага
кіраўніка моладзі Менскай акругі.

& 2
Звольненыні ад абавязкаў

Звольненыя ад абавязкаў:

1. падправаднік М. Каляда, дасюлешні в. а. Акруговага кіраўніка
моладзі — у сувязі з адыходам ад СБМ,

2. падправаднік Г. Фралоў, дасюлешні заступнік Акруговага
кіраўніка моладзі ў Слоніме — у сувязі з адыходам ад СБМ,

3. важатая Г. Сухая, дасюлешнія в. а. Акруговая кіраўнічка
юначак у Вялейцы — у сувязі са зъменаю сямейнага стану.

/ — / М. Ганько
шэф-праваднік

Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь, ф. 3500, в. 2, спр. 51,
арк. 73-80, 84, 85, 94.

ПРОЗВІШЧА СТАРШЫНІ РАДЫ БНР

Пётар Крэчэўскі (1879 — 1928) зьяўляўся старшынём Рады Беларускай Народнай Рэспублікі ў 1919 — 1928 гг. Амаль усе гэтыя гады праішлі на чужыне — у Летуве і Чэхаславаччыне, дзе знаходзіліся ў эміграцыі кіраўнічыя ворганы БНР. П.Крэчэўскі быў вядомы ня толькі як палітычны дзяяч, але і як перакладчык, літаратар. У шэрагу публікацый ягонае прозвішча падаецца па-рознаму: Крэчэўскі, Крачэўскі, Крэчаўскі, Крычэўскі.

Нядайна гэтае пытаньне ўздымалася Анатолем Сідарэвічам на бачынах газэты “Наша Ніва” (2005, 28 кастрычніка, №40). Каб зьняць усе пытаньні, мы перадрукуюваем з берлінскай газэты “Раніца” ад кастрычніка 1943 году ліст удавы старшыні Рады БНР Пятра Крэчэўскага.

ПАВАЖАНЫ ПАН РЭДАКТАР!

Прачытаўшы ў менскай “Беларускай Газэце” і ў Вашай “Раніцы” артыкул пад загалоўкам “Выдатны Сын Беларусі Пётра Крычэўскі”* я знайшла памылку ў яго прозвішчы, якую дапускаюць многія беларускія выдавецтвы.

Хачу тату адцеміць, што ўва ўсіх ягоных дакументах (і надпіс на надмагільным памятніку) пісалася не Крычэўскі — а К р э ч э ў с кі.

Праз “ы” пісалі прозвішча нябожчыка чамусьці калісь расейцы, што Пётру Антонавічу вельмі не падабалася.

Я шчыра дзяякую ўсім успомніўшым съветлую памяць майго мужа ў пятнаццатыя ўгодкі съмерці й ацэнку Яго ахварнай працы ў барацьбе за свабоду й незалежнасць Беларусі.

Свайму народу Пётр Антонавіч быў шчыра адданы й яшчэ за два дні да съмерці казаў: “Я могу спакойна паміраць, бо цвёрда

веру, што імкненьне да свабоды й незалежнасьці глыбака ляжыць у сэрцы беларускага народу й далейшае разьвіцьцё ужо нішто ня зможа затрымаць.

Вось ужо пятнаццаць гадоў як П.А.Крэчэўскі съпіць вечным сном, але яго ідэя жывая й вера ў народ не абманула.

З пашанай
М.Крэчэўская.

Раніца (Берлін), 1943, 3 кастрычніка, № 39 (151).

* Маецца на ўзазе публікацыя ў «Раніцы» 5 верасьня 1943 г.

Магіла П. Крэчэўскага

АРХІЎ ГЕНЭРАЛА ДЗЬМІТРЫЯ КАСМОВІЧА

Тэлефануючы спадарыні Надзеі Міцкевіч-Касмовіч, каб дамовіца пра гутарку дзеля напісаныня газэтнага артыкула, нечакана пачуў прапанову прыехаць ды забраць рэшту архіву яе мужа Дзымітрыя Касмовіча (асноўная яго частка некалькі гадоў назад была перавезеная ў ЗША). Нягледзячы на вялізнную адлегласць (мой Ростак і Штутгарт разьдзяляюць ажно 825 кіляметраў!), сънежную зіму, сумневаў амаль не было: трэба ехаць! Сыходзяць выбітныя людзі і нярэдка разам зь імі зынікаюць і архівы, бясцэнныя дакумэнтальныя съведчаныні іх дзеянісці, частка нашай агульнай беларускай гісторыі. Таму ратаваць іх мусім неадкладна. Самае цікавае з пажаўцелых архіўных папераў прапаную ўвазе чытачоў “Беларускага Рэзыстансу”.

Аляксандар Адзінец, г. Ростак, Нямеччына

ДАВЕДКА “БР”:

Дзымітры Касмовіч нарадзіўся 21 верасня 1909 году ў Нясьвіжы. Вучыўся ў беларускіх гімназіях Нясьвіжу, Наваградку, Радашковічы, пасля — у ВНУ Бэльгіі, Польшчы і Югаславіі. Сябра Беларускай сялянска-работніцкай грамады, актыўіст Аб'яднанья беларускіх студэнцкіх арганізацый. У 1939-1940 гг. працаваў на адказных пасадах у савецкіх ворганах улады ў Нясьвіжы, быў удзельнікам “Народнага сходу Заходній Беларусі” і трапіў у склад яго дэлегацыі, якая наведала Москву і сустрэвалася са Сталіным. Напярэдадні нямецка-савецкай вайны вучыўся ў менскім Палітэхнічным інстытуце. На пачатку нямецкай акупацыі працаваў у Менску перакладчыкам, кіраваў аддзелам забесьпячэння Мен-

скай управы і гарадзкой паліцыяй. У далейшым ствараў аддзелы службы парадку ў Бранскай, Смаленскай і Магілеўскай акругах (сам ён называў іх “Беларускім Краёвым Войскам”), меў рангу маёра. Сябра ЦК Беларускай Незалежніцкай Партыі (БНП), а ў паваенны час ачольваў Замежны сэктар БНП. Актыўны прыхільнік аўтакефаліі Беларускай Праваслаўнай Царквы, у 1942 г. удзельнічаў у Царкоўным саборы ў Менску . У паваенны час жыў у Заходній Нямеччыне, зъяўляўся прыхільнікам Беларускай Цэнтральнай Рады, узнічальваў Дэлегатуру БЦР у Эўропе, Беларускі Вызвольны Фронт, выдаваў часопіс “Барацьба”. Прадстаўляў беларускі вызвольны рух у эўрапейскіх і сусветных антыкамуністычных арганізацыях. Ад кіраўніцтва БЦР атрымаў рангу генэрала беларускіх збройных сілаў. У 1986 г. закончыў напісаньне ўспамінаў. Памёр генэрал Дзьмітры Касмовіч 23 красавіка 1991 году.

ПАРТЫЗАНСКІ МАРШ (СЯБРОЎ БНП)

Сълязамі Край ўвесь съцякае,
Прыгон зноў Беларусь цярпіць,
Руччамі кроў братоў сплывае,
Чужынцы хочуць нас здушыць...

ПРЫПЕЎ:
Ідзем у дзень, ідзем начамі,
Сыны мы пушчаў і лясоў,
Ідзем бунтарнымі шляхамі
На бой з чужынцамі ізноў.

Ня плач, сястра, на плач, матуля,
У бой адважны сын пайшоў;
Здабудзем волю штыхам, куляй,
Заплацім катам з барышом!

ПРЫПЕЎ

Паможа Бог, бо праўда з намі,
Ня будзе вораг панаваць!
Адважна ў бой! А над грабамі
Край родны будзе расьцьвітаць!

ПРЫПЕЎ

Хай гром грыміць, маланка зъязе,
Не загубіць беларусоў
Ужо зару дзень запаляе,
Мы хутка выйдзем ужо з лясоў.

ПРЫПЕЎ

Такі варыянт “Партызанскаага маршу” друкаваўся ў “Бюлетэні Беларускай Незалежніцкай Партыі” (1946, № 6). У некалькі зьмененым выглядзе ён быў зъмешчаны ў “Зборніку песьняў беларускага жаўнера” (Саўт-Рывэр, Выданье Згуртаваньня Беларуска-Амэрыканскіх Вэтэранаў, 1975). У апошняй публікацыі адзначаецца, што аўтар словаў невядомы. — Заўага “БР”.

Лёндан, 4.10.1981

В. паважаны Гр. Касмовіч,

Шчыра дзякую за паштоўкі з Капэнгагіна і з Мюнхену, а таксама за ліст з 23.9 з залучнікамі. Даўгавата да Вас не пісаў. Перепрашаю. Маю вялікую праблему з сэрцам і легкімі. Ад нейкага тыдня чуюся лепш.

Тутэйшыя весткі. Сумная:

У апошнюю нядзелью, 4 каstryчніка г.г. памёр біскуп Чэслай Сіповіч. Памёр неспадзявана і раптоўна. Паходыны будуць 13 кастр. а гадзіне 10-й. Здарылася так:

Ладзіліся 10-я Угодкі заснаваньня беларускай Бібліятэкі. Урачыстасць распачалася а 10.30 раніцы Свь. Літургіяй, якую адслужыў Біскуп Сіповіч у асысьце а. Надсона, Кіраўніка Бібліятэкі. Служба трывала амаль дзьве гадзіны. Пасля службы Біскуп Сіповіч меў прыгожую пропаведзь. Па заканчэнні было прыняцьце для гасьцей для спэцыяльна запрошаных гасьцей (чалавек 70-80) амаль з усіх кантынэнтаў (з Канады, ЗША, Францыі, Бэльгіі, Гішпаніі, здаецца і з Нямеччыны, — усе Беларусы), апрача гэтага прадстаўнікі іншых нацыянальнасцяў, пераважна Ангельцы, прафэсары і члены Англо-Бел. Таварыства, пара Палякаў, пара Украінцаў, Старшыня Літоўскага Аб'еднаньня ў В. Брыт., Югаславянін (Старшыня Эўрап. Згуртаваньня Паняволеных Народаў), бел.пісьменнік Яновіч з жонкай з Польшчы (Беласток), Рабін, пара жыдоўскіх прадстаўнікоў,

магчыма і іншыя. Падчас прыняцьца Біскуп Сіповіч прывітаў прысутных вылічваючы індывидуальна важнейших і меў прамову па беларуску і ангельску. Пасьля мелі прамовы: Яновіч, двух ангельцаў, праф. Адамовіч з ЗША і мастак з Парыжа (прозвішча не памятую). Б. Сіповіч сеў на крэсьле за столом. Быў бледны. Хутка самлеў і асунуўся на падлогу. Хутка прыехаў амбулянс, завезълі ў шпіталь яшчэ жывога, але да прытомнасці не прышоў. Лекарскія стараныні не былі пасъплюховымі.

Бібліятэка і маленькі музэй — гэта дзіця Біскупа Сіповіча. Небывала багатыя і цэнныя зборы, уключаючы арыгінал Статуту Вялікага Княства Літоўскага. Зарганізаваў ён Англо-Бел. Навуковае Таварыства, зайнтэрэсаваў ангельскіх і іншых навукоўцаў праблемамі беларускімі: гісторыяй, культурай, мовай. Ведаеце аб гэтым з журнала Беларускіх Студыяў выдаваных ад нейкіх 10-ці гадоў у ангельскай мове. Велізарная страта вялікага навукоўца... Аб гэтым можа іншым разам.

Шкада што Вы не змаглі прыехаць на нашу Царк. Службу 30 жнівня, калі ў нашай царкве меў службу Экзарх Константынопальскага Патрыярха, Арх. Мефодзі. У царкве было звыж 200 чалавек. Усе прыйшло вельмі добра. Экзарх настаўлены вельмі прыхільна да Беларусаў. Сказаў, калі патрабуем ці будзем патрабаваць — прыдзеліць нам капліцу (мае ен у Англіі звыж 60 грэцкіх цэркваў). Хор (пад кірауніцтвам Марыі Галубінкі) съпявала вельмі добра (12 чалавек), падчас прыняцьца съпявалі беларускія песьні, якія таксама падабаліся Экзарху. Выпіў пара кілішкаў, быў у добрым гумары, хадзіў па залі, знаёміўся зь людзьмі, веў гутаркі. Пытаўся, ці мае кандыдата-Беларуса на епіскапа, якога ён мог бы рукапалажыць. Мы такога ў Англіі не маєм. Магчыма Вы маеце кандыдата? Еп. Мацьвей мае 87 гадоў, паважна хворы.

Дня 17 верасьня Ангельская Сэкцыя “Амнэсты Інтэрнашнал” арганізавала дэмансстрацыю дамагаючыся звалъненія Кукабакі.* Гэта была параўнаўча малая групка людзей, якая з плакатамі стаяла напрочіу Савецкай Амбасады ад 8-ай гадзіны

ДЭМІТРУ КАСМОВІЧУ

ЗА ВОЛЬНУЮ І СУВЕРЭННЮЮ
БЕЛАРУСЬ

*Вокладка машинапісу
ўспамінаў генэрала
Касмовіча “За вольную і
суверэнную Беларусь”*

Маладая сям'я Касмовічай

раніцы да 8-ай вечарам. Мы таксама прылучыліся. Праз увесь час было 2-3 беларусаў ад нас і ад Згурт. Бел. у В. Брыт. Ад нас быў (распачаў я): Юнах, Дзейко, вечарам Залога і, здаецца, Дзеніс. Ад Згуртавання: Зданковіч, Севковіч, Лашук, магчыма і яшчэ нехта. Яны надрукавалі (перадрукавалі) 3 тысячи лістовак з партрэтам Кукабакі у англ.мове, усе разыйшліся. Была зложана пэтыцыя ў Сав. Амбасаду і разаслана іншым пал.дзеячам. На жаль, быў гэта рабочы дзень (чацьвер), людзі працавалі і было малавата Беларусаў. Усяго разам з Ангельцамі было нейкіх 15-20 чалавек. Але шуму крыху нарабілі.

Кіраунічка брытанскай Сэкцыі “Амнэсты Інтэрнашынал” маладая і вельмі прыемная кабета сказала, што адносная пэтыцыя была зложана “Mr. Футу” (лідэру “Лебар Парты” з просьбай, каб будучы ў Маскве падчас спатканья з Брэжневым парушыў справу Кукабакі. Ці зрабіў гэта — ня ведаю, не прыпушчаю, бо меў пільнейшыя і важнейшыя справы.

Пан і Пані Стэцкі** былі праездам у Лёндане. З ініцыятывы Пані Стэцько быў у іх. Паінфармавалі падрабязна аб акцыі, якую правялі ў Амэрыцы. Думаю, што пры спатканьні з Вамі вас пайн-фармуюць. Адзываюцца аб Вас заўседы з вялікім рэспектам і сэнтыментам, падкрэсліваючы, што Вы і Вашая Пані вядзеце велізарную самаахвярную працу. Шкада, што не маецце там помачы. (Спаткаўся са Стэцькамі 1-га каstryчніка, спатканье трывала паўтары гадзіны).

Буду ўдзячны, калі перашлеце мне копію свайго мэмарыялу на 14-ую Канф. Ваклу.***

Не трацім надзеі, што наведаеце Лёндан.

Жадаю Вам усім добра гадоў. Залучаю прывітанье Вам і Вашай сям'е ад сваёй жонкі і нашых лёнданцаў. Усяго найлепшага і ад мяне.

З шчырай пашанай да Вас, К. Глінскі.****

*Міхась Кукабака, беларускі дысыдэнт. У чэрвені 1979 г. быў асуджаны ў Бабруйску на тры гады зняволеня. Паслья быў асуджаны яшчэ некалькі разоў. У ягоную абарону выступала беларуская эміграцыя на Захадзе. На волю выйшаў у канцы 1988 г. Жыве ў Маскве.

**Яраслаў і Слава Стэцько, кіраўнікі Арганізацыі ўкраінскіх нацыяналістаў (бандэраўшчына), дзеячы Антыбальшавіцкага блёку народаў.

*** Міжнародная антыкамуністычна арганізацыя

**** Кастусь Глінскі (1906 — 1987), беларускі палітычны дзяяч. На эміграцыі жыў у Ангельшчыне, кіраваў мясцовай Дэлегатурай БСР, філіялам Антыбальшавіцкага блёку народаў, быў сябрам Брыганская лігі Свабоднай Эўропы, уваходзіў у кіраўніцтва Беларускага Вызвольнага Фронту.

Лёндан, 30.7.1982

В. Паважаны Гр. Касмовіч,

Залучаю дадаткова 2-ю Старонку праекту свайго артыкулу, які перадаў грэцкаму экзарху паслья царкоўнай службы, якую меў ён у нашай царкве 27 чэрвеня г.г., калі мы абыходзілі съвята сваей Патронкі і Беларусі, 38-ыя Угодкі 2-га Кангрэсу і 25-ую гадавіну съвята а. Велікага, які на гэты час прыехаў з Канады з матушкай. Экзарх (прыязны да Беларусаў) абяцаў надрукаваць у сваім часапісе. Залучаная старонка пакрываеца больш-менш з тым, што пераслаў Вам у папярэднім лісьце, магчыма крыху шырэй і лепш ашліфавана. Вымагае паправак праз знаўца ангельскай мовы. Можа хоць часткова выкарыстаеце ў сваёй Прат. Ноце? Нота, па мойму, вымагае грунтоўнейшай пераробкі.

Прыпушчаю, што Касяк пераслаў Вам копію свайго пратэсту, а таксама пратэсту Бел. Праваслаўнай царквы ў Саўт Рывэры. Абедзівзе зредагаваныя і аргументаваныя вельмі добра і, мне здаецца, што было б лепш, каб і Вы напісалі ў падобным тоне. Можа не варта падкрэсліваць, што "Сі-Бі-Эс" і Лёфтус стараюцца пашыраць "камуністычныя ідэі" у Вольным Сьвеце і выкрадаць пкт. З з Вашай Ноты? Можа мацней заакцэнтаваць, што ўсе авбі-

навачаньня апіраюцца выключна на фальшывых савецкіх крыніцах, ад чаго ёсьць яны найлепшымі экспертамі. Хай парабаюць савецкія закіды робленыя пад адресам амэрыканскіх прэзыдэнтаў і выдатнейших палітычных дзеячоў на ўсім сьвеце. Савецкая прапаганда рабіла і робіць агрэсарамі амэрыканскіх прэзыдэнтаў у В'етнаме, Карэі, Сан Сальвадоры і на іншых кантынентах. Толькі Москва дзеля забясцяпячэння міра і ў абароне народаў перад амерыканскай агрэсіяй заапекавалася сатэліцкімі дзяржавамі, Афганістанам, праз Кубанцаў некаторымі афрыканскімі народамі, не гаворачы аб В'етнаме і іншымі азыяцкімі краінамі.

У сваім апошнім лісце я можа крыху замоцна падкрэсльці ролю польскіх варожых элементаў. Можа націск большы зрабіць на банды савецкія “і іншыя”, выкарыстаўшы неабходнасць утварэння Бел. Краёвай Абароны, добра схарактэрыйзавана на ст. 18-ай у кніжцы “2-га Усебеларускі Кангрэс”.

На ст. 2-ой Вашай Ноты да сказу па радку 12-ым зынізу можа варта дадаць дзеля большай яснасці па слове “...Беларусі”, “бяз розніцы на нацыянальнасць”, рэлігію ці палітычныя перакананні”. За часта пайтараецца слова “свабодалюбівы”. Далей, Вы ўжываеце слова “Дэмакратычная Рэспубліка”. Слова “дэмакратычная” можа ня ёсьць патрэбным, бо калі гаворым аб “Рэспубліцы”, у гэтым слове месціцца паняцье “дэмакратіі”, апошнія слова “выкошлявене” праз камуністычныя краіны: “Нац. дэмакратычная Рэсп.”, “Жэчпосполіта Людова” і г. далей.

Калі Вы далі Ноту да тлумачэння, можа варта пакінуць перакладчыку вольную руку? Бачыўся ў Лендане з п. Стэцькай, была на паседжаньні прыгатаваўчага Камітэту. Зразумеў, што іх арганізацыя мае зрабіць гэты пераклад. Мне здаецца, што асобы, якіх тэлевізія называла “фашистоўскімі калябарантамі”, павінны быті б скіраваць справу ў суд. Толькі гэта вельмі каштоўная справа і не да выграняня, бо абвінавачаныя будуць паклікацца на савецкую прэсу.

Прыпушчаю, што маецце кніжку Віктара Астроўскага пад загалоўкам “Антысэмітывз на Беларусі”, Лёндан, 1960 г. На старонках 66-69 ёсьць канклузыя і верш Янкі Купалы з 1919 г. “Жыды” і ў перакладзе на ангельскую мову. Запішу. Можа Вы выкарыстаеце? Калі здароўе пазволіць, пастараюся нешта напісаць на гэтую тэму і разаспаць у газэты, якія зъмясцілі справа здачы з тэл. перадачы: амерыканскія і ангельскія.

Украінцы хочуць, каб усе даклады аб сёньняшній сітуацыі ў сваіх краінах кожнай нацыі былі б перасланы не пазней чымся 1-га

верасьня. Шмат працы з перадрукам і патрэбай прыгатаваньня вялікай колькасці копіяў, што мае рабіць іх канцэлярыя. Матэрыйял можа быць даўжэйшы, на прамову кожнай нацыі (скарочаныне друкаванага матэрыйялу) — прыблізна 10 мінут. Канфэрэнцыя: 23-26 (нядзеля) уключна. Субота вечарам — банкет. Кошты — каля 14 тысяч анг. фунтаў.

Прыпушчаю, што не абразіцца за мае заўвагі што да Вашай "Ноты". Наогул вельмі добрая. Яшчэ забыўся дадаць. "Краёвая Абарона" — сам назоў съведчыць, што была арганізавана не дзеля агрэсывных намераў. Не памятаю дзе чытаў, але па колькі памятую, была засьцярога пры тварэнні БКА, што ня будзе выкарыстана Немцамі супроты Зах.Дзяржаў. Немцы гэтага дагавору не датрымалі, аднак, як Вы слушна падкрэслі — Беларусы пераходзілі ў палон да амэрыканцаў, можа варты дадаць "і ангельцаў". Перапрашаю за хаотычны ліст. Ізноў ня маю часу прагледзіць і паправіць памылкі. Залучаю прывітаньне ад жонкі і лёнданцаў і ад сябе Вам і Вашай Сям'е.

З пашанай, К. Глінскі.

Штутгарт, 15.03.1985 г.

В. Паважаны а. Святаслаў!*

Пару дзён таму назад выслаў Вам друкам Сакавіковае Прывітанье, сёньня дасылаю фотакопію адказа Прэзыдэнта Рэгена на мае прывітанье ад імя ГШ БВФ, з нагоды яго перавыбара ў Прэзыдэнта ЗША.

Чуў, што апошнім часам у ЗША, на беларусаў узмоцніліся правакатарскія напады засыпленых фанатыкаў і агентаў КГБ, пабудованыя на фантазыі гэтых агентаў і бяссрамнай хлусьне КГБ і г.д.

Гэтыя напады съведчаць, што Беларуская Царква, якая зьяўляецца Цэнтрам рэлігійнага і духовна-нацыянальнага жыцця беларусаў замяжою, і наша асьвежамляючая беларуская праца на міжнародным форуме трапляе ў балючае мейсцэ Крамля. Гэтым мы ўсе можам толькі ганарыцца.

Калі Вы пісалі ўрадовым асобам чы ў прэсу пратэсты, чы абавяржэнні на правакатацыю і брахню Лофтуса і падобных яму правакатарав і агентаў КГБ, прашу даслаць мне фотакопіі, каб я мог па лініі Беларускага Сэктара ВАКЛ і ЭРС, выкарыстаць і пашырыць

гэты матэрыял.

Я ўжо больш месяца хварэю, ляжу і прымаю антыбіотыку. Моцны, застужаны бранхіт. Апошнія 2 гады балеў зімою на запаленьне лёгкіх і доктар “прыказаў” ляжаць, байца, каб не схапіц запаленьне лёгкіх. Вельмі слабы і паправа ідзе в[ельмі] памалу.

Шчыра вітаю Вас і ўсіх нашых Суродзічаў.

З шчырай пашанаю — Д. Касмовіч.

* Святаслаў Коўш (1916 — 1997), беларускі рэлігійны дзяяч. На эміграцыі жыў у ЗША, быў сівятаром Беларускай аўтакефальтай праваслаўнай царквы. Прыхільнік Беларускай Цэнтральнай Рады, сябра Беларускай Незалежніцкай Партыі.

2 красавіка 1985 г.

Глыбокапаважаны Гаспадар Касмовіч!

Дзякую за ваш ліст з дня 15 сакавіка 1985 г. і за дадаткі. Вашае сакавіковое прывітанье было зачытана на сакавіковай акадэміі ў нашай царкоўнай залі.

На брахню кніжкі Лёфтуса я яшчэ зьбіраю матар'ялы, каб належна яе высьвятліць. Мы мяркуем выдаць брашуру ў ангельскай мове для пашырэнья яе ў англомоўным съвеце. Вельмі прашу Вас дапамагчы высьвятліць некаторыя праблемы.

На 143 стар. кніжкі Лёфтуса падаецца, што працаўнікі радыё Ліберты былі абвінавачваны ў савецкай прэсе як ваенныя злачынцы і ў 1977 годзе новы кіраунік гэтага радыё атрымліваў інфармацыі, што тыя самыя працаўнікі радыё маюць канфлікты з жыдоўскімі працаўнікамі гэтага радыё. Там не падаецца аб тым, якога характеристу былі гэтыя канфлікты. Я не могу тут у нікога даведацца аб гэтым у каго небудзь у Мюнхене, можа ад сп. Стэцько? Важна ведаць: а) ці гэта былі канфлікты паміж беларускімі, ці іншымі нацыянальнымі і жыдоўскімі працаўнікамі радыё; б) аб што хадзіла ў гэтых канфліктах; в) чым яны закончыліся.

На стар. 36 у кніжцы Лефтуса пішацца, што Вы ўцяклі з Польшчы ў Югаславію перад наступам савецкіх войскаў у 1939 г. і вярнуліся на Беларусь з нямецкімі войскамі ў 1941 г. Паколькі я прыпамінаю, то Вы увесь гэты час прабывалі пад савецкай ўладай на Заходній Беларусі, былі сябрами Народнага Сабраньня ў Беластоку, а пазней — дэпутатам Вярхоўнай Рады БССР і СССР. А пад канец са-

вецкага панаваньня ў 1941 г. Вы хаваліся, бо адчувалі, што НКВД пачынала Вас асочваць.

Аднак, я ня згодзен з Вамі адносна ацэны адносінаў украінцаў да беларусаў у АБН'е, як і адносна палаходжваньня паўстаючых там канфліктаў. Гэтыя канфлікты выглядаюць на дробныя па форме, але па сутнасці яны зьяўляюцца прынцыповымі і ясна сьведчуць аб мэтах украінцаў. Украінцы трактуюць АБН як сваю нацыянальную лавачку, куды яны самі прымамоць такіх іншанацыяналаў, якія будуць укладыватца ў падпарадкованае ім становішча. Ім ходзіць аб рэкламаваньне сябе за кіраўнікі падсавецкіх народаў, ігнаруючы прынцыпам роўнапраўнасці іншых народаў, сяброў АБН.

У сваей апошняй справаздачы з ВАКЛ Канфэрэнцыі ў Сан Діэго я падаў за сыціплі аб фактычным таптацтве ўкраінцаў. Гэта-ж украінцы праводзілі падрыхтоўку гэтай Канфэрэнцыі. А такога непрыязнага трактаваньня беларусаў я не спатыкаў ні ад аднаго іншага народу, дзе я прымамоць удзел у ВАКЛ Канфэрэнцыях, а я прымамоць удзел у 6-ці Канфэрэнцыях. Невыкананьне беларускага съцяга, хаця я пераслаў яго ўзор, адмова адбіць патрэбныя нашыя інфармацыйныя матар'ялы, адкіданьне пералічэння ўсіх паняволеных народаў у агульнай рэзалюцыі, уключаючы і беларускі, чарненьне мяне асабістага, нібы я пішу непраўду ў сваіх справаздачах, — гэта звычайная хуліганшчына і прамоўчаць яе нельга. Ціхім нутраным шляхам гэтага не палаходзіцца, бо на гэту форму яны не зьвяртаяць увагі. Нашых-жэ адчыненых выступленій — публікацыяў яны aberагаюцца. Трэба памятаць, што гэта група ўкраінцаў ня ёсьць прыяцелямі беларусаў, і мы ёсьць толькі спадарожнікі з імі. Нашае належаньне да АБН'у і трэба трактаваць у такім с্বятле. Мы не павінны дапушчаць да паніжаньня нашага нацыянальнага статусу ў міжнацыянальных організацыях.

Вельмі прашу Вас разважыць гэту справу і я буду ўдзячны Вам за Вашы выснавы.

Залучаючыца найлепшыя Вялікодныя пажаданьні для Вас і Вашае Пані, а перад усім паправы здароўя.

З глыбокай пашанай да Вас, I. Касяк.*

*Іван Касяк (1909 — 1989), беларускі палітычны дзяяч. Інжынэр па адукацыі. На эміграцыі жыў у ЗША, быў прыхільнікам Беларускай Цэнтральнай Рады.

30 сакавіка 1985 г.

Дарагі Спадару Касмовіч!

З вялікім спольненем адказваю на Ваш ліст з 15 сакавіка г.г. Як Вам ужо ведама нехта Лофтус ізноў выступіў з сваімі фальшывымі антыбеларускімі “рэвэляцыямі”. На гэты раз ён наваліўся на мяне. Значыць прыйшлося адбівацца. Як звычайна ў такім выпадку давялося прымаць рэпарцёраў з газэт, радыё, тэлебачаньне, пісаць артыкулы і г.д. Я прызыўчайся называць рэчы іх уласнымі імёнамі і таму называў Лофтуса лгуном і бальшавіцкім прыхвасьнем. Сёняня аддаў у друк 38-мы нумар “Царкоўнага Сьветача” і там таксама маецца шмат кампрамітуючага Лофтусу матарыялу. Сакавіковая ўрачыстасць у Саўт Рывэр у гэтым годзе прайшла на вышэйшым узроўні чым у папярэдняі гады: на падняцьці съязгу і на акадэміі былі карэспандэнты лекальнае прэсы. Наагул мы трymаемся на паверхні і думаем з Божай дапамогай перамагчы ворага. Узаемна вітаем Вас з прамінулымі Сакавіковымі ўгодкамі ды жадаем Вам добра га здароўя і Вясёлых Вялікодных Святаў — Хрыстос Уваскрас.

Ваш а. Святаслаў [Коўш]

Лёндан, 5 травень 1985.

Вельмі Паважаны Гр.Касмовіч,

З цяжкім дакорам сумлен'ня распачынаю гэты ліст, хоць маё доўгае маўчаныне датычыць даслоўна ўсіх. Суровая зіма, амаль безперарыўная хвароба мая і маёй жонкі былі прычынай, што ізаляваўся ад сьвету. Вылазіў як з логвішча на нацыяналінныя сьвяткаваныні (забіраў самаходам сусед-беларус, больш сьцісла — паў-беларус, паў-паляк). Век таксама ня ёсьць дапаможным, змагаюся, але натура мае свае правы. Жонка была звыж 2-х тыдняў у шпіталі, абое ходзім на праверкі. Аднак рабіў, што мог, калі хадзіла а нац.палітычную справу. Хоць крыху адкідывалі ясной, але чую, што павінен перайсьці на “поўную” эмэртытуру. Бяды, што няма каму заступіць, але аб гэтым іншым разам. Добра, што прынамсі Вы кратаецце і маецце вялікую помач з боку Жонкі. Ці няма магчымасці ўцягнуць (у працу) гр. Сен'ку і Кіта, якія працуюць у Нямеччыне?

Так выглядае, што восеніню г. г. будзе ў Лёндане вялікі з'езд. Гэта будзе апошні званок на прыезд Вас абоіх. Аб з'езьдзе ведаю ад Славы Стэцько, з якой у пачатку г. г. меў даўжэйшую гутарку ў справе востра пастаўленай Вамі. Тыя самыя падала аргумэнты, што і ў перапісцы з Вамі. Падмацаваў аргумэнтамі сваімі, а меў іх некалькі і то моцных. Не прыпушчаю аднак, каб рэзультат быў па-

зытыўны. Адношу ўражаньне, што матывы значна глыбейшыя, аб гэтym было б лепш асабіста. На жаль, мы не павінны адараўца ад гэтай групы, бо на самастойную акцыю не маем сілы. Аднак часамі думаю, ці варта нам трymацца ВАКЛ-у? Была яна інспіраванай і, здаецца, у значнай меры фінансаванай Украінцамі, дзеля чаго маюць там вялікі голас. Вялікай прапаганды ці рэкламы нам не дае, прынамся ў англо-саскім съвеце, кошты як на нашыя магчымасці вялікія. Ці не варта агранічыцца да розных пэтыцый і мэмарыялаў да дзяржаўных кіраўнікоў, бо аб прошлым міжнародным укладзе будзе дэцыдаваць Амэрыка (амэрыканскі капитал), або, што не дай Божа — Масква. Тэма да дыскусіі.

Бяда ў тым, што нашая эміграцыя ёсьць разьбітай і палітычна і рэлігійна. Аж дзьве бел. Аўтакефальныя Цэрквы (судзяцца, кошты каля 60 тысяч даляраў) і некалькі (дзьве ў Англіі: Лёндан і Манчэстэр), — падлеглыя праз грэцкіх Экзархай Канстантынопальскаму Патрыярху. Наогул, каля царквы гуртуецца і рэлігійнае, і палітычнае жыцьцё. Але пры нашым разьбіцці, людзям ападаюць рукі. Палянізуюцца, русыфікуюцца, украінізуюцца, англіканізуюцца (моладзь), латвінізуюцца і так далей. Сумная, але праўдзівая карціна. Аднак не гляджу на гэта занадта пэсымістычна. Найвялікшы крыміналіста съвету Сталін зрабіў адну добрую рэч Беларусам і Украінцам уводзячы нас у “Задзіночаныя Нацыі” як паўнапраўных, прынамся на паперы, членаў, маючы сваіх прадстаўнікоў у ва ўсіх органах гэтай арганізацыі. Гэтых правоў мы ўжо не страцім пад умовай, што будзем рабіць “шум”, крычэць, што мы жывем і маем вялікшыя права да самастойнага жыцьця, чымся паўдзікія маленькія народы Афрыкі ці Азіі (звыж 60-ці) нарадзіліся пасыля апошняй вайны.

Шчыра дзякуем за съяточныя прывітаныні. У гэтym годзе не выслалі нікому. Якраз меў “флю”, шчыра перапрашаю. Пасыля царкоўнай службы была кароткая Акадэмія, прысьвеченая 2-му Кангрэсу. Меў патрыятычную казань а. Тарановіч, адчыніў Юнах, даклад меў Гаховіч, я адчытаў прывітаныні (прапаную пісаць кароткія), пасыля задэклямаваў пара вершаў, адсыпявалі нацыянальны гімн і малітвай закончылі. Трывала каротка бо задолга бывае царкоўная служба, адстрашае некаторых, а спэцыяльна моладзь.

Прыпушчаю, ведаце ад Касяка, што апрацаваў ён гісторыю Беларусі ў ангельскай мове. Я веў перагаворы з Праф.Дінглей, старшыней Англо-Беларускага Таварыства, якое месціцца ў будынку бел. бібліятэкі. Ён згадзіўся выпраставаць ангельскую мову (сам гісторык і ведае бел.гісторыю і літаратуру вельмі добра; сам вык-

БЕЛАРУСКІ РЭЗЫСТАНС

ладчыкам усходня-славянскіх моваў). Сыцьвердзіў ён, што гэта ў бальшыні пераклад гісторыі Найдзюка з дадаткам 10-ci разъдзелаў ваенныx і па-ваенныx, што да зъместу якіх мае засыярогі. Меў сам напісаць прадмову і ўладзіць справу друку, бо ў Англіі дзешавей і то значна. Кніжка нармальнага фармату выносіла б звыж 300 старонак, кошт больш менш 6000 фунтаў. Згадзіўся зрабіць усё безінтэрэсоўна. Апошнія 10 разъдзелаў былі перасланы Дінглею пазней. Прачытаўшы іх запрапанаваў, каб іх не друкаваць, бо ўводзіць контрвэрсыйныя пытанні і гістарычныя падзеі, адчыняючыя крыху зажыўшыя раны. Так выглядае, што калі Касяк ня згодзіцца на зъмены, а прыпушчаю, што ня згодзіцца, — на гэтай гісторыі трэба будзе паставіць крыжык. Хіба Касяк знайдзе каго ў Амэрыцы, хто дапаможа.*

Магчыма чулі, што еп. Мацьвеі, Галава Польскай Прав. Царквы на Эміграцыі, памёр 12 сакавіка г. г. Нашая царква падлягала таксама яму. Цяпер Грэцкі Экзарх Мефодзі вызначыў нам іншага епіскапа Калістоса, ангельца, які перайшоў на праваслаўе, высокай адукациі, быў выкладчыкам на Універсytэце, напісаў гісторыю Праваслаўнай Царквы, пара гадоў таму быў у нас на съяткаваньні сьв. Ефрасініі (заступаў Экзарха Арх. Мефодзія). Як уложацца справы — цяжка сказаць. Мы сълёс па еп. Мацьвею не пралівалі. Дом, які астаўся, проданы за 70 тысяч фунтаў, не выключона, што калі 10 тысяч пяройдзе на наш прыход. Старшынёй Трэсту, які займаўся прадажай дому, Гаховіч, Беларус, яго прозвішча ўжо ўспамінаў. Атрымаў ліст ад Зуя. Хіба ведаецце, што калі 4 месяцаў таму быў у выпадку самахадовым. Паламаныя абедзьве ногі і рука. Паволі, але даходзіць да нормы. Шкада, бо вялікі патрыёт-Беларус. “Дзе каротка, там рвецца”, як кажа польская прыказка. Ня ведаю, колікі Юнах мае грошы ў нац. Фондзе. Пастараемся ў хуткім часе крыху пераслаць Вам. Залучаю прывітаныне Вам і Вашай Сям’е ад жонкі, ад лёнданцаў і, зразумела, ад сябе. Добраға здароўя.

З пашанай да ўсіх, К. Глінскі.

*Згаданая англамоўная кніга пра гісторыю Беларусі выйшла ў Лёндане ў 1989 г., і “ваенны” разъдзелы ў яе ўвайшлі.

Штутгарт, 17.05.1985

Дарагі містэр Ку Чэнг-Канг!*

Шчыра дзякую за дасланую Вашу кнігу “Freedom for all Mankind”,

якую я з вялікай увагай прастудыяваў.

Супрацоўнічая з Вамі на міжнароднай антыкамуністычнай ніве, ад часу арганізацыі APCL — ужо больш чым 31 год, я, як Прэзыдэнт Беларускага Вызвольнага Фронту, ведаю, што антыкамуністычная праца, за вызваленіе паняволеных камуністамі народаў, за вольнасць, мір, праіду і справядлівасць у цэлым съвеце, патрабуе шмат сілы, вытрываласьці і веры ў перамогу над камунізмам.

Вы гэтую сілу і пэўнасць маеце і, нягледзячы на цяжкія атакі камуністычных рэжымаў Крэмля і Пекіна і іхніх тайных і яўных агентаў, вытрывалі ў барацьбе супраць гэтых ворагаў вольнага съвету.

Найпэўнейшымі і найвярнейшымі саюзнікамі вольнага съвету у гэтай барацьбе ёсьць паняволеныя маскоўскім і пекінскім камуністычнымі рэжымамі народы, у тым ліку і наш беларускі народ.

Без дапамогі гэтых народаў съвет ня вызваліцца ад камуністычнай небясьпекі.

Жадаю Вам, дарагі Прэзыдэнце, шмат сілы, здароўя і поспехаў у барацьбе з сусьветным злом — камунізмам.

Дзімітры Касмовіч

Прэзыдэнт БВФ, беларускі ўдзельнік ВАКЛ.

* Прэзыдэнт Сусьветнай антыкамуністычнай лігі.

Штутгарт, 6.06.1985 г.

Да сяброў Федэральнай Рады Беларускіх Арганізацыяў у Аўстраліі.

Выканайчаму Камітэту Ф.Р.Б.А. у Аўстраліі

Ветліва зварачваюся да Сяброў Выканайчага Камітэту Федэральнай Рады Беларускіх Арганізацыяў у Аўстраліі з наступнай просьбай:

1.Ад 9-13.09.1985 г. У Dallas, Texas, USA, у Registry Hotel адбудзеца 18-я Канфэрэнцыя Сусьветнай Антыкамуністычнай Лігі (ВАКЛ). У гэтай Сусьветнай Антыкамуністычнай Ліге Беларускі Вызвольны Фронт, як паўнапрайны Сябра ВАКЛ, рэпрэзэнтуе Беларусь, беларускі народ. БВФ насывяляе у ВАКЛ цяжкую долю жыхароў Беларусі і імкненіе нашага народу аднавіць вольную і незалежную Беларускую Народную Рэспубліку. Прысутныя падчас Канфэрэнцыі Прадстаўнікі з 120 краінаў Вольнага Свету бачаць у асобах беларускіх Дэлегатаў не партыйных, груповых прадстаўні-

БЕЛАРУСКІ РЭЗЫСТАНС

коў, а Рэпрэзэнтантатаў беларускага народу.

2. Увесень 1985 г. (дакладная дата яшчэ не ўстаноўлена) у Лондане, В.Брытаніі, адбудзеца Міжнародная Канфэрэнцыя Эўрапейскай Рады Свабоды (ЭРС), у якую, як самастойны, раўнапраўны Сябра ўваходзіць Беларускі Вызвольны Фронт. У Эўрапейскую Раду Свабоды (Вольны Эўрапейскі Парламент) уваходзяць перадавыя Эўрапейскія Арганізацыі вольных Эўрапейскіх краінаў. У ЭРС Беларускі Вызвольны Фронт рэпрэзэнтуе, таксама як і ў ВАКЛ, беларускі народ, Беларусь.

Дзякуючы матэрыяльнай і маральнай падтрымцы Выканаўчага Камітэту Ф.Р.Б.А. у Аўстраліі і Сяброў гэтай Арганізацыі, БВФ змог высласць двух беларускіх Дэлегатаў на 16-ю Сусветную Антыкамуністычную Канфэрэнцыю ВАКЛ-а, якая адбылася ў днях 19-23.09.1983 г. у Люксэмбургу. На гэтай Канфэрэнцыі нашы Дэлегаты пашырылі сярод 400 Прадстаўнікоў ад 118 нароўдў вольнага съвету, прэзыдзіё, радыё, шырокі інфармацыйны матэрыял аб Беларусі і аб змаганьні нашага народа за аднаўленне нашай вольнай і незалежнай бацькаўшчыны.

Пленум гэтай Канфэрэнцыі, у асобнай рэзоляцыі і Агульным Камунікаце, поўнасцю падтрымаў вызвольнае змаганье беларускага народа за аднаўленне сувэрэннай Беларускай Дзяржавы, асудзіў русіфікацыю, рэлігійны прыгнёт і эканамічную эксплуатацыю праз чырвоны, таталітарны крамлёўскі рэжым, беларускага народа.

Ветліва прашу Выканаўчы Камітэт Ф.Р.Б.А. у Аўстраліі і ўсіх Сяброў Вашай Арганізацыі злучыць усе свае сілы і дапамагчы матэрыяльна БВФ выканаць ганаровы і адказны абавязак — высласць беларускіх Дэлегатаў на гэтую 18-ю ВАКЛ Канфэрэнцыю ў Даллас, ЗША і ў Лондан на Канфэрэнцыю Эўрапейскай Рады Свабоды.

Гэтай дапамогай кожны Сябр Ф.Р.Б.А. у Аўстраліі ўнісе свой уклад у вызвольнае змаганье свайго народа.

Жыве Беларусь!

6.06.1985 г. На эміграцыі

Дзімітры Касмовіч, Начальнік ГШ БВФ

Штутгарт, 11.06.1985 г.

В. Паважаны Гаспадар Касяк,

Атрымаў ад Гасп. К. Глінскага вестку, што Вы пераслаў праф.

*Надзея і Дзьмітры Касмовіцы,
фота 1980-х гг.*

папулярны і съвет аб гэтым перыядзе беларускага вызвольнага змаганьня няхай даведаецца з маскоўска-бальшавіцкай брахні і тэндэцыйна-антыбеларускіх кніг Alexandra Dalolina, Векара* і ім падобным тэндэнцыйных “гісторыкаў”, а яшчэ ляпей, ад правакатарапа і пашквіліста Лофтуса.

Маленькая брашура выданая ў Лондане ў 1956 г. Англо-Беларускім Таварыствам “An Introduction to Byelorussia” ясна съведчыць аб напрамку іхняга трактаваньня ваеннага і паваеннага перыяду гісторыі Беларусі. Тут гісторыя Беларусі канчаецца 1.01.1919 г.

Я ня чытаў, ня ведаю зъместу гэтых 10-ци вышэйзгаданых апошніх раздзелаў. Але я перажыў, быў ня толькі съведкам, але актыўным удзельнікам усіх найважнейшых гістарычных падзеяў вызвольнага змаганьня беларускага народу за Вольнасьць і Незалежнасьць Беларусі, як Заходній так і Усходній, Франтавой частак Беларусі. Мы, беларускі актыў і беларускі народ ня маем чаго хаваць перад съветам, а толькі ганарыцца нашай вызвольнай барацьбой за шчасьце свайго народу.

Вышэйзгаданых апошніх раздзелаў — ня можна выкідваць. Гісто-

Дінглей, Старшыні Англо-Беларускага Таварыства, выпраставаць ангельскую мову і выдаць падрыхтованую гісторыю Беларусі, з дадаткамі 10-ци раздзелаў ваенных і паваенных, што да зъместу якіх Дінглей мае засыярогі і запрапанаваў іх не друкаваць, бо “уводзяць контравэрсыйныя пытаньні і гістарычныя падзеі, адчыння-ючы крыху зажыўшыя раны”.

Я гэтаму ня дзіўлюся, бо Дінглей цесна супрацоўнічае з тымі беларусамі, у якіх гісторыя Беларусі канчаецца 1918 годам, а часам 1939-м г. Пазнейшы перыяд змаганьня беларускага народу для іх, з тых ці іншых асабістых прычынаў, ня выгадны, не

рыя Беларусі павінна адлюстроўваць у сапраўдным насыятленыні ўсе гістарычныя падзеі, змаганыне ўсяго беларускага народу, ягонае імкненіне здабыць свае чалавечыя і дзяржаўныя права, як у так.зв. Заходній Беларусі — у Генеральным Камісарыяце Беларусі, так і ў франтавой зоне Беларусі, ўключна Смаленшчыну, Браншчыну і ўсе этнографічныя землі Беларусі. Да гэтай гісторыі належыць таксама праца і акты ўнасьць беларусаў за мяжою Беларусі, на міжнародным асьвядамляющим форуме перад і пасля вайны.

У Усходній, франтавой зоне Беларусі я трывалы працаваў і змагаўся за аднаўленыне незалежнай Беларусі. Перад тым-жэ цэлым год прабыў у Усходній Беларусі, вывучаў думкі і псыхалёгію суродзічаў якія тут жылі.

Я быў “бюровым” працаўніком, якімі былі некаторыя. Асабіста пераканаўся ў вернасьці беларусаў франтавой зоны да сваёй бацькаўшчыны Беларусі і, ў вялікай меры спрычыніўся да ўзмацненія сярод насельніцтва ўсходній-франтавой часткі Беларусі, патрыятычна-нацыянальнага ўздыму.

Я абехаў ўсю гэту частку Беларусі, вёскі, гарады — ад Барысава да Бранска і далей ад Вялікіх Лукаў да Гомеля, ўключна да Чарнігаўскіх аблшараў. Я пазнаў думкі і імкненіне нашага народа, паставіў пад зброю 100000-ную армію — Краёвае Войска (*Volkswehr*) — ОД, выключна з карэннога насельніцтва гэтых беларускіх аблшараў. Яны змагаліся супраць маскоўска-сталінскага рэжыму, не як наёмнае нямецкае войска, але як патрыёты, за вольнасьць і незалежнасьць свайго роднага Краю. Часта мае целаахоўнікі ў Бранскіх, Смаленскіх, Магілёўскіх, Гомельскіх, Віцебскіх, Лепельскіх лясох, у аддаленых, глухіх мейсцоўасцях Беларусі, былі так.зв. “партызанская атрады”, якія складаліся з быльых, сілай зацягнутыя ў лясныя банды маскоўскім партыйнымі дэсантыкамі, з так званых “партызанаў”, якія ўцяклі назад з гэтых бандайд, з б.афіцэраў чырвонай арміі. Я ім верыў, бо яны былі патрыёты і яны аніводнага разу ня здрадзілі мяне.

Я тагды не здаваў сабе справы, што за мой патрыятычны прызыў, за аднаўленыне вольнай Беларусі, мне кожную сэкунду пагражала куля ад SS і SD.

У “Вэрмахце”, у ГШ Франтавой Зоны, нягледзячы на іхні русафільскі ухіл, які трэба было паканаць, я меў зразуменьне і падтрымку. Гэтыя беларусы ўсходнікі спантанна зварочваліся да мяне дапамагчы ім, і я, кідаючы патрыятычны кліч, знайшоў у іх зразуменьне і падтрыманье. Яны змагаліся за сваю Бацькаўшчыну, яны мяне верна ахоўвалі і дапамагалі. Я-ж быў адзін сам “заходнік”

паміж імі.** Яны былі па ідэі нашымі аднадумцамі. Камуністычная Москва, партыйныя маскоўскія дэсанты былі нашым ворагам N 1, фашисты і SS — ворагам N 2.

Трэба адчыняць вольнаму съвету вочы на гістарычныя падзеі беларускага народу падчас Другой Сусьветнай Вайны, не баяцца, а гаварыць, пісаць праўду, апісваць усе гістарычныя здарэнныі, чаму мы змагаліся, супраць каго і за што. Беларускі перадавы актыў, беларускі народ ня былі фашистамі, нацыстамі ані калабарантамі. Яны былі, ёсьць і будуць патрыётамі і змагарамі за вольнасць і незалежнасць беларускага народу.

Як кожны іншы народ мы мелі і маем на гэта права, і гэта быў і ёсьць нашым найвышэйшым абязвязкам. Мы выкарыстоўвалі і да-лей выкарыстоўваем для гэтага ўсякую магчымасць годную для народа. Мы былі супраць кожнай таталітарнай улады і дапамагалі насельніцтву ў чым маглі.

Ня лёгкае было наша заданьне адбудаваць сваю вольную Бацькаўшчыну...***

*Насамрэч, Вакара.

** Насамрэч, ён там ня быў адзіным беларусам-“заходнікам”. На Смаленшчыне і Браншчыне ў час вайны працавалі Міхал Вітушка, Іван Наронскі, Браніслаў Даніловіч, Мікола Альферчык ды шмат іншых беларусаў.

*** Працяг ліста не захаваўся.

Вш.Пан Полковник Космович
26.03.1986 г.

Вельмишановний Пане Полковнику,
Висилаэмо Вам копію листа головы Європейської Рады Свободы,
Джона Вілкінсона, в якому він інтарвене в справі радіо передач за
Залізну Заслону в білорускай мові.

Бажаэмо Вам веселих свят Христовога Воскресеніння і остаюсь
з правдивою до Вас пошаною
Слава Стэцько*

* Слава Стэцько (1920 — 2003), украінская палітычная дзяячка, кіраўнічка Арганізацыі ўкраінскіх нацыяналістаў (бандэраўцаў). Жонка Яраслава Стэцько, паплечніка С. Бандэры. На эміграцыі жыла і працавала ў Заходній Нямеччыне, актыўна ўдзельнічала ў працы АУН, АБН, цесна супрацоўнічала з Дз. Касмовічам. Пасля съмерці мужа ачоліла АУН, у пачатку 1990-х перанесла яе дзейнасць на Украіну. Зьяўлялася найстарэйшай дэпутаткай Вярхоўнай Рады Украіны.

6.8.1991 г.

Паважаная Сп-ня Надзя Касмовіч.

Шчыра Вам дзякую за спачуваньне ў сувязі з прадучаснай съмерцю маёй жонкі. Гэту вялікую сямейную страту Вы вельмі добра разумееце, бо Вам прышлося апынуцца ў падобнай сътуацыі. Дзелятаго прыміце ад мяне самае шчырае спачуваньне ў сувязі са съмерцю Вашага дарагога мужа. Сапраўды беларускае грамадзтва траціць найлепшых змагароў за беларускую вызвольную ідэю.

За гэты апошні дзесятак гадоў, тут у Амэрыцы, выміярлі найлепшыя нашыя лідары, папросту незамянімыя. Кажу гэта сапраўды, бо няма кім іх заступіць. Здавалася-б, яшчэ асталіся ў жывых пару ведамых асоб, але, на вялікі жаль, яны ад даўжэйшага часу зусім пасыўныя. Папросту мелі пераконаньне, што ўся наша шмат гадовая работа ня прывядзе да нічога пазытыўнага. Гэта вельмі дэмаралізуочы дзеянічала на рэшту асяродзьдзя.

Асабіста яшчэ не магу прывыкнуць да адзіноцтва. Стараюся утрымліваць хату, агарод, кветкі і г. д., як-бы мы жылі яшчэ разам. Але гэта займае надта шмат часу на адну асобу. Добра, што заўседы любіў варыць, дык з гэтым няма проблемы. Адно лянуся пячы, бо за салодкімі рэчамі не прападаю.

Жывучы ў Саўт Рэвэры вельмі шмат трэба ўдзяляць часу на ўтрыманьне нашае царквы і Грамадзкага Цэнтра. Пабудавалі, дык трэба і даглядаць, бо на малодшае пакаленіне нельга шмат разылічваць. Пакуль мы жывем і съпяваем, дык царква рэгулярна функцыянуе. Ня раз гаворым: хто будзе нам рабіць адпіваньне, як мы, старыя харысты, памром? Хіба паставім тэйп.

Дзякую Вам за прапанову заняцца БВФ. Гэта пачэсная арганізацыя, якая мусіць існаваць. Але, на вялікі жаль, не магу налажыць на сябе яшчэ адны кайданы, бо я і так, амаль адзін воін у полі. Раблю з Міхасем Сенькам усё што тут необходна, каб прадоўжыць існаваньне Беларускай Калёніі. Пісаў мне сп. Зуй з Аўстраліі, што сп. Алехнік, пад націскам, згаджаецца быць кіраўніком БВФ.

Жадаю Вам добра га здароўя і вытрываласьці, каб перамагчы неспрыяльныя ўмовы жыцця.

З пашанай да Вас, Віталі Цярпіцкі.*

* Віталь Цярпіцкі (нар. у 1923 г.), беларускі дзяяч у Саўт-Рэвэры. Апошні прэзыдэнт Беларускай Цэнтральнай Рады Міхась Зуй перед съмерцю перадаў яму свае паўнамоцтвы.

РУКАПІСЫ (УРЫЎКІ) АРТЫКУЛАЎ, НАПІСАНЫХ Д. КАСМОВІЧАМ ДЛЯ ЧАСОПІСА “БАРАЦЬБА” У 1950-Я ГАДЫ

Званы роднага Краю...

У сучасны момэнт на ўсім съвеце пануе страх і няпэўнасьць за заўтрашні дзень. Съвет ёсьць падзеляны на два варожыя абозы. Змагаюцца паміж сабою д[зы]ве супрацьлеглыя ідэі, два съветаполіяды — матэрыялістычны і духовы.

Дактрына камуністычная, абапёртая на матэрыялізме і ператварае самага чалавека ў драпежнага звера, які, для заспакаенія сваіх інстынктаў, пажырае ўсіх.

Чалавецтва, якое ня хоча быць падобным да гэтага дзікага звера, а верыць у духовыя вартасці кожнай адзінкі і шануе гэтыя сваі духовыя вартасці. Як іх атрымала ад Тварца Усяленнай, пры стварэнні чал[а]века па “образу і падобію Божому”. Чалавецтва кансалідуе свае сілы для змаганьня з гэтым злом.

Аднак, хоць небяспека ад камунізму ёсьць надзвычай вяліка[й], ніхто ня хоча вайны. Вайна, асабліва ў сучасны век атамнай зброі, нясе поўнае зьнішчэнне, голад, бяду.

З другога боку, мірная коэкзыстэнцыя гэтых двух супрацьлеглых сілаў ёсьць немагчымай.

І недарма яе падтрымоўваюць заходнія палітыкі. Гэтая мірная коэкзыстэнцыя будзе трываць толькі да таго часу, пакуль бальшавікі не пачуюць сябе мацнейшымі адвольнага заходу. Камуністычны лагер меў пэўную Ленінскую мэту — усімі праўдамі і няправдамі зьнішчыць супраціў усіх вольных дэмакратычных краін съвету і узняць над зямлею съцяг бальшавіцкай няволі, съцяг нячувана-грознай і найгоршай эксплоатацыі вольнага съвету праз крамлёўскіх тыранаў.

Усяму вольнаму Захаду пагражает духовая съмерць, няволя, зьдзек. Аб гэтым ужо добра пераканаліся на сваім уласным вопыце паняволенія бальшавікамі народы.

Захад ня хоча вайны, зьнішчэння і робіць найвялікшыя уступкі маскоўскім тыранам, нават з вялікім гонарам падлашчываючыся прынамсі ў госьці палачоў шмат мільёнаў нявінных людзкіх ахвяр...

Адказныя палітычныя адзінкі Вольнага заходу гэта добра разумеюць. Яны ня вераць бальшавіцкім палачам, зьбіраюць сілы, каб адбіць неспадзянаваны напад...

Амерыканскі і нямецкі народы зьяўляюцца у сучасны момант

адзінаю сілаю, якая можа супрацьставіцца бальшавіцкай пагрозе. Паўночна Атлантыцкі Пакт так званае НАТО, затым Паўдзённа Абарончы ціхаакеанскі і Багдацкі пакт съведчаць аб тым, што вольныя народы разумеюць бальшавіцкую небясьпеку і намагаюцца яе адбіць.

Для ўзмацнення антыбальшавіцкага фронту прызвана ёсьць і Нямеччына, якая найлепш ад іншых заходніх дзяржаваў ведае бальшавіцкую небясьпеку.

Паўстае нямецкая антыбальшавіцкая армія. Нямецкі парламэнт ухваліў абавязкаваю вайсковую службу...

...Перад намі[.] беларусамі[.] таксама стаіць нялегкае заданне!

Калі мы ня хочам быць пад чужацкім панаваньнем[.] а жыць у Вольнай і Незалежнай Беларусі, мы павінны быць гатовымі да апошняга змаганьня. Гэта апошнє змаганьне можа разыграцца і заўтра, можа таксама і зацягнуцца. Аднак няхай нас гэта не зневохвочвае, кожны дзень, кожную хвіліну мы павінны памятаць аб Бацькаўшчыне, аб нашым народзе.

Лёс нас раскінуў па усяму сьвету. Шмат із нас ужо асвоіліся з краінамі, якія нас прытулілі. Шмат хто стаўся раптоўным грамадзянінам kraю, у якім ён апынуўся. Мы працуем і зарабляем свой хлеб і дбаем аб сваю сям'ю. Нам бэспасрэдна не пагражае няпэўнае заўтра ад рукі чырвонага НКВД, МВД чы МГБ. Мы сыпім спакойна. Але, чы не баліць наша сэрца па родным паняволенным kraю... Чы ня цягнуць нас да сябе наш родны прастор, вёскі, лясы, палі. Чы не лятуцім мы спаткацца з нашымі братамі, сёстрамі, бацькамі. Чы не павінен кожны із нас замест таго, каб сядзець зусім адгароджаным ад усяго людзкага жыцця эміграцыі — прыглядцаца ўважна ў ва ўсе галіны жыцця вольнага сьвету. Сэрца беларуса ёсьць чулае і вернае сваёй роднай старонцы. Азірнемся і застановімся чы ўсе мы выканалі свой абавязак перад Бацькаўшчынай! Яна стогне ад бальшавіцкага бота і прызывае нас на ратунак. Ясна, што адна эміграцыя ня ёсьць не ў стані вызваліць бацькаўшчыну ад бальшавіцкіх путаў. Каб зьнішчыць бальшавіцка-маскоўскую тыранію патрэбен ёсьць агульны высілак усіх паняволеных саветамі народаў...

Прыдзе аднак той дзень, калі беларускі народ запытае сваю эміграцыю, што яна зрабіла на волі, як рэпрэзантавала народную волю да незалежнасці, што яна на волі навучылася, што яна з сабою прынесла на Бацькаўшчыну? Бо эміграцыя жыве ў вольных краінах, яна мае магчымасць вольна развівацца, наглядаць,

вучыць быт, культуру, палітычную структуру вольнага заходу. Вопыт заходу і ўсе карыснае яна павінна прынесьці на Бацькаўшчыну...

...Беларуская Цэнтральная Рада рэпрэзэнтуе перад усім съветам беларускую справу, сапраўдную волю беларускага народу, і як легітымная носьбітка законных правоў нашага народу вядзе цяжкае змаганьне за Незалежнасць Беларусі.

Абавязкам усіх шчырых і сумлennых беларускіх вайскоўцаў належыць і актыўна падтрымліваць Беларускі Вызвольны Фронт[,] які аб'ядноўвае усе беларускія вайсковыя сілы ў барацьбе за Шчасьце і Незалежнасць свайго краю і народу. Рады яго пашыраюцца і ахопліваюць увесы съядомы беларускія вайсковыя актыў. Сваю еднасцю, сваім аб'еднаньнем каля БВФ беларускія вайскоўцы пераканаюць усю беларускую эміграцыю аб'еднацца ў адзіны беларускі вызвольны фронт супраць бальшавіцкага палача, супраць усіх тых, хто захоча дзяліць паміж сабою цела Беларусі. Там[,] дзе не існуюць яшчэ аддзелы БВФ[,] трэба іх закладаць. Ня трэба адкладаць гэтую справу на будучыню. Праступкам перад сабою, перад сваім народам ёсьць чакаць на гэта адпаведнага моманту. Народ не даруе нам, калі мы, тут на волі, пакінем гэтае змаганьне, а будзем чакаць на адпаведны час...

...Родныя званы з Бацькаўшчыны гучна звоняць і прызываюць усіх беларускіх вайскоўцаў, беларускую моладзь уступаць у рады БВФ.

Дык выканаем усе гэтыя съявы абавязак. Будзем гатовымі супольна з іншымі паняволенымі бальшавікамі народамі і супольна з усім вольным съветам спаткаць хвіліну вызвалення ад маскоўска-бальшавіцкай няволі — каб жыла Вольная і Незалежная Беларусь.

Янка Кузьня*

* Псеўданім Дз. Касмовіча.

25 сакавіка — Дзень абвешчанья Вольнай і Незалежнай Беларускай Народнай Рэспублікі

Па ўсяму съвету, па ўсіх краінах, дзе толькі знаходзяцца беларуская эміграцыя: з паўдзёнай Аўстраліі, чы з паўночнай Канады, чы з Злучаных Штатаў Амэрыкі, чы з Аргэнтыны, Вэнесуэлы..., з далекай Азіі — Японіі і паўдзеннай Карэі, дзе адбываюць ужо вайсковую службу маладыя беларусы і г.д. — нясецца у гэты гістарычны для беларусаў Дзень наш нацыянальны магутны гімн "Мы выйдзем шчыльнымі радамі на вольны, родны наш прастор"...

БЕЛАРУСКІ РЭЗЫСТАНС

Пяюць гэты гімн і старэйшыя беларусы, успамінаючы пры гэтым веліч і славу мінульых гісторычных падзеяў, калі ўзварухнуўся беларускі народ і парваў векавыя путы няволі і абвясціў свой край вольным і незалежным. Пяюць гімн старэйшыя беларусы, а душа ўзносіць да Усяышняга Творцы гарачыя малітвы: яшчэ раз пабачыць родныя беларускія гоні, вярнуцца у вольную Беларусь і там у спакою спачыць!..

Пяюць гэты гімн і маладое беларускае пакален্নе, якое ледзь успамінае родны Край, аднак душою рвецца да сваёй роднай Беларусі.

Пяюць са слёзамі на вачох, з глыбокім пачуцьцём, беларускія жанчыны, маткі, жонкі, сёстры беларускіх змагароў, якія, як верныя спадарожніцы сваіх сыноў, мужоў, братоў, прайшлі увесь цяжкі шлях апошняга змагання за вольнасць і незалежнасць сваёй зямелькі!..

Але ня толькі мы тут на эміграцыі, на волі, бяз страху съяткуем гэты Дзень абвешчаныя вольнай і незалежнай Беларусі.

У гэтых дзенях увесь беларускі народ ёсьць спалучаны аднай вялікай думкай — перамагчы бальшавіцкага тырана, які паняволіў наш Край, здабыць вольнасць.

У глыбокім падпольлі, за шчыльна завешанымі вокнамі і зачыненымі на ключ дзывярамі съяткуе сваё нацыянальнае съята увесь беларускі народ.

Глыбока ў сэрцы хавае беларус сваё каханье да роднага краю.

Ціха ў падпольлі з перакананьнем і вераю у здзясьненуе народных імкненіяў нясецца беларускі гімн па роднай зямельцы.

Хоць закаваны ёсьць беларус бальшавіцкімі путамі, духу і нацыянальна-дзяржаўнай съядомасці ніхто ў яго не здушыць, не паканае.

І сапраўды, чы ёсьць такая сіла, якая-б вырвала з душы народу каханье і адданасць да роднага Краю! Няма такой сілы!..

...Супольна з нашым легітымным урадам — Беларускай Цэнтральнай Радаю, падтрыманай беларускімі вайскоўцамі — Беларускім вызвольным фронтом, як некалі Беларускай вайсковай рэдай, ня зыдзем са шляху вызначаным 1-шым і 2-тім Усебеларускім Кангрэсамі.

Шлях гэты вядзе да Вольнай і Незалежнай Беларусі абвешчанай вялікім актам 25 сакавіка.

Янка Кузьня

16 чэрвеня 1955 г. адышоў у вечны адпачынак ведамы змагар за беларускую справу — беларускім пасол і сэнатар Васіль Рагуля.

Сваёю нястомнаю працаю над адбудоваю Бацькаўшчыны ён палажыў шмат заслугаў перад беларускім народам.

Справу беларускую ён годна бараніў як пасол і сэнатар за часоў польскай акупацыі.

Бараніў справу беларускую перад Лігай Нацыі ў Жаневе, куды ён ездзіў з адпаведным мэмарыялам.

Бараніў яе і ў прэсе, як лідар Беларускай Сялянскай Партыі і Рэдактар воргану гэтай партыі “Селянская Ніва”. Не зламалі яго ані польская, ані савецкая турмы.

Ён годна рэпрэзантаваў волю беларускага народу на 2-тім Усебеларускім кангрэсе, якога быў віцэ-прэзідэнтам.

Ён змушаны быў пакінуць свой край. Шмат фізычнага і маральнага цярпення ён мусіў перанесьці за гэтыя годы свайго вандраванья з краіны ў краіну.

Бязлітасная съмерць перамагла яго. Ён зачыніў свае вочы навекі ў Новай Зямле, якая прыгарнула яго ў апошнія дні яго жыцця.

Працу, заслугі, славу яго не забудзе маладое пакаленіне.

Хай легкай будзе чужая зямелька, якая прыкрыла слаўнага змагара.

Ганаравы, вайсковы салют аддаюць беларускія вайскоўцы сэнатару і паслу, змагару за лепшую долю свайго народу св. п. Васілю Рагулю.

Д. Касмовіч, Кіраўнік Адзелу Вызвольнае Барацьбы Выканайчага Органу БЦР

Меморандум Генеральнай Дэлегатуры Беларускай Цэнтральнай Рады ў Нямеччыне да Прэзыдэнта Тэодора Гэусса, Канцлера Конрада Адэнауэра, Бундэстагу (Парламенту) Нямецкай Фэдэратыўнай Рэспублікі ў справе рэпатрыяцыі з Заходній Нямеччыны быльых савецкіх грамадзянаў

На адным з паседжанняў Маскоўскае канфэрэнцыі, якая адбылася паміж савецкай і нямецкай дэлегацыямі, міністар-прэзыдэнт СССР г. Булганін парушыў справу рэпатрыяцыі з Заходній Нямеччыны “савецкіх грамадзянаў”, якіх, па падліку г. Булганіна, у Заходній Нямеччыне ёсьць быццам каля 100000. Адначасна, г. Булганін заявіў, што гэтыя “савецкія” грамадзяне быццам сілаю трymаюцца

у нямецкіх вастрогах. У сувязі з такім “цяжкім” палажэньнем “савецкіх” грамадзянаў у Заходній Нямеччыне, міністар-прэзыдэнт СССР дамагаўся ад нямецкага ўраду дапамагчы СССР вярнуць гэтых людзей на бацькаўшчыну.

...Няпраўда, што ў ФНР знаходзіцца аж 100000 былых савецкіх грамадзянаў... Ніхто з былых савецкіх грамадзянаў ня трymaeцца у ФНР сілаю. Наадварот, у працягу першых гадоў паслья вайны акупацыйныя ўрады Нямеччыны... вельмі і вельмі заахвочвалі ўсіх Ді-Пі да павароту на бацакаўшчыну, а ў першых месяцах па вайне акупацыйныя ўлады нават сілаю выдавалі і то ня толькі савецкіх, але і несавецкіх грамадзянаў савецкім уладам, якія тут жа іх усіх расстрэльвалі або высыпалі ў канцэ[н]трацыйныя лягеры. Па-трэцяе, у нямецкіх турмах сядзяць толькі крымінальныя праступнікі, асуджаныя незалежнымі нямецкімі і аліянцкімі судамі... Усе быльяя савецкія грамадзяне карыстаюцца з тых самых правоў, якія прыслугоўваюць усім нямецкім грамадзяням... Хто захацеў бы вярнуцца ў Савецкі Саюз, з боку нямецкіх уладаў ня будзе чыніцца ня толькі ніякіх перашкодаў, а наадварот — усебаковая дапамога. Аднак такіх знайдзецца вельмі і вельмі мала. У гэтым якраз крыецца вялікая небяспека для тых, якія не захочуць варочацца ў “Савецкі Рай”.

...Выдаецца нават адмысловая газета “За возвращение на родину”, якая кольпартуеца вельмі шырока сярод эміграцыі. Аднак гэтая савецкая акцыя пажаданых рэзультатаў не дала. На днях у рамках гэтае акцыі савецкі ўрад абвесціў новую, вельмі “широкую” амністыю, але трудна спадзявацца, каб і гэты савецкі тактычны ход прыспорыў ім рэпатрыянтаў.

...Неасьведамленыя аб савецкай рэчаіснасці заходняя палітыкі часта задаюць пытаньне, чаму людзі не зважаючы на цяжкае эміграцыйнае жыцьце, ня хочуць варочацца на сваю бацькаўшчыну.

...Трэба не забываць пры гэтым і таго, што на заходзе апынулася пераважна тыя асобы, якія працавалі у самаўрадавых беларускіх установах і якія аружана змагаліся супраць бальшавікоў у 1941-1945 гадох.

Усе гэтыя людзі па сёньняшні дзен зьяўляюцца прынцыповымі праціўнікамі бальшавіцкага таталітарнага рэжыму. Прымусовая рэпатрыяцыя гэтых людзей у СССР было б не гуманітарным актам, якім прыкрываюцца у сучасны момант маскоўскія дыктатары, а ганебным бесчалавечным злачынствам, на які няздолъна хіба ні адна сапраўдная дэмакратыя.

Таму мы ўпэўнены, што ані нямецкія палітычныя кругі Бундэстагу, ані шырокая нямецкая грамацкасць, ані тым больш прадстаўнікі нямецкага ўраду, якія самі дастаткова добра ведаюць цану савецкіх прырачэнняў, на такі шлях ня стануць.

Генеральная Дэлегатура Беларускай Цэнтральнай Рады ў Нямеччыне, верасень 1955 г.

Водгук Святкаваньня гадавіны Слуцкага Уздыму

Штутгарт, Нямеччына

Беларуская Калёня ў Штутгарту ўрачыста адзначыла 35-я ўгодкі слайнага Слуцкага змаганьня за волю, шчасьце беларускага народу. Службу Божую адправіў Яго Высокапраасвяшчэнства Архіепіскап Магілеўскі і Мсьціслаўскі Філафей.

Памешканье Дэлегатуры Беларускай Цэнтральнай Рады было убрана кветкамі і прыстасавана да Службы Божаяй.

А гадзіне 10 раніцы пачалі зьбірацца беларусы, каб супольна памаліцца за свой народ і за тых, хто злажыў жыцьце сваё, каб жыла Бацькаўшчына.

Дружна, прыгожа съпявай зложаны з мяйсцовых беларусаў хор... Сьвекі гарэлі і паслья малітвы да Усявышняга, каб ён збавіў наш Народ ад бальшавіцкай няволі і прынес яму даўна пажаданую Волю. Шчырыя сълёзы цяклі з вачоў прысутных, калі Владыка Філафей падчас съвятога малебну да ўсіх съвятых зямлі беларускай з гарачымі малітвеннымі словамі зъвярнуўся да Усемагутнага Тварца: "Господзі! Пазбаў бацькаўшчыну нашу Беларусь ад бязбожнай улады, пашлі міласць Тваю, спакой, жыцьце, збавеніне і дараўаньне грахой усім нам і кожнай душы жывой, якая Тваёй дапамогі патрабуе..."

Паслья Божаяй службы і малебну была адслужана ўрачыстая паніхіда за душы слайных Случчакоў і за ўсіх, хто злажыў сваё жыцьцё за веру, за Бацькаўшчыну Беларусь, за шчасьце свайго народа. Усе прысутныя разам з Владыкаў ўзнасілі малітву ў глыбокіх словаах: "Госпадзі! Падай-жа дараўаньне грахой і вечны спачынак усім нашым блізкім, героям случчаком і усім, хто за веру, волю і дабрабыт народу беларускага жыцьцё сваё паклалі..."

Паслья маленъня Владыка Філафей у глыбокіх і шчырых словах прамовіў да сабраных беларусаў, падкрэсліў неабходнасць моцна трymаць веры праваслаўнай, традыцыі сваіх дзядоў, быць моцнымі і вернымі сынамі бацькаўшчыны і змагацца за вызваленіне беларускага народу з пад бальшавіцкае няволі.

Паслья заканчэння Службы Божай у блізкім кругу сабраных беларусаў было прыгатавана скромнае прыняцьце. Пад час прынятца Владыка Філафей і прысутныя выказвалі свае думкі, успаміны і падзеі з часоў актыўнага змаганьня супроць бальшавікоў за шчасьце беларускага народу, а таксама аб вызвольным руху з часоў польскае акупацыі.

З глыбокімі успамінамі аб бацькаўшчыне, аб сваіх родных і знаёмых разыходзіліся прысутныя.

Прысутны

ДЗЁНЬНІК ДЗЬМІТРЫ КАСМОВІЧА

Сярод папераў генэрала Д. Касмовіча ў ягонай кватэры ў Штутгарце А. Адзінцом у 2005 г. быў знайдзены блякнот з кароткім дзёньнікам, які ахоплівае падзеі сьнежня 1955 — лютага 1956 году. Перадрукуюваем яго цалкам.

15-1955 сьнежань

Грамадзкае працы шмат. Няма людзей і не хапае часу ўсё перарабіць. Праца зарабковая забірае 9 гадзін рабочага дня, дарога 2-3 гадзіны на дзень.

1. Барацьба № 10 чакае на выданье — Каляды збліжаюцца. Астроўскі ня піша, не дасылае адпаведных інфармацыяў. Матарыял калядны не магу закончыць.

2. Бел[арускі] Камітэт — Сацыяльна-Праўнай Апекі ў Нямеччыне атрымаў жыўнасьць. Перад гэтым трэба было стараца ў Нямецкім Er. Hifte. Цяпер Камплікацыі — трэба хадзіць дамагацца выдачы. Быў учора ад гадзін. 13 да вечара ў гэтай справе — у г. Трэйман.

3. Быў таксама ў Д-р Mauera Europ. Ausschuss fur Auslander — запазнаў яго з Беларускім Вызвольным рухам — і вытлумачыў цяжкія матэрыяльныя варункі беларусаў у Нямеччыне.

4. ABN і лучнасьць яго з Астроўскім і Вык[анаўчым] орг[анам] БЦР — займае часу — перапіска дасыланай карэсп[андэнцыі] і камунікату.

5. Справы БВФ перапіскі з Аддзеламі не зьбірае.

6. Дапамога ёсьць мінімальная. Попка тэхнічна выдае Барацьбу, Манькоў тэхнічна абрабляе “Беларускае Слова”. Іншая праца ўся на мне ляжыць.

Зараз мушу ізноў ехаць у Штутгарт у справе пачак жыўнасьцёвых.

Атрымалі з Амэрыкі цераз Ул. Пелесу заведамленыне на Care Pakety — фармуляр выпаўнілі і зноў выслалі ў Bod Goederberg.

17.12.55

Страшна перамучаны. Вышла няпрыемнасьць з пачкамі, якія выстараліся ад Ег. [нечытэльна] цераз Трэці Аддзел на Вэртэмбэр. Затрымаў пачкі ў сябе. Трэйман [нечытэльна] бо ня меў, як відаць, права на камітэт даваць. Нам жа залежыць выдача цераз Камітэт:

1. Каб дапамагчы беларусам і каб іх каля БЦР згуртаваць. Цэлы дзень езьдзіла ўсюды Надзяя, а час змарнаваны. Стоцька з усяго

гэтага кіўнуў рукою і кажа, каб мы, як хочам далей вялі справу. Надзяя страшна дэнарвуюца. Ад Астроўскага атрымаў ліст. “Дзеткі ня лічыце на мяне” (між іншым амаль аўто не задавіла). Аб БВФ не ўспамінае. Аб якой-небудзь працы грамадзкай таксама нічога не чуваць. Чы-ж бы так як ёсьць з Эўропай — [нечытэльна] Вольнасці, а магчыма і цэлага Съвету, тое самае ёсьць з БЦР? Чы яна замірае?

22.12.55

З АБН атрымаў паведамленыне, што 29.12.55 адбудзецца паседжаныне Volkos Rat ABN. Будзе абгаварывацца справа ратыфікацыі дагавору з Антыбальш[авіцкай] Лігай Азыі.

Выслай экспрэс Прэзыдэнту аб інструкцыях. Мушу ехаць на паседжаныне.

30.12.55

На паседжаныні АБН быў... але Астроўскі не прыслай жадных інструкцыяў, упаўнаважаныня, ані жаднае весткі.

Яго абыякавасць сапраўды параліжуе ўсю працу і ахоту да працы. “Рабіце дзеткі ўжо самі” --- вось яго папярэдні адказ на ўсе мае прозьбы аб народзе, справах. А тым часам ён мае гэта права голаса зацьвярджальчага. У жаднай справе не дапамог, а толькі з сябе злажкій адказнасць...

Наш актыў ня дзейнічае. Газэта ўжо ня выходитці трэці месяц... ані матэрыялу, ані грошай... Вось сам біся як хочаш...

А дапамагчы выехаць адсюль — дык адзін на другога скідаюць — апошні Шчорс Коля, дык [нечытэльна]

Матарыяльна ня лёгка... Сям'я — савецкая небязыпека яшчэ бліжэй.

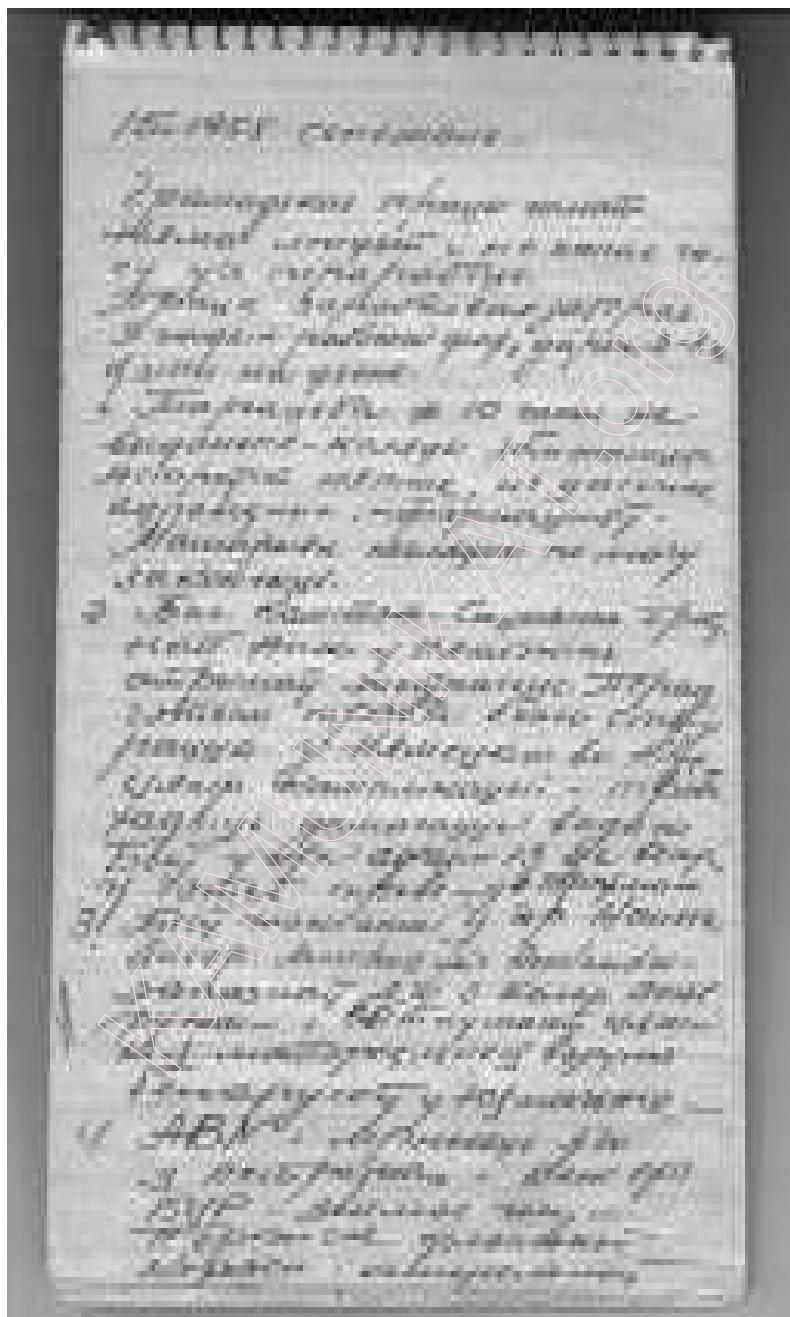
На Барацьбу шыкую сам увесь матэрыял — як хочаш, так працуй. Цяжка і фізычна, цяжка і маральна... Усюды правакатары сядзяць...

12.1.56

Астроўскуму выслай ратыфікацыйную грамату да подпісу /з Азыцкай Антык[амуністычнай] Лігі/. Адказаў, што падпісаў і выслай у ЦК АБН. Хоча браць урляп на паўгода ад прац грамадзкіх — каб вучыць ангельскую мову.

Care Pakety 100 штук з Амэрыкі прышлі.

Сытуацыя асабістая цяжкая, грамадзкаю справаю пераладаваны.

У хаце я бок гэтага ўсё занялдаш. Ясна — ня добра. Надзя мае нэрвовы шок. Трэба зьвярнуць увагу на сямью.

Сам таксама выбіваюся з апошніх сіл.

Ад Канцл[ера] Адэнаўера атрымаў асабістую пісьмовую падзяку з наваг[однім] пажаданьнямі. На дзень 5.1.56 у 80-ю гадаўшчыну жыцьця Адэнаўера ад імя Дэлег[атуры] БЦР выслаў павіншаванне.

Барацьба № 10 вышла. Попка сваі пяць грошаў усадзіў і паўстаўляў свае паляшчукія слова, і пару дадаткаў зрабіў, якія ўвесь артыкул папсавалі (дадаў прыкл[адам] аб зах[одніх]. палітых — калі іх можна так называць...). Хіба ж ён палітык. Граматычныя памылкі пры перапісаньні зусім зьменышылі значаньне артыкулу. Вось і тэхнічны памочнік...

24.1.56. Пастанавіў зьмяніць працу. Мушу больш увагі зьвярнуць на сям'ю. Магчыма, пераеду ў Мюнхэн. Заступнікам Дырэктара пры USEPO [нечытэльна] у Мюнхэн.

Не адказаў яшчэ ў Аўстралію ў справе БВЦ. Матарыял на 11-12 номер Барацьбы яшчэ не прышыкаваны.

Care-Пакеты разасланы.

Канцлер Адэнаўэр падзякаваў за прывітанье з 80-мі ўгодкамі ягонага жыцьця.

Белар[ускае] Слова яшчэ ня вышла.

9.2.56

Працую ў Нэлінгэну да 15.II.56. Затым 20.2.56 еду ў Munchen на працу. Чы добра раблю, пакажа будучыня. Трэба зарабляць, каб можна было жыць.

Барацьбу № 11-12 сёньня выслаў да друку. Карэспандэнцыі не [нечытэльна] вельмі шмат. Няма часу.

11.2.56

Сёньня паседжаныне Рэдкалегіі, Дэлегатуры і Дапамаговага Камітэту. Астроўскі піша вельмі пэсымістычныя лісты, забівае ініцыятыву, ахвоту і ўсялякую працу.

Пяцьтру Рашэтнік

СУСТРЭЧЫ НА ЖЫЦЬЦЁВЫМ ШЛЯХУ

*Пяцьтру Рашэтнік.
Будапешт, 2 траўня
1946.*

Увазе чытачоў “БР” прапануюца ўспаміны былога палітвязня, сябра Саюзу Беларускай Моладзі сп. Пяцьтру Рашэтніка, які жыве ў Баранавічах. Тэкст падаецца ў адпаведнасці з машынапісам “Успаміны з перажытага” ды дыктафоннымі запісамі ад 25-26 кастрычніка 1996 г., якія захоўваюцца ў асабістым архіве С. Ярша. У “Дадатку” друкуюцца лісты Ларысы Генюшы да П. Рашэтніка.

Я нарадзіўся 2 чэрвеня 1926 году ў вёсцы Запольле (Наваградзкі павет) каля возера Сьвіцязь. Мой бацька, Антон, працаваў дарожным майстром у Кашалёўскай гміне. Пачатковую школу я скончыў у Запольлі і паступіў у польскую прыватную

гімназію ў Наваградку.

17 верасьня 1939 г. да нас прыйшоў дырэктар гімназіі, паляк, і сказаў: “Вучні! Раніцай тут будуць бальшавікі. Ідзіце дадому...”. І мы пайшлі па хатах. Празь нейкі час, як зъмянілася ўлада, ужо стала чуваць, што ў Наваградку адчынілі школы, і мы туды паехалі. Коней яшчэ не паадбіралі, дык было на чым заехаць. Паступіў я ў школу, але вучыўся там нядоўга. Неўзабаве зь Вільні прыехала беларуская гімназія.¹ Сабраў нас дырэктар і кажа: “Беларусы, ідзіце да свае гімназіі, што прыехала зь Вільні”. Мы і пайшлі. Выдалі нам дакумэнты, а хто хацеў застацца ў польской, застаўся. Дырэктарам Віленскай беларускай гімназіі быў Барыс Кіта. Яна заняла дом, які калісьці пабудавалі беларусы, але які пасыля палякі забралі.

Мы аддалі свае паперы і сталі вучыцца. Хутка зъмяніўся дырэктар — на месца Кіты прыслалі нейкага Фелікса Баржэмскага. Я ня ведаю, якая ў яго была асьвета, але ён запомніўся словамі, якія часта паўтараў: “Бога нет!” Вучобу я не перарываў. У 1940 г. нам выдалі пасьведчаныні аб заканчэнні 5 клясаў, увесень я паступіў у савецкую школу, у 6-ю клясу. Яе я пасыпей скончыць да пачатку нямецка-савецкай вайны. Пасыля вучыўся і пры немцах, закончыў сёму клясу і атрымаў пасьведчаныне аб аддукацыі.

Тады зъявіліся аб'явы пра адкрыцьцё у Наваградку настаўніцкай сэмінарыі. У 1942 годзе я з сябрамі паехаў у яе паступаць. Дырэктарам сэмінарыі быў прызначаны Аляхновіч (імя ягонае ня памятаю). Прыйгадваю, як нас паставілі ў шыхт, прамаўляў Аляхновіч: “Вы залічваецца на першы курс настаўніцкай сэмінарыі, якая тут будзе працаваць”. І ўсё — мы пайшлі вучыцца.

У 1943—1944 гг. началася “беларусізацыя” Наваградка. Якраз з Віцебску прыехаў Міхась Рагуля², стрыечны брат Барыса Рагула. Ён быў такі невысокі, чарнявы (Рагулі ўсе былі чарнявыя, адна толькі Зіна Рагуля, якая выкладала ў сэмінарыі беларускую мову, мела сьветлыя валасы, была прыгожай жанчынай). Міхась прывёз зь Віцебску беларускі тэатар, які пачаў ставіць спектаклі ў Наваградку. Артысты ў 1944 г. паехалі на Захад, а некаторыя пасьля вярнуліся. М.Рагуля выдаваў у Наваградку газэту (яе назыву я ўжо забыўся)³, падшыўку якой я меў, але пасьля давялося яе зьнішчыць. Да таго ў Наваградку не было мясцовых газэтаў — іх прывозілі зь Менску.

У 1943 годзе я ўступіў у Саюз Беларускай Моладзі. Прымаймяне сам Б.Рагуля. Адбывалася гэта так. Мы сядзелі ў школьнай клясе, калі да нас зайшоў Барыс, раздаў нейкія паперкі і гаворыць: “Калі ласка, сябры, пішыце, што вы — беларускае нацыянальнае прыналежнасці арыйскага паходжання, у чым і распісваемся”. І мы распісаліся. Вось так я ўступіў у СБМ.

Б.Рагуля быў вельмі добры чалавек. Апошні раз я яго сустракаў у Нямеччыне.⁴ У Нямеччыну мы, эсбээмайцы, выехалі дабраахвотна. У 1944 г. нам выдалі спэцыяльную нямецкую ўніформу, на якой былі чорныя пагоны, і адправілі зь Менску цягніком. Мы ехалі туды ад СБМ, нібыта, вучыцца ў авіяцыйную школу. У Нямеччыне ж нас вучылі, як праводзіць электралініі... Трапілі ў Аўстрыю, пасьля паехалі ў Югаславію, адтуль — у Нямеччыну. Мы ўсё ставілі лініі электрасувязі. Камандзірамі ў нас былі немцы, а пры іх — перакладчыкі. Немцы да нас адносіліся нармальна.

У 1944 г. у Нямеччыне нас наведалі Барыс Рагуля і Язэп Сажыч. Барыс неяк сказаў, што ў іх “няма чаго есьці”. А ў нас з харчамі проблемы не было, бо мы займаліся сувязьлю і паціху мянялі медны дрот на сала і мяса. Куплялі яго ў нас нямецкія баўэры. Памятаю, што я даў Рагулю і Сажычу трэх кіляграмы медзі і яны паехалі. Рагуля тады заяжджаў забраць свайго швагра, Валянціна Гутара, які быў з намі. Але немцы яго не адпусцілі. Гутара пасьля арыштавалі саветы і ён быў у лягерах, цяпер жыве ў Івацэвічах. Рагуля

нам нічога не парадзіў, што рабіць далей. Хоць бы сказаў, каб заславаліся на Захадзе, бо мы ж не арыентаваліся ў палітыцы...

Прыход амэрыканцаў застаў мяне ў Баварыі. Хлопцы тады ўсе разъбегліся, а я працаваў і жыў у сям'і нямецкага баўэра. Баранаваў на валах. Пасьля з воласьці прыехаў нейкі начальнік і сказаў, каб я і іншыя падобныя мне “работнікі” сыходзілі адсюль. Мы пайшлі, трохі паходзілі і вярнуліся назад. Баўэры нас зноў прынялі. Недзе з месяц яшчэ я там пажыў, а пасьля прыехалі зноў прадстаўнікі новай улады: “Ідзіце адсюль і ўсё! Калі вернецеся назад, будзем арыштуюваць!”

Давялося ехаць на ўсход. Прыйехалі амэрыканцы ды пагрузілі нас у машины, завезылі ў Чэхаславаччыну і перадалі там саветам. Бальшавікі нас прынялі ды пачалі “сарціраваць”, правяраць. Мяне, дзевятнаццацігадовага, “адсарціравалі” у савецкую армію. Службы я там трох гады, спачатку ў Чэхаславаччыне, а пасьля ў Вугоршчыне і Аўстрыі. У 1948 годзе ў аўстрыйскім горадзе Санктпельпен мяне арыштавалі. Прыйшлі людзі і сказалі: “Ты арыштаваны”. І ўсё. Съледзства вяла контрразведка. Мне далі дваццаць пяць гадоў “за измену родине”. Відаць, зь Беларусі даслалі матэрыялы, што я сам у Нямеччыну паехаў. А я ж не хаваўся, ліставаўся з бацькамі.

ЯНКА ГІНЬКО

Упершыню я ўбачыў Янку Гінько дзесьці ў 1953—1954 гг., калі яго перавялі на Інту зь нейкага іншага лягеру. Быў ён вельмі высокі, мы яго называлі “дзедам”. Гінько быў прыблізна 1910—1912 гадоў, паходзіў з Глыбоцкіх. У 30-я гады ён вучыўся у Варшаўскай палітэхніцы па спэцыяльнасці “інжынер-землямер”. Як пачалася нямецка-польская вайна, Гінько і іншыя варшаўскія студэнты-беларусы выйшлі з гораду і пайшлі на ўсход. Так яны дабраліся да Наваградка. Там Гінько нейкі час жыў, а пасьля паехаў у родныя мясціны — на Глыбоцкую. Ну а саветам быў патрэбны адукаўвальны людзі, і яны такіх “польскіх спэцыялістаў” адпраўлялі на працу ва ўсходнюю Беларусь, дзе іх было мала. Янка Гінько працаваў землямерам. Калі ў 1941 годзе пачалася вайна, прыйшоў дахаты, а ўжо пры немцах стаў працаваць у мясцовай адміністрацыі.

Гінько і ў лягеры працаваў маркшэйдэрам.⁶ Гэта была там добрая пасада. На ўсю Інту быў толькі трох чалавекі, якія давалі “збойку”. Там жа трэба было пралічыць, каб праходкі ў шахце сустракаліся... Якраз быў пабег з Інты — уцякалі ўкраінцы. Яны зрабілі падкоп і выйшлі ў тундру, але іх там палавілі. Уцякчы з Інты было немагчыма — там няма лесу, толькі тундра. Але гэта

ж былі адчайныя хлопцы-бандэраўцы! Пасьля гэтага здарэнья прыйшоў загад, каб усіх, хто меў 25 гадоў зьняволену і працаваў на шахтах, зьняць з гэтай работы. Іх адпраўлялі на працу туды, дзе шахтаў не было, як у нашым лагпункце. Вось так і патрапіў да нас Гінько.

Мне сказалі хлопцы, што зъявіўся нейкі Гінько. Я пайшоў у барак і адшукай яго, пазнаёміліся. Падсмажыў сала, паклікаў Гінька. Мы зь ім паелі, папілі гарбаты, разгаварыліся. Аказалася, што Гінько ўваходзіў у кіраўніцтва Беларускай Незалежніцкай Партыі, кіраваў палітычнай рэфэрэнтурай БНП. Ён расказваў, як яны дэсантаваліся на Лідчыне. Выляцелі з Дальвіца нямецкім самалётам, але іх выкінулі ня ў тым месцы... Зь ім быў Шышэя, Мацук (я яго ведаю па Наваградку, але ўжо забыўся ягонае імя)⁷, Шляхтун, Давідчык з жонкай — Верай Краскоўскай. Яны ўзялі шлюб перад самым дэсантам. Пазней дэсантаваліся немцы — афіцэры абвэра. Яны адразу пачалі пытацца: “Дзе Вітушка? Дзе Касмовіч?” Пра Вітушку мне Гінько нічога не казаў. Можа таму, што нічога ня ведаў? Здаецца, у Вітушкі была другая група, якая высадзілася пасьля іх.

Група Гінько трапіла да акоўцаў і тыя іх разбройлі. А Давідчык пасьля дэсанту адразу паехаў дадому, на Наваградчыну (ён жыў каля Люблчы). Там яго і ўзялі. Ён сказаў, у якім месцы яны дэсантаваліся і НКВД паехала туды на машынах. Усё ачапілі і пералавілі іх там... Была “сарціроўка” арыштаваных, таму кіраўніцтва БНП судзілі асобна. Гінько таксама ішоў як кіраунік партыі. Ён расказваў, што калі Родзьку завялі ў кабінэт, дзе дапытвалі Гінька, той сказаў: “Расказвай усё, я ўсё расказаў”. І больш яму не далі гаварыць — павялі ў камэру.

Родзьку я бачыў некалькі разоў падчас нямецкай акупацыі. Ён прыяжджаў у Наваградак, зь Віцебску, дзе быў бурмістрам. Заходзіў і ў настаўніцкую сэмінарыю, дзе вучылася яго сястра, а бацька выкладаў беларускую мову і літаратуру. Памятаю, што ён быў апрануты ў цывільнае адзеньне. Пасьля я яго бачыў у Цэнтральнай Радзе, перад тым, як нас, эсбээмаўцаў, накіравалі ў Нямеччыну. Акрамя Родзькі, загадчыка аддзелу моладзі БЦР, бачыў Кушала. Родзька тады хадзіў у падобнай да нямецкай, паўвайсковай карычневай форме без пагонаў — сам яе пашыў.

Родзьку, па расказах Гінька, арыштавалі ў Беластоку. Як ён туды трапіў, я ня ведаю. Шмат што ўжо і забылася — дзесяткі гадоў прайшлі. Дык вось Родзька ўладкаваўся на працу па азеляненны гораду, але працаваў там нядоўга. Яго арыштавалі і адразу накіравалі ў Менск. Зь ім былі браты Луцкевічы, Юрка і Лявен. Іх

таксама закінулі ў Беласток праз “Дальвіц”. Але яны не пасыпелі нічога зрабіць. Падчас нямецкай акупацыі Луцкевічы хаваліся ў Баранавічах, куды ўцяклі зь Вільні. Маці іх была жыдоўкай, і за гэта Луцкевічай маглі расстраляць літоўцы. У Баранавічах лекар Вайтэнка, які родам з маёй вёскі, уладкаваў Луцкевічай: Лярон стаў дырэктарам школы мастацтваў, а кім працаўваў Юрка, ня ведаю. Брэты яшчэ пры Польшчы закончылі нейкія тэхнікумы. У 1944 г. Луцкевічы сталі афіцэрамі Краёвой Абароны. А калі пачалася эвакуацыя, паехалі на Захад.

Калі ў 1993 г. у Беларусі быў Язэп Сажыч, ён мне расказваў, што ў іх сакрэтнай службы былі даныя, што Родзьку быццам бы не расстралялі і жыў ён дзесяці ў Сібіры.⁸ А пра Вітушку мне Сажыч нічога не сказаў. Такія людзі ня надта гавораць... Але Кастусь Шышэя гаварыў, што Родзьку ўсё ж расстралялі, а можа і павесілі. У яго прысуд быў большы, чым у Гінька — ён жа быў кіраўніком партыі.

І вось Гінько працаўваў у нас, грузіў пароду на цагляны завод. Праўда, нядоўга, бо хутка яго забралі на ранейшую працу. У 1955

Сядзяць (злева направа): Пятро Рашэнтнік, Вячаслаў Прыстаўка, Кацустъ Шышэя, Мікалай Яцкевіч, Янка Гінько, Андрэй Сапач; стаяць: Клімец, ?, Сандрос, Васіль Пацкевіч.

годзе нас пачалі ўжо выпускаць за зону, быў аблегчаны рэжым. Мы, беларусы, ужо маглі разам адзначаць Новы год, пагуляць. З хлопцамі накуплялі корту і пашылі касьцюмы. Жылі яшчэ ў бара-ках, толькі пазней у нас зявіліся хаты на беразе невялічкай рэчкі Інта. Там і Гінько жыў. Вясёлы ён быў, любіў выпіць (Луцкевічы, якія яго ведалі з даваенных часоў, казалі мне, што гэта засталося ў Гінька яшчэ з Варшавы). Янка Гінько на нашых зборках і не граў, і не сьпіваў — сьпівалі мы, як малодшыя.

Неяк Янка расказваў мне, што ў 1944 г. ён быў прызначаны намесьнікам презыдэнта Беларускага Цэнтральнае Рады на Слуцкую акругу. Але калі ён туды паехаў прымаць пасаду і пагаварыў зъ мясцовым гэбіцкамісарам, зразумеў, што няма там чаго рабіць.⁹ Гэбіцкамісар яго не прызнаваў. На Случчыне ўжо была прыфрантавая паласа...

Я вызваліўся ў 1956 годзе, а Гінько — трохі пазней. І вось ён паехаў адпачываць на Балтыку. І там, дзесьці на пляжы, пазнаёміўся з жанчынай-жыдоўкай, прывёз яе на Інту. Яны ўзялі шлюб і там жылі — трymalі іх “паўночныя” (праца добра аплочвалася). А гэтая жыдоўка мела нейкія сувязі ў Москве, і дамаглася, каб Гіньку дазволілі жыць у сталіцы Савецкага Саюзу.

У лягеры Я.Гінько толькі адзін раз бачыўся з Ларысай Геніуш. Было гэта так. Ларыса прыйшла да мяне на завод і мы пайшли на другую шахту. Паклікалі Гінька, які працеваў на першай шахце маркшэйдэрам. Я іх пакінуў удвох і яны нейкі час пра штосьці гаварылі. Яны адзін аднаму не спадабаліся, і я ня ведаю чаму. Штосьці ідэалягічнае там было ў іх.

Пасьля лягера я бачыў Гінька толькі адзін раз. Калі я працеваў у Карэлічах, ён прыяжджаў да мяне разам з Косьцем Шышэем. Я іх сустрэў у Наваельні, машына ў мяне была. Яны трохі пабылі ў мяне, а пасьля паехалі ў Баранавічы, да нейкага нашага сябра. Пераначавалі, а назаўтра знайшлі Чатырку, якая працеваала вэтэрынарам. Пагаварылі, у рэстарацыі пабылі...

У Гінька ў Москве я ня быў і не ліставаўся зь ім. Тэлефанаваў яму ў Москву, мабыць у пачатку 80-х, але ён ужо нічога ня чуў. Гінько калісьці казаў, што ў яго дзесьці была сястра, пляменнікі — ад іх ён атрымліваў у лягеры пасылкі. Мабыць, цяпер няма яго ўжывых. Толькі фатаздымкі і засталіся ў мяне ад Янкі Гінько...

СЯМЁН РАМАНЧУК

Упершыню я ўбачыў Сямёна Раманчука ў 1949 годзе на Інце. Мы зайды шукалі там землякоў. Так я і пазнаёміўся з Раманчу-

ком. Але ён цалкам не раскрываўся, больш маўчаў. Ведаю, што ён паходзіў зь вёскі Баяры, што на Нясьвіжчыне. Вучыўся ў Нясьвіжскай настаўніцкай сэмінарыі, якая знаходзілася ў палацы князя Радзівіла (ён аддаў частку сваіх памяшканьняў сэмінарыі). Паслья яе заканчэння Раманчук паступіў у польскую школу падхарунжых. Казаў, што скончэй яе і яму палякі надалі рангу падпаручніка. Але Шастаковіч зь Нясьвіжу гаварыў мне, што Раманчуку не пасыпелі надаць рангу — пачалася вайна.

Раманчук трохі паваяваў зь немцамі ў верасьні 1939-га. Калі ён прыйшоў дадому, тут ужо былі саветы. Неўзабаве Раманчука пачалі шукаць, як польская афіцэра. І вось ён з 1940 году пачаў хавацца, ездзіў у Львоў. Так было да пачатку вайны саветаў зь немцамі. Калі пад нямецкай акупацыяй арганізавалася беларуская адміністрацыя, Раманчук працаваў у Нясьвіжы ў нейкім адміністрацыйным аддзеле. У 1944 г., калі пачалася мабілізацыя ў Беларускую Краёвую Абарону, яго прызвалі ў войска і быў ён ад'ютантам у Кушалі.

Я дакладна ня ведаю, ці дэсантаваўся Сямён Раманчук на Беларусь, ці застаўся тут падчас эвакуацыі. Яго адразу ўзялі, не пасьпеў ён нічога зрабіць. Пра абставіны арышту Раманчук мне ніколі не расказываў. Згадваў толькі, што ўцякаў зь менскай турмы, была ў яго спроба ўцёкаў. Няўдалая. Паслья гэтага Раманчук хацеў парэзаць сабе вены...

Яму далі дзесяць гадоў лягероў. Спачатку ён быў у “бытавых” лягерах, дзе знаходзіліся разам і крыміналнікі, і палітычныя. А паслья арганізavalі “Мінлаг” — “мінеральны лягер”, дзе былі толькі палітычныя зыняволеныея. Тут ужо было нам лепш, бо не было “бытавікоў”, якія нас рабавалі і білі. І вось Раманчук трапіў сюды.

Пазней сюды ж прыбыла Ларыса Антонаўна Геніюш, стала хадзіць на работу. Раманчук завёў мяне да яе і пазнаёміў. Сам ён ведаў Геніюш яшчэ па Празе. У 1944 г. на праскай кватэры Геніюшы ў адбылася нарада беларускіх афіцэраў БКА, якія апынуліся на Захадзе. Нарадай кіраваў Кушаль. Быў там і Раманчук, як яго ад'ютант. Было шмат і іншых афіцэраў, але я ўжо не памятаю прозвішчаў, якія называў Раманчук. Яны вырашалі, ці працягваць барацьбу за незалежнасць Беларусі ў той сытуацыі ды думалі, як жыць на Захадзе.

Была ў лягеры падпольная арганізацыя. Ларыса пісала, што гэта быў герайзм. Я лічу, што гэта была правакацыя НКВД. Раманчук звязаўся зь нейкімі расейцамі. Мы яго папярэджвалі: “Не звязвайся ты з гэтымі расейцамі! Бо яны ўчора былі камуністамі, а

сённяня...”. Там быў нейкі савецкі падпалкоўнік Паўлаў, ураджэненец Горкага, які да арышту жыў у Менску. Раманчук зь ім звязаўся. Быў яшчэ паляк Руткоўскі, Цімафееў, які насы запіскі з аднаго лягеру ў другі. Ну, а калі іх забралі, дык Руткоўскі і Цімафееў аказаліся стукачамі, засланымі ў гэтую арганізацыю праз НКВД. І Раманчука яны выдалі...

Я тады быў на рабоце. Прыйджае на пагрузку шафёр і гаворыць: “Раманчук табе прывітаныне перадаваў, ён сядзіць у турме”. Па гэтай жа справе быў арыштаваны і Фёдар Вялёнда з Наваградку. Ён стукачом ня быў.

Якія мэты былі ў арганізацыі? Яны быццам бы хацелі вывесыць людзей у тундру і зьдзейсьніць уцёкі. Але паўтаруся, што ўцякчы там было немагчыма. Яны хацелі ўзыняць паўстаныне. Такія ідэі частва ўзынікаюць у лягеры...

Быў суд. Судзілі Раманчука і іншых. Чавус там яшчэ быў, беларус. І вось ім далі съмяротнае пакараныне. Руткоўскому і Цімафееву таксама, для кансьпірацыі, але іх не пакаралі, а кудысьці адправілі. У Вялёнды было дзесяць гадоў — дадалі яшчэ пятнаццаць. Мяне не судзілі, бо я ў гэтай арганізацыі ня быў. Гінько таксама ня меў ніякага дачыненьня да гэтай арганізацыі, бо яго яшчэ не было ў Інцы. А Вялёнду адправілі ў Казахстан. Я яго паслья сустракаў у Баранавічах. Ён казаў, што падаў дакументы на рэабілітацыю. Чэкісты яму прызналіся, што гэта была правакацыя НКВД, і Вялёнду рэабілітавалі. А ён жа таксама быў у БКА, меў рангу лейтэнанта. Працуочы ў штабе, Вялёнда падтрымліваў сувязь з партызанамі — пісаў у лес запіскі... У 1944 г. ён застаўся ў Беларусі і яго мабілізавалі ў Чырвоную Армію. Вярнуўся з фронту, дэмабілізаваўся, але ў 1948 годзе і за ім прыйшлі... Памёр Вялёнда дзесяці ў сярэдзіне 80-х і пахаваны ў Баранавічах. Засталіся ў яго сын, які жыве ў Баранавічах, і дачка ў Ноўгарадзкай вобласці Расеі.

А Раманчука расстралілі ў Інцы. Гэта дакладны факт, бо пры рэабілітацыі чэкісты сказалі Вялёнду, што “приговор приведен в исполнение”... Арганізацыю раскрылі ў 1952 годзе.¹⁰

УСЕВАЛАД КАРОЛЬ

Усевалад Кароль — аднагодак Луцкевічаў, беларускі інтэлігент. Нарадзіўся ён недзе ў Радашковічах, прыблізна ў 1917—1919 гадах.¹¹ Па адукацыі ён быў лекарам — скончыў Віленскі ўніверсітэт. Калі пачалася нямецка-савецкая вайна, Кароль уцёк з Вільні ў Баранавічы.¹² Ён баяўся, што яго расстраліяюць літоўцы за даваенню дзеянасьць — Усевалад пры “першых саветах” сканчаў універ-

сытэт у Каўнасе і быў там сакратаром камсамольскай арганізацыі.
А ў Баранавічах ён працаваў па сваёй спэцыяльнасьці.

Кароль, калі вучыўся ў гімназіі і ўніверсітэце, рабіў лялькі. Гэтым ён займаўся і ў лягеры. Аж пакуль да яго не падыйшоў лекар: "Слухай, калі ты доктар, што ж ты з гэтымі лялькамі возішся?!" Кароль быў лекарам-геніколягам. І пайшоў ён працаваць лекарам і яму ўжо на трэба было працаваць на будоўлях (тады якраз дарогу праз Урал вялі).

Пасылья лягероў Ус. Кароль жыў у Баранавічах. Ён мне расказваў, як недзе ў 1942 ці 1943 гг.¹³ яго выклікаў у Менск Родзька, які запрапанаваў Караплю ў БНП пасаду міністра замежных спраў. І яго меліся перакінуць у Лёндан прац Швэцыю з дапамогай АК. Беларусы мелі сувязь з польскай Арміяй Краёвай. Кароль, між іншым, ведаў дзіве замежныя мовы — нямецкую і ангельскую. Ён быў у Незалежніцкай партыі і, верагодна, нават уваходзіў у яе краініцтва, займаў там нейкую пасаду. Я ў яго пра гэта не пытаяўся, а ён і не расказваў. Ведаю толькі, што Карапля ў Лёндан не перакінулі. У 1944 годзе ён быў арыштаваны і атрымаў дзесяць гадоў зняволеня. Наколькі ведаю, пасылья вяртаныя з лягероў ніякіх успамінаў Кароль не пісаў.

ЛАРЫСА ГЕНІЮШ

Яшчэ ў лягеры Ларыса Геніюш нам расказвала, што яна — сакратарка Рады Беларускай Народнай Рэспублікі. Была яна сакратаркай яшчэ пры жыцьці Васіля Захаркі. Казала, што пераходзіла пячатку БНР, якую Захарка перадаў пасылья Абрамчыку.

Яшчэ ішла вайна, як да Геніюш у Прагу прыяжджаў агент Цанавы. Яшчэ фронт быў далёка. Гэты агент пачаў ёй пагражаць: "Аддайце архівы!" Яна тады выклікала з Бэрліну Абрамчыка і той адвёў архіў, спакаваны ў два чамаданы, у Парыж, дзе ён жыў да вайны. Абрамчык быў аграномам па адукацыі, скончыў Праскі ўніверсітэт. У вайну ён працаваў у Бэрліне, супрацоўнічаў з газэтай "Раніца". Пасылья Абрамчык перадаў гэтыя архівы Вінцэнту Жук-Грышкевічу, а той — Сажычу¹⁴. І цяпер яны ў яго знаходзяцца. Гэта я ведаю дакладна, бо як Сажыч прыяжджаў на Беларусь, дык прывозіў з сабой частку архіву. Ён хацеў гэтыя дакумэнты перадаць уладам, але як зайшоў у Савет Міністраў, дзе верхаводзіў Кебіч, дык убачыў, што там няма каму іх перадаваць. Па-беларуску ва ўрадзе ніхто не гаварыў. І ён павёз архіў назад.

Чаму Сажыч хацеў перадаць архіў? Якраз гэта зрабілі ўкраінцы, ну і ён вырашыў усё аддаць на Бацькаўшчыну. Ён заяж-

Ларыса Геніюш і Пятро Рашицнік

джаў у Баранавічы да свайго пляменьніка, і гэта ўсё распавяддаў. Сажыча я ведаю з часоў вайны, калі ён вёў у нас у сэмінарыі вайсковую справу, а пасъля перайшоў у самаахову, скончыў афіцэрскую школу. Ён жа быў польскі падхарунжы, бо ў палякаў быў такі закон: як хлопец атрымаў сярэднюю асьвету, яму надаюць рангу “падхарунжы плютуновы”...

Ужо пасъля заканчэння вайны, калі Геніюшы яшчэ жылі ў Празе, да іх прыходзіў прадстаўнік ангельскага пасольства і прапаноўваў: “Мы вас пераправім у Англію”. Але Янка Геніюш быў супраць: “Я — сацыяліст, я — лекар, яны нас не зачэпяць”. А гэты англічанін гаворыць так: “Каму Англія дапамагае, таму і Бог дапамагае. Давайце я вас перакіну на Захад!” Гэта мне Ларыса распавядала. І Геніюшы засталіся там, а ў 1948 годзе Цанава загадаў іх забраць у Менск.

Калі Ларыса Антонаўна стала жыць у Зэльве, я пра гэта даведаўся і паехаў да яе. І пасъля я часта ездзіў. І яна ў Баранавічы прыяжджала з мужам да аднаго сябра... У Зэльву прыяжджаў да яе з Польшчы сын Юрка. Ён рос адзін, у ўцёткі. У 1948 г. з Прагі яго переправілі ў Польшчу праз польскі кансуліят. Чэкісты пытаўліся: “Дзе ён? Дзе ён?” А Ларыса кажа: “Вы яго не дастанеце!” Ну, каб

Каля магілы Янкі Геніюша, пачатак 1980-х. П. Раиштнік, ?, П. Саўчук, Ус. Кароль, А. Вайтавіч, Курчаў.

хацелі, знайшлі б. Але навошта ім быў 12-гадовы юнак?! Юрка працаваў на Беласточчыне лекарам-пэдыятрам.

Два браты Ларысы ваявалі ў польскай арміі Андэрса. Адзін загінуў пад Монтэ-Касіна, а другі жыў пасьля вайны ў Англіі. Ён прыяжджаў да Ларысы, а Юрка ездзіў у Англію, да дзядзькі. Юрка многа піў, страшна піў. Ён і памёр ад гарэлкі, каля кіёску ў Беластоку... Піў ён нават, калі прыяжджаў сюды, да маці. Аднойчы Ларыса прыслала мне ліст, дзе прасіла, каб прыехаў, бо “Юрка хocha з табой пагаварыць”. Я агароджу рабі і помнік ставіў на магіле Янкі Геніюша. Дык Юрка мне падарыў кашулю з выявай тыгра. Куды ж я яе апрану?.. Ларысы дома не было — яна была дзесьці на базары. Юрка пайшоў мяне праважаць на вакзал. Ісьці да станцыі ад Зэльвы трэба было кіляметры два. Па дарозе назад ён напіўся і валяўся недзе ў канаве. А я паехаў дахаты ў цягніку, і ня мог падумаць, што так станецца. Потым Ларыса прысылае мне ліст і піша: “Навошта ты яго напаіў?!” А я ёй пасьля кажу: “А я пры чым? Я ж яго не пай...”. І дзе ён там мог напіцца, бо па дарозе не было піўных?.. У Юркі былі два сыны — Міхась і Алесь. Ларыса напісала дзіцячыя кніжкі: “Казкі для Міхаські” і “Добрай раніцы, Алесь!”.

Калі адзначалі 70-годзьдзе Ларысы, я там быў. Казалі, што ў суседнім доме сядзеў маёр КГБ Хоха з падслушоўваючай апара-

турай. Ларыса адна такая была на ўсю Зэльву, усю яе перапіску правяралі. А перапіска ў яе была вялікая. Я ў яе бачыў лісты з Аўстраліі і нават з Ганконгу.

Так здарылася, што я ня быў на яе пахаваньні. Мне не паведамілі. Званілі, але не дазваніліся... Юрка архіў маці прадаў пасъля яе съмерці літаратарам. Мальдзіс прыяжджаў, нешта адбіраў для архіву. Гарадзенскі музэй нешта купіў.

Як прыйшоў час ставіць Ларысе помнік, я паехаў у Горадню. Якраз тады адпачываў у санаторыі ў Росі, каля Ваўкавыску, ды вырашыў пазваніць Бічэль-Загнетавай, каб дамовіцца пра сустрэчу. А ў нас, былых лягерных сяброў Ларысы, былі сабраныя гроши ёй на помнік. Яна мне сказала, каб я прыходзіў у музэй. Паехаў я ў Горадню, знайшоў той музэй, а аказалася, што ў іх у нядзелю выходны дзень. Паглядзеў я на замок і пайшоў званіць Дануце з аўтамату. Яна дала мне свой адрас.

Калі я прыйшоў да яе, дык Данута была нейкая напалоханая. Аказалася, што да іх у гэтай кватэры жыў гішпанец, а калі рамантавалі падлогу, знайшлі падслухоўваючу апаратуру (яна, напэўна, і сёньня там стаіць). Я сказаў Дануце: “Мы чулі, што Вы зьбіраецце гроши на помнік Ларысе Антонаўне”. Яна гаворыць: “Сабіраем”. Я кажу: “Мы хацелі б прыняць удзел у гэтым”. “Хто?” — пытаецца яна. “Хлопцы з Інты”, — адказваю. “Не! Мы тут, беларуская інтэлігэнцыя, сабіраем. З вамі лучыцца ня хочам таму, што вы ўсе ў турме сядзелі!” — гэта слова Бічэль-Загнетавай. Я гавару: “Дык яна таксама сядзела! Дык яна нам большая сяброўка, чым вам!” А яна на гэта адказвае: “Не, мы — літаратары, і толькі”. Раз так, я за шапку сваю і ў дзъверы. Бічэль-Загнетава мне наўздангон: “Вы, напэўна, абразіліся?” Я кажу: “Не, нічога. Я ад Вас гэтага не чакаў!”

Быў я на адкрыцці гэтага помніка, ужо другога, бо першы помнік (Янку Геніашу) прывёз Андрэй Вайтовіч са Слоніму. А куды яны яго, гэты помнік, падзелі, я ня ведаю. Можа закапалі?.. Данута прыехала з Горадні зь нейкім маладым хлопцам. Я яе ўбачыў і падыйшоў, павітаўся. Яна адказала, але зрабіла выгляд, што мяне не пазнала. Ну тады я павярнуўся і пайшоў.

КОРАТКА ПРА ІНШЫХ ДЗЕЯЧОЎ

З расказаў братоў Луцкевічаў я трохі ведаю пра Глеба Багдановіча. Яго яны ведалі яшчэ са студэнцкіх гадоў. Глеб быў сынам беларуса-сэнатара польскага Сейму Вячаслава Багдановіча. Ягоным сябрам быў Антон Шантыр, сын Людвікі Войцік (Зоські Верас).

Шантыр таксама быў у “Дальвіцы”. Ён ужо памёр і пахаваны ў Вільні. Казалі мне, што памёр і Г.Багдановіч. Пры Польшчы ён закончыў мэдыцыну ва ўніверсітэце, а пасля лягероў працаваў лекарам у Радашковічах. Расказваў мне Юрка Луцкевіч такую гісторыю: “Як скончыў Глебка мэдыцыну, ён абсьледаваў Антона Шантыра. “У цябе ўсе ўнутраныя органы могуць быць толькі другой катэгорыі”, — такую рэзалюцыю яму даў. Шантыр быў хворы. Падчас нямецкай акупацыі ён працаваў у Вільні ў нейкіх нямецкіх установах, насыў карычневую форму. Багдановіч таксама быў у Вільні, працаваў лекарам. Падчас эвакуацыі Багдановіч паехаў у Нямеччыну.

Раманчук згадваў генэрала Кастуся Езавітава, бо добра яго ведаў. Сямён Раманчук працаваў начальнікам персанальнага аддзелу БКА. Ён пераказваў чысьці аповяд пра тое, як Езавітава вялі на расстрэл і генэрал кръчаў: “Я, генэрал БКА Езавітав, прысуджаны на съмерць...”. Быццам бы гэта ў Маскве было, але Раманчук у Маскве не сядзеў. А Ларыса піша, што быццам ён сам гэта чую. Езавітава судзіл асобна ад кіраўніцтва БНП. Па расказах Гінька, разам зь ім судзіл Родзьку, Гелду ды іншых, якіх прозвішчы ўжо не памятаю.

50-годзьдзе Івана Дудкі. Баранавічы, 1972 г. Сядзяць (злева направа): I. Дудка, K. Шышэя, Ус. Кароль, Л. Луцкевіч; стаяць: Сяргей Лук'янчык, Мацей Рожнесёў, П. Рашэнтнік.

Быў у Наваградку начальнікам БНС Якуцэвіч. Калі я знаходзіўся ў Нямеччыне, дык часта ў берлінскай “Раніцы” пісалі: “Хто бачыў апошні раз Паўла Якуцэвіча?” Ён быў маёрам Беларускай Краёвай Абароны.

Дзьмітры Касмовіч вучыўся ў варшаўскай палітэхніцы разам з Янкам Гінько, але яе так і ня скончыў. Ці сродкаў не хапіла, ці прызнаў, што ён не адолее гэтай науки і паехаў дадому, ня ведаю. Касмовіч вучыўся на землямерным факультэце.

Міхася Ганька я сустракаў яшчэ ў Нямеччыне, ён прыяжджаў да нас. Язэп Сажыч казаў, што ён недзе загінуў...

Гелду я ведаю па расказах. Кароль мне казаў, што іх судзілі разам у Менску. Гелда быў начальнікам паліцыйнага батальёну ў Беластоку. А што паліцыя тварыла? Мабыць, хапала ў чэкісташ матэрэялу... Съмяротнае пакаранье яму далі. Съмяротнае пакаранье было і Родзьку, але яго быццам бы не расстралялі. Гэта мне казалі Кароль і Сажыч.

Быў яшчэ Пугачоў, былы савецкі афіцэр. Хутчэй за ўсё, ён у БНП ня быў. Пугачоў арганізоўваў БКА ў Менску. І вось тады і яго судзілі бальшавікі, нібыта, разам зь імі. Пра яго мне казаў Гінько. Гаварыў, што яму далі расстрэл.

Раманчук мне неяк казаў, што на tym працэсе над кірауніцтвам БНП быў і ён. Гаварыў, што яшчэ Родзьку даў цыбуліну. Згадаў я пра гэты выпадак Гіньку, але ён сказаў, што ня ведае Раманчука і ня памятае, каб ён быў зь імі на судзе...

Ксяндза Вінцэнта Гадлеўскага расстралялі немцы. Пра яго мне расказваў Кароль, які ведаў яго яшчэ па Вільні. Гаварыў, што Гадлеўскі і Адам Станкевіч падчас вайны мелі сувязь з Лёнданамі.

У швадроне Барыса Рагулі быў лейтэнант Друцька. Да таго, як запісаўся ён у швадрон, служыў начальнікам паліцыі ў Карэлічах. Казалі, што ён рабаваў, расстрэльваў жыдоў. А хто тады мог жыда абараніць?! Пасылья ён нешта учыніў і немцы яго пасадзілі ў турму. Барыс Рагуля Друцьку вызваліў з турмы і забраў да сябе ў швадрон. Памятаю, што калі ён прыехаў у Наваградак, дык быў у паліцыйных чорных абмутках. Да вайны Друцька служыў у польскім войску. Ён сабой нічога не ўяўляў, у БНП, хутчэй за ўсё, ня быў. Шышэя мне казаў, што яго ў Мюнхэне забілі жыды з помсты. Друцька ў 1944 годзе выехаў на Захад, там яго ўжо пасылья вайны пазналі жыды і забілі.

ГІСТОРЫЯ ВАКСЭРА

У Баранавічах падчас вайны быў жыд Ваксэр. Спачатку ён жыў у Менску, але калі пачало стварацца гета, прыйшоў да ксяндза Гадлеўскага і кажа: “Як выратавацца?” Гадлеўскі выклікаў да сябе начальніка менскай паліцыі Саковіча. “Трэба выратаваць гэтага хлопца”, — сказаў Гадлеўскі. Зрабілі Ваксэру дакументы на прозвішча “Ваксман”, і ён стаў “фольксдойч”.

Ваксэр выдатна ведаў нямецкую мову, перад вайной пасыпец закончыць некалькі курсаў університету. Яго пераправілі ў Баранавічы і перадалі пад апеку доктару Вайтэнку. Стаяў гэты жыд працаўцаў у нямецкім гэбіцкамісарыяце. Немцы яму выдалі форму і ён у ёй хадзіў. Ваксэр не забываўся, хто яго выратаваў — дапамагаў беларусам. Паводле Каала, аднойчы ён дзесяці здабыў бочку селяндцоў і аддаў яе беларусам — працаўнікам адміністрацыі ў Баранавічах.

Так працягвалася аж пакуль ня стаў набліжацца фронт. І тут Ваксэр вырашыў падумаць пра сваю будучыню. Ён скінуў нямецкую форму, зьвязаўся з савецкім партызанам і падаўся ў Налібоцкую пушчу. Ён думай, што яго там добра сустрэнуть, а атрымалася, што ледзьве не расстрялялі. Ваксэр прынёс нейкія паперы. Зь імі яго і адправілі самалётам на... Лубянку. Думалі, што ён там нешта ведае. Вось гэты Ваксэр і сядзеў на Лубянцы ды спрабаваў даказаць, што ён — гэта ён. Даў чэкістам адрес сваёй цёткі-жыдоўкі, якая жыла ў Маскве. Выклікалі яе, а тая, як убачыла яго, закрычала: “Бэрко!” “Так это он?” — пытаюцца чэкісты. “Он!” — адказвае. “Ну тогда все, идите домой. Скоро он придет”, — супакоілі яе. Яна паверыла гэтым словам і пайшла дадому. Ваксэр сапраўды да яе прыйшоў, але толькі праз дзесяць гадоў. Сядзеў ён на Пячоры.

Усё гэта мне распавёў Усевалад Кароль. Бо калі Каала прывезлі ў лягер на Пячору, ён там убачыў гэтага Ваксэра.

Калі Ваксэра вызвалілі, ён вырашыў ашукаць бальшавікоў. Сказаў ім, што быццам бы ў вайну ў Баранавічах арганізаваў пра-савецкі “Саюз Вызвалення Беларусі”. Прыйпісаў сяброўства ў ім Луцкевічам, Каалю. А Саюзу гэтага не было! Але вось праз яго гэтых хлопцаў сталі цягаць у Менск. Выклікалі ў Менск і К.Шышэю, дапытвалі. Чэкісты хутка зразумелі, што СВБ — гэта выдумка Ваксэра.¹⁵

Ваксэр скончыў університет у Ленінградзе і працеваў загадчыкам гаспадарчага аддзелу ў нейкім інстытуце. Пасыля яго злавілі на хабары і зноў судзілі... Прыйжджаў ён у Вільню, убачыўся з

Шышэям. Гаварыў яму: “Беларусам трэба цягнуцца да расейцаў альбо да палякаў”. А Шышэя ў адказ: “Так чаму ж ты, калі табе прыйшлося цяжка, калі над табой нямецкі абух вісеў, не пайшоў да палякаў альбо літоўцаў? Чаму ты пайшоў прасіць ратунку да беларусаў? А цяпер так нізка нас ставіш!” Гэта Ваксэру не спадабалася і ён паехаў.

ПАРТЫЗАНСКАЯ ГРУПА ДЭМУХА—РАМАНЧУКА

Пасьля вайны на Нясьвіжчыне хадзіў “бандыт” Дэмух.¹⁶ Ён у 1944 годзе быў прызваны ў Чырвоную Армію, але там свае паперы падсунуў нейкаму забітаму, а сам уцёк. Неўзабаве бацька Дэмуха атрымаў паперу пра съмерць сына, але хутка зъявіўся і сынок, жывы і здаровы... З Дэмухам хаваўся Раманчук¹⁷, стрыечны брат Сямёна Раманчука. У іх была цэлая група. Дзейнічалі яны нават каля Баранавічаў. Хадзілі, забівалі ўчастковых... Пасьля да іх падаслалі правакатара, які паведаміў органам каардынаты групы. Дэмуха і яго людзей акружылі на нейкім хутары і яны здаліся. Казалі, што нейкі Засулевіч іх здаў. Ён таксама быў у лягерах, але дахаты ўжо не вярнуўся.

Яны атрымалі па 25 гадоў зняволенія. Гэта быў 1949 год, якраз было адмененае сымяротнае пакаранье, інакш бы расстралялі. Раманчук сядзеў на Варкуце, а дзе быў Дэмух — ня ведаю. Па іх справе шмат людзей праходзіла: да кагосьці яны заходзілі, хто што гаварыў, хто съціраў бялізну, хто набоі даваў. Шмат іх было на Інцы. Дзьве Дэмухавы сястры ў нас сядзелі. Яшчэ такая Бруй у нас была, цяпер у Гарадзеі жыве. Верамейчык, сваяк Дэмуха, таксама быў на Інцы. Сядзела па гэтай справе і Марыя Верамейчык.

Пасьля лягера Дэмух вярнуўся ў сваю родную вёску Квачы. Кажуць, што ён у бальніцы памёр. Нават не памылі цела, калі прывезьлі хаваць — не давалі адкрываць труну. А пасьля брат запатрабаваў: “Дайце адкрыць, можа там вы сабаку паклалі?” Адчынілі, а ён непаголены, непамыты... Яго сваякі памылі, апранулі ва ўсё чыстае. Магчыма, што Дэмуха ў бальніцы зарэзалі...

Раманчук таксама вярнуўся дадому, знайшоў сваю былую жонку. Тая адразу кінула мужа і пайшла да яго жыць¹⁸. Гэта мне Вера Касмовіч з Гарадзеі расказвала. Яна таксама сядзела па гэтай справе як сувязная, сядзела ў лягерах у Казахстане.

Калі да нас у лягер і траплялі людзі з пасыльваеннай партызанкі, дык яны ня надта пра сябе расказвалі, трymаліся ў сваім коле. Шмат было ў нас бандэраўцаў. Упершыню я зь імі сутыкнуўся ў Львоўскай турме, калі мяне везьлі з Аўстріі.

Зъ лягера мяне павінны былі вызваліць вясной 1956-га, а вызвалілі толькі ў верасьні. Справа ў тым, што я меў “зачоты”. Мы з Канашом самавольна ў шахту спусьціліся, вось за гэта нас і пакаралі¹⁹. Калі прыехаў дадому, дык людзі яшчэ згадвалі пра “Чорнага Ката”. Сярод народу хадзіла пагалоска: “чорны кот”, “чорны кот”... Гаварылі, што ходзіць па лесе. Паказвалі яго, які бандыта, які рабаваў крамы і т. п.

Недзе ў 1960 годзе мяне хацелі завэрбаваць “органы”. Адправілі ў Горадню, нібыта, у камандзіроўку, а там я аказаўся ў КГБ. Мяне дапытвалі. Сярод іншага пыталіся: “Кто такая Черемшагіна?”²⁰ Я адказваю, што “знаёмае прозывішча, я яго чую, але больш нічога не магу сказаць”. Чэктсты былі не шматмоўныя. Хацелі мяне завэрбаваць, але я кажу: “Мне трэба падумаць”. Я дагэтуль “думаю”... Ня ведаў я тады, што Чэрамшагіна дэсантавалася на Беларусі ў 1944 годзе. Відаць, шукалі яе. Я думаю, што яна была недзе на Захадзе, перабрала пасъля туды.

¹ Маюцца на ўвазе наваградчане, якія былі вучнямі Віленскай Беларускай Гімназіі. Каля Вільню занялі летувісы, дырэктар Барыс Кіта вывез іх для працягу вучобы ў Наваградак. Гл: Анішчык А. Наш Зямляк Барыс Кіта // Памяць, Наваградскі раён, Менск, 1996, б. 271.

² Міхась Рагуля (1914 — 2002), беларускі палітычны дзяяч, сын сэнатора польскага Сейму Васіля Рагулі. Падчас нямецкай акупацыі ўваходзіў у ЦК Беларускай Незалежніцкай Партыі, рэдагаваў падпольны “Бюлетэнь БНП”. Пасъля вайны — на эміграцыі.

³ У Наваградку ў першай палове 1944 г. выходзіла газета “За праўду”.

⁴ Успаміны былі запісаны ў каstryчніку 1996-га, а ў ліпені 1997 г. П. Рашэтнік спаткаўся з Б. Рагулем у Вільні.

⁵ Янка Гінько нарадзіўся 3 студзеня 1912 году ў вёсцы Загор’е Залескай гміны на Дзісненшчыне ў праваслаўнай сям’і Піліпа і Анастасіі Гінько.

⁶ Маркшайдэр — спэцыяліст у падземнай гэадэзіі.

⁷ Мацуц Аляксандар, 1920 г.н. Арыштаваны савецкай дзяржбяспекай у канцы 1944 г.

⁸ Родзька, сапраўды, ня быў расстраляны і адбываў 25 гадоў зняволеньня дзесяць ў Сыбіру. Гл.: Ёрш С. Пра Міхася Ганьку і Ўсевалада Родзьку // Беларус, 2003, № 485, чэрвень.

⁹ Загад аб прызначэнні Гінька намеснікам презыдэнта БЦР на Слуцкую акругу Р. Астроўскі падпісаў 29 лютага 1944 г. А ўжо 1 сакавіка ён падпісаў пастанову “Аб адкліканыні Намесніка Б. Ц. Р. па Слуцкай Акрузе сп. Гінько Івана” (За дзяржаўную незалежнасць Беларусі. Лёндан, 1960, б. 88, 89).

¹⁰ Паводле ўкраінскіх крыніцаў, у 1950 г. Гл.: Палескі А. За ідэалы 25 сакавіка беларусы змагаліся ў савецкіх канцлягерах // Голос камбатанта (Менск), 2001,

№ 1(6), вясна.

¹¹ Насамрэч, Кароль паходзіў зь в. Старое Сяло на Меншчыне, дзе нарадзіўся 18 кастрычніка 1919 году.

¹² Паводле І. Валахановіча, летам 1941 г. Кароль эвакуяваўся на ўсход, дзе закончыў школу ГРУ і, у якасці радыста, з савецкім спэцгрупамі неаднаразова закідваўся на акупаваную немцамі тэрыторыю Літвы. У 1942 г. арыштаваны Віленскім СД, завэрбаваны. Жыў і працаваў у Менску, з траўня 1943 г. — у Баранавічах. Гл.: Валаханович І. Антисоветское подполье на территории Беларуси в 1944 — 1953 гг. Менск, 2002, б.28, 29.

¹³ Насамрэч, гэтая падзея адбылася ў красавіку 1944 г.

¹⁴ Вінцэнт Жук-Грышкевіч і Язэп Сажыч на працыту 1970—1990-х гадоў былі старшынямі Рады БНР.

¹⁵ У баявым данясеніні камандаваныя савецкай партызанскай брыгады імя Жука-ва ўпаўнаважанаму ЦШПР і ЦК КП(б)Б па Баранавіцкай вобласці генэрал-маёру Платону (Чарнышову) ад пачатку 1944 г. паведамлялася: “Затрыманыя 2 чалавекі з Баранавіцкага Камітэту па вызваленьні Заходняй Беларусі, якія накіраваныя з тав. ЛУБКОЎСКИМ да Вас” (НАРБ, ф.3601, в.1, спр.4, арк.128). Магчыма, гэта сълед таго самага Ваксэра і ягонай авантуры.

¹⁶ Мікола Дэмух, 1920 г.н. У жніўні 1944 — чэрвені 1945 г. ваяваў супраць нямецкіх войскаў у складзе Чырвонай Арміі, быў паранены. На нелегальнае становішча Дэмух перайшоў у 1946 г., з-за праблемаў з уладамі, якія ўзыніклі пасыля канфіскацыі ў яго самагоннага апарату.

¹⁷ Іван Раманчук, 1920 г.н., ураджэнец в. Баяры Нясьвіскага раёну. Падчас нямецкай акупацыі працаваў настаўнікам, інструктарам Беларускай народнай самапомачы, загадчыкам Народнага дома ў Нясьвіжы. На нелегальным становішчы находзіўся зь верасня 1944-га.

¹⁸ Раманчук пасыля вяртаныя з канцлягероў, адкуль выйшаў толькі ў 70-х, жыў у Барысаве. Памёр у 1987 г.

¹⁹ Падрабязна пра гэта гл.: Равяка Р. Праз шахту - да Ларысы Геніюш // Наша Ніва, 2000, 14 чэрвеня.

²⁰ Тамара Чэрамшагіна паходзіла з Любчы (Наваградчына). Падчас нямецкай акупацыі вучылася ў Наваградзкай настаўніцкай сэмінарыі. Летам 1944 г. разам з рагулёўцам Андрэем Вайтовічам адступіла на Захад, трапіла ў Далярвіц, дзе прайшла курсы радыстак. У лістападзе 1944 г. закінутая самалётам у Заходнюю Беларусь. Па адных звестках, яе арыштавалі ў сінежні 1944 г., па іншых — пасыля вайны яна схавалася і жыла пад іншым прозывішчам на тэрыторыі СССР. Гл.: Ёрш С. Парашутысты // Беларус, 2002, № 473, чэрвень.

ДАДАТАК
ЛІСТЫ ЛАРЫСЫ ГЕНЮШ ДА
ПЯТРО РАШЭТНІКА. 1980 — 1982 ГГ.
(Друкуюцца ўпершыню)

Зэльва, 5/VIII, 1980 г.

Добры дзень, сябра Пётра!

Усё яшчэ падае дождж, прыходзяць віншавальныя паштоўкі і тэлеграмы, і людзі ў хату. Яшчэ ўсё стаўлю чарку, частую чым маю і съмляюся, хоць крыху стамілася. Сяння на Вашыя руکі шлю Вам усім шчырую падзяку за Вашу прысутнасць, цёплыя слова, адвагу і rozум. Дзякую Вам, Сябры! Я ведала, што харошы наш сябра Усевалад¹, але што настолькі аж дарагі і харошы — не спадзявалася. Хочацца верыць, што Ён здарой, што бадзёры і радасны як і раней. Ці не гневаецца на мяне мілы “Прымак”, што “пратала” ад Яго крыху чарку, каб яна не перамагла яго, харошага і мякага (да чаркі...) сэрца? Як маюцца паважаныя сябры Мастакі? Дзякую і Ім за мілую прысутнасць у маёй хаце.

Пісала Ніна Мацяш. Заехалі яны ліўням на 12 г [адзінаў] ночы дамоў. Гродзенцы мілыя ў нас начавалі і доўга ўnoch яшчэ звінелі чаркі ля стала. На раніцу — таксама. Вечарам зноў поўна спозняных гасцей. І так цэлы тыдзень. Але не ўсе яшчэ за сталом пабывалі. Я рада з гэтага.

Міхась паехаў 1/VIII. Дзяўчата не выходзілі з хаты. Ледзь не дайшло да авантury, бо і хлапец мой закахаўся. Добра, што пaeхаў, бо яго тут хацелі пабіць. За дзяўчыну. Гэтага мне тут толькі і бракавала... Сумна мне без яго, бо хлопец харошы, талковы, але казаў мне, што мусіць ехаць. На граніцы забралі яму любімая паліяндвічкі і каўбаскі. Вельмі быў злосны. Забрала іх тады Дануся. Пісала, што в[ельмі] смачныя... Я думаю...

Вельмі ўдзячная спрытным і дарагім рукам за слайную чарку, якая красуецца вось, на майм стале. Чым, Пётра, я заслужыла ў Вас на такую ўвагу? Увесь час, ад тых даўніх часоў успамінаючы, ўсё думаю пра гэта і падзіўляю Вас. Чаму не прыехаў Яначка з Тафілюя?² Што ў іх там здарылася? Падзякуюце ім за тэлеграму. Абавязкова! Не пішу ім, бо не ведаю, гдзе яны.

Зноў я адна ў хаце. Днямі поўна людзей. Аж бывае замнога. Крыху вару маліны, аграст і інш. Для гасцей, бо няўко з'ем ўсё

сама? Іра прыходзіць, амаль штодня. Разам з ёю усё прымаем, частуем гасцей.

Нічога не ведаю, ці вярнуўся Юра і калі прыедзе сюды? Вызваву нявестцы і Алесіку яшчэ няма. Чужых людзей стараюся не пускаць у хату. Навошта? Баюся, што ў выпадку з Міхасём гэта была правакацыя, хоць дзяўчо добрае, разумнае і саромнае. Прыходзіць да мяне. Галоўнае, што нічога не махлюе.

Як Вы заехалі? Пісаў Вайтовіч.³ Ён захоплены Вамі і песняй. Я таксама. Гэтую песню вельмі любіў с. п. Муж... Ён спяваў яе ўсё жыццё. Пётрачка, і чым Вы яшчэ мяне задзівіце? Я ніколі не думала, што Вы такі хароши спявак. Жаль, такі голас мог бы гучыць і на сцэне, і ў храме, калі б Вы яшчэ надумаліся пасвяціць сябе ў айцы духоўныя. Пан Але́сь прыслалі мне сваю кніжачку, пераклад вершаў з кашубскай мовы. Харошая кнішка. Называецца: “За доляглядам край Сталемай”.

І так: Баранавічы заваявалі сэрцы нашых жанчын і ўсіх маіх сяброў! Дзякую Вам, нашы дарагія Баранавічы! Жаль, што не прадбачыцца ўжо юбілеяў, але прыяжджаюце ў маю ціхую хату і без юбілеяў. Прыйджаюце ў радасці і ў горы, як да сваіх. Столыкі добрага Вы для мяне зрабілі, што Вы ўсе, як сваі ў маёй хаце.

Кнішка ўжо ў выдавецтве. Вельмі хачу яшчэ яе ўбачыць. Зноў выглянула сонейка. Вы, недзе, п'яце піва! Нельга, мой Дружа! Трэба, каб сэрца Вашае было як звон! Усіх, ад нас усіх вітайце! Не забывайцеся!

Са шчырасцю да Вас
Ларыса Геніуш

¹ Усевалад Кароль з Баранавічаў.

² Іван і Тафілія Дудкі з Баранавічаў, былыя палітвязні.

³ Андрэй Вайтовіч са Слоніму, былы палітвязень.

Зэльва, 9/VIII, 1980 г.

Пётрачка!

Зноў дождж. Пару дзён было мне так дрэнна, што хацелі выклікаць “скорую”. Перастала. Таблеткі ад далёкіх сяброў зноў паставілі мяне на ногі і вось таму, з радасці, што жыву, пішу Вам. Крыху жартую. Справа ў тым, калі Юра прыслалі Вам “Белавежу”, цяпер, ці яшчэ перад ад’ездам у Лондан? Калі цяпер, ды знача, што прыедзе. Знача, што шчасльіва вярнуўся. Я была моцна супраць гэтага яго ваяжу. Няма нікіх вестак ад іх і да сяння не ведаю, ці

ён ужо ўдома. Непакоюся таму, што піць ён не можа, а любіць. З чаго робіца дурны, грубы, як не той чалавек... Учора “выбегала”: ўжо паслала вызаў Валі і Алесіку. Дала ім тэлеграму, бо танней за тэлефон (у Польшчу цяпер 1 мінuta — адзін рубель). Ці ёсьць у Вас тэлефон? Бо тады Вам адразу пазваніла б, каб Юра прыехаў.

Я аж уздрыгнула, калі Вы напісалі мне — Ваш брат. Справа ў тым, што мой самы любімы брат, які загінуў 28/IV 1945 г. у сав[е]ц[кай] арміі пад Бэрлінам, крыху нагадвае Вас. Вышэйшы толькі. Меў 1 м. 95 см. росту. Міхась моцна на яго падобны. Жанчына, якая некалі кахала маяго Брата, убачыўшы Міхася, закрычала: Славачка! Расціслаў вельмі любіў мяне. Ён быў малодшы (я найстаршая ў сям'і). Калі яшчэ хлапчуком вучыўся ў Жыровіцкай гасп[адарчай] школе, дык так разважаў: Бацькі нам дадуць нашую часць зямлі і мы будзем толькі разам заўсёды. Я буду гаспадарыць, а ты кветкі свае садзіць... Калі вярнуўся ў Жлобаўцы, а я была ў Празе, дык в[ельмі] дзівіўся, што я з дзецям не еду да Яго. Да хаты... Іначай мяне не называў, як — залатая рыбка. У час вайны зноў строў у Жлобаўцах (перавозіў) наш дом. Я з Чэх пасылала Яму і косы, і гвоздзі, і нават дзъверцы да печаў. Моцна пасябравалі з Ім партызаны, а Ён, маючи вялікі ўплыў на іх, стараўся толькі, каб не дапусціць да нішчання сёлаў... Надта любіў свой Народ. Калі аднойчы партызаны хацелі спаліць і забіць таго чалавека, які падпісаўся за высылку нашай сям'і ў Казахстан, дык Расціслаў і гэта спыніў. Шкадаваў сяла. Солтыс, які быў у той час там, лячыўся ў с. п. Яначкі і ўсё гэта нам расказваў. Аб тым, як Ён загінуў на вайне я Вам раскажу пры сустрэчы. Гэта вялікая трагедыя маяго жыцця. Я ў адзін дзень даведалася пра смерць с. п. Мамы, Таты, Расціслава і Аркадзя, які загінуў у 1944 г., 27 ліпеня ў Італы ў арміі Андэрса. Наймалодшы Аляксей цяпер у Англіі. Да яго і паехаў Юра. Да яго сыноў. У Алёшы б сынко і дачка ад першай жонкі. Ужо двое дзяцей ёсьць і ад другой. Дзеці рослыя і на дзіва прыгожыя. Вось бачыце, колькі нагадалі Вы мне толькі адным словам... Што да Вас, сябраў з Баранавіч, дык па-праудзе кажучы, толькі Вы ўтрымалі яшчэ ва мне веру ў сяброўства. І сапраўды, у самы трудны час Вы як Браце былі пры мне. Такое ніколі не забываецца. Вы і мае “бабы” тутэйшыя, якія сапраўды на вышыні сяброўства.

Міламу Мастаку* дзякую за добрае слова аб майм прыёме. Гэта Ваша прысутнасць, найлепшых маіх сяброў, зрабіла яго святочным, урачыстым, а госьцейкоў прымаць навучылася ў Жлобаўцах. Ад Мамы.

Далёкія Сябры** непакояцца ці яшчэ жыве “юбілейніца”? Як

прайшлі ўгодкі? Просяць “Полымя” і “Маладосць”, аб якім даведа-
ліся з “ЛІМу”. Паслала адно і другое.

Міхася “абяцалі” пабіць нават у Польшчы... Съмярдзіць гэта
ўсё... Ня меў [нечытэльна — С.Ё.], хлапец... Пётрачка, не забы-
вайцеся, што існую. Да сустрэчы, Родны, да сустрэчы! Ваша

Лары[са] Ге[ніюш]

Шчыра вітайце ад мяне Сяброў нашых. У гародзе пагнілі па-
мідоры і нават цыбуля. Хоць плач. Столькі працы. Зютак крыху
паправіў страху. Не цячэ ўжо ў хаце. Міхасёвае тае дзяўчо ўсё
прыходзіць. Л.

* Магчыма маецца на ўвазе Курчаў з Баранавічай, які зрабіў два партрэты паэткі
(выпальваў іх на фанэры).

**Беларускія эмігранты, зь якімі ліставалася Л.Геніюш.

Зэльва, 20/X, 1980 г.

Добры дзень, сябра Пётра!

Я веру Вам, Сябра, што не Вы былі прычынаю таго стану маяго
сына, у якім яго Толік (Вы яго ведаецце) прывёў дамоў. Гэта было
жудасна. Знача ён, вяртаючыся са станцыі, трапіў да кагосьці
на чарку, што яго і даканала. Пісаць пра гэта і думаць мне сяння
в[ельмі] цяжка. Заўтра яго дзень народзінаў. Нарадзіўся ён у на-
шай старой хаце ў Зэльве. Муж узварушліва паблагаславіў яго на
харашага чалавека. Яшчэ сяння памятаю Яго словаы. Што ж, лёс
сына склаўся блей трагічна ад нашага лёсу. Удалося нам даць яму
асьвету, але воблік сапраўднага чалавека ў яго адабралі. Рэшту
даканала жонка. Гэтая “салодкая” асоба ў першы год супружжа,
калі жыла ў нас сказала с. п. Мужу на нейкую Яго слушную заўвагу:
“ракам будзеце паўзыці да мяне на старасць, каб дала Вам кусок
хлеба” і г. д. Я тады сказала ёй — ты, напэўна, вады не падала б
чалавеку, калі б ён паміраў. Яна ў адказ — А вы не заслужылі на
тое, каб падаць вам вады перад съмерцю...

Гэта было ў першы год іх сужыцця. Дзіця, малы Міхась, гада-
ваўся ў нас. Я хадзіла на работу ў больніцу, каб яна магла быць
удома. Сваю зарплату высыпала сыну. Яна зьдзекавалася над
намі, а малы Міхась за тое прызнаваў толькі бабусю. Ён зненавід-
зеў, нейк, маці і была трагедыя з гэтага. Гэта быў нейкі цуд. Яна
прыводзіла бабкоў, каб “адваражылі” дзіця ад мяне... Тупасць,
садызм і жудасць... Гэта толькі малы прыклад яе паводзінаў.

Jan. 2d, 1882.

What you write me
is important for many things.
You are probably well aware
that we are about to have
a new Legislature and that the
new Legislature will be composed
mainly of men who are
not members of the old Legislature.
This is the case because
the old Legislature is composed
mainly of men who are
not members of the new Legislature.
The new Legislature will be
composed mainly of men who are
not members of the old Legislature,
and so on ad infinitum.

Дзякую толькі сваёй велікадушнасці я паслала сёлета вызаў сыну і ёй. Як бачыце моцна за гэта ўсё паплацилася. Ратуюць мяне тут шчыра, як толькі могуць. Я жадаю ім абаім найлепшага, але чуць, пакульшто, пра іх мне цяжка... Мы з с. п. Мужам невельмі адкрывалі людзям гэты цяжкі наш боль. Летась было не лепей. Пасля пахавання с. п. Яначкі было, бадай, найстрашней. Я ведаю, што Вы мне верыце, але я тут не адна. Гэта ўсё пры людзях, як і іх апошнія “гастролі”. Я хачу памерці сваёю съмерцю і таму болей не смею іх бачыць... Яны думаюць, што са мною адной лягчэй ім цяпер “змагацца”. Памыляюцца крыху. Я ведала на што я іду, запрашаючы іх і добра ведалі гэта сваякі с. п. Мужа і людзі, якія тут, ля мяне. Я ніколі, ні с кім не сварылася ў жыцьці і тут падвяла мяне мая гордасьць і стрыманасьць. Сэрца не вытрымала на гэты раз. Вы нічога ў гэтай справе сказаць не можаце, бо Вы нічога не ведаеце, акрамя іх таварыскай гутаркі, ахвоты выпіць і т. п.

Асабліва я праз усей гэты час была і ёсьць у вялікай небяспечы. Такая ўжо мая доля. Толькі я не съмею быць слабым чалавекам. Патрэбная мне, хоць горкая, але пэўная рашучасьць. Яны могуць абысціся і без мяне. У нявесткі тут сястра і маці. Прытым яна савецкая грамадзянка і мае ўсе магчымасці. Сын польскі грамадзянін, а дзецы здаецца па сыну, супраць яе волі. Вы, такі разумны хлапец, павінны хоць крыху ведаць якія шляхі паэтай... Як яшчэ Вы не адмовіліся ад знаёмства са мною? I як гэта Вы маглі верыць рознай хлусьні болей, чымсці майм словам? Вашае сэрца разумнейшае за Вашу голаў. Яно болей талкова адчувае гдзе праўда.

Мне ўжо крыху лепей, але сяння выпісалі яшчэ адзін лек. Ко-люць мяне кожны дзень. Аб леках я напісала Сябру Усеваладу. Адносяцца да мяне добра. Учора быў з Менску ранейшы зельвенскі глаўурач. Хацеў забраць мяне ў больніцу ў Менск. Дануся хоча, каб пакласыці мяне ў Гродна. Я застануся толькі ў сваёй хаце. Тут цёпла. Прыходзяць людзі. Часта ў мяне начуюць, асабліва Зося. Цяжкога нічога цяпер не раблю. Калі прыедзеце мяне наведаць буду рада. Толькі трэба Вам будзе штосьці мне тут парубаць на распалку. Гэта не цяжка. Пісала Пётру С.,* бо трэба нейк прывесці ў парадак яблынкі. Думаю, аднак, што гэта лепей рабіць на весну. Не ведаю ці дажыву да наступных яблыкаў, але хачу, каб дрэўцы май былі ў парадку.

Усё ж замучвае мяне адзіната. Некалі, паміма ўсяго, хацелася верыць, што ёсьць недзе сын, унукі. Сяння я ведаю, што нічога няма ў мяне. А быў у нас мой такі вялікі, здаровы і харошы род... На ўсіх слідах жыцця маяго толькі боль маяго сэрца... Успрымаю

БЕЛАРУСКІ РЭЗЫСТАНС

жыццё такім, якім яно ёсьць, толькі не пасыўна і не бескрытычна. Жаль, не ўсе вакол нас кіруюцца розумам і праўдаю, і таму бывае мне цяжка. Яшчэ раз усім Вам шчыра дзякую за сардэчнасць і вялікую дапамогу ў май жыцці. Усіх Вас шчыра вітаю і жадаю Вам найлепшага ў жыцці. Са шчырасцю і павагаю да Вас

Ларыса Геніуш

Яшчэ раз дзякую, што гэта не Вы былі прычынаю гэтай маёй хваробы, але для пэўнасці мушу яшчэ паглядзець Вам у очы. Л.

Калі ёсьць купеце мне “сярэдзінкі” да электрачайнікаў. Спаліла ўжо аж 3 чайнікі я.

Захапце з сабою “Голас радзімы” № 40.

*Верагодна, маецца на ўвазе Пётра Саўчук, былы палітвязень.

Зэльва, 15/VIII, 1981 г.

Добры дзень, Сябра Пётра!

Перадусім прымече шчырыя прывітаньні ад мілых нашых, Вашым спевам “зачараўаных”, зельвянак. У тым ліку і ад мяне.

Пішу Вам сяння, каб яшчэ і яшчэ раз падзякаваць паважанаму Мастаку і Вам за такі дарагі і варты падарак. Я чуюся ў даўгу і Бог ведае ці ўжо змагу адуздзячыць Вам, за Вашу мілую ўвагу, добрымі вершамі. Напаў на мяне нейкі пэсымізм і пакульшто не пішацца. Праўда, завалілі мяне гуркі, памідоры, яблыкі, ды паважны рамонт царквы ў сярэдзіне. Так, як хата мая стаіць ля царквы, дык апошнія тыдні тут і засяроджваўся і дух, і рух гэтага рамонту. Сяння працу канчаюць. Першы раз ад даўгога часу выпаў дожджык. На днях даведалася, што пісалі мне і віншавалі май ўнуکі. Нажаль лісты і здымкі іх не дайшлі. Наагул мне не давялося з Вамі пагутарыць, а гэта было неабходна.

Як здароўе Усевалада Сямёновіча? Я яму пісала, але Ён в[ельмі] заняты, напэўна. Скажыце Яму, што тая Ларыса, якую лячыў Ён, вярнулася з Сочы. З ма...[нечытэльна — С.Ё.] не карысталася, бо ўжо шэсцьць тыдняў як цяжарная. Чэсьць і слава доктару КАРАЛЮ!!! Гэта была безнадзейная справа.

Мы яшчэ тут “балявалі” цэлы тыдзень паслья Вашага ад'езду. Усё прыходзілі людзі з кветкамі і падаркамі! Навошта мне тыя падаркі? Чуюся дрэнна.

Міліяя прафесары начавалі ў нас са сваімі жонкамі. Доўга гутарылі з Айцом Васіліем, які з жонкаю і сынам з'явіўся паслья

Вашага ад'езду. Мы з гродзенскімі дамамі прагутарылі амаль усю ноч. Было цікава. Цяпер нейкая “воўчая” адзінота, хоць людзей прыходзіць і замнога. Ёсьць на гэта вельмі важныя прычыны. Дануся збіраецца прыехаць. Яе дачка паступіла ў інстытут мастацтва ў Менск. Бываюць у жыцці хвіліны, калі труднасць здаецца вышэй нашых сілаў. Падобнае становішча сяння і ў мяне. Толькі я крыху “дубовая”. Нават сяння...

Скажыце міlamу Мастаку, што ўсе захопленыя Ягонаю працаю. Я, дык найболей. Такою, менавіта хачу застасца ў памяці маіх патомкаў: бадзёрай, свежаю і крыху маладою. Як маюцца мілыя Дудкі? Можа на Коляды прыеду да іх. Як Саўчукі? Ці не загневаўся на мяне сябра Пётра, што нічым не змагла разлічыцца з ім за яго харошую, так мне патрэбную працу?.. Што ж — 33 руб. 75 кап... Я ведаю яго прыхільнасць да нашай сям'і і безумоўна, жартую. Абавязкова напішице мне пра здароўе Усевалада Сямёнаўіча, бо сам Ён пра гэта забудзеца.

Вельмі хochaцца бачыць Вас з розных меркавань. Патрэбная мне сяння не так дапамога, як шчырая і сяброўская рада, ды крыху падтрымка... Нэрвуюся за шмат, калі бачу столькі подласьці вакол... Маглі б ужо і “адхрысьціцца” ад мяне ў маі годы, а то і ўнуکі церпяць праз сваю, Богу душой вінаватую Бабусю... Пра кніжку, пакульшто, нічога не чуваць. За “межы” свяаго панадворка, амаль, не выходжу...

Бывайце, Сябра Пётра! Усе нашыя дамы яшчэ в[ельмі] хочуць пачуць “Зорку Венеру” ў Вашым выкананьні. Я таксама...

З павагай да Вас

Ларыса Ге[nіюш]

Вітайце сяброў і мілага Мастака асабліва. Л.

Зэльва, 30/IX, 1981 г.

Добры дзень сябра Пётра!

У міжчасе, калі я Вас бачыла, столькі ўсяго тут сталася. Памерла тут адна блізкая жанчына (я хрысьціла яе ўнукаў). Пасля памерла маці нявесткі ў Гомелі. Нявестка прыяжджала з Алесікам на пахаванне. Ледзь іх туды пусьцілі. Да нас не заехалі. Тэлефанавалі мне з Гродна ад Данусі. Дануся якраз ляжала ўдома з двубаковым васпаленнем лёгkіх. Ляжай хворы і яе муж. Што ж, неспакойна ў той Польшчы, але мяса, хоць на карткі, маюць там болей як мы. Маюць крыху і масла.

Учора я была ў Данусі. Ай[цец] В[асіль] меў якраз справы ў Гродне і забраў з сабою мяне. Прыйехалі паглядзець мяне і ўсе Пяткевічы з мілым унукам Аляксеем. Дануся захварэла і нэрвова. Яна цяпер выкладае ў школе бел[арускую] мову, а гэта на Беларусі найцяжэй. Гэты ўрок бяруць на ўсе “прывіўкі”, іншыя справы, бо ён, бачыце, мame тут важны. Тыя, хто не вывучае гэтай мовы, мусе быць у класе і рабіць настаўніку ўсе фокусы і подласці, каб ён не мог выкладаць... Вось гэта і дабіла бедную Данусю. Яна звярталася аж да М.Танка, каб яе ратаваў, і моцна захварэла. Я думаю, што тут болей нэрвы, хоць кашляе яна страшна. У Гродне ні каўбасы, ні масла. Вялікая толькі чарга па цыбулю. Мы там купілі толькі па баханцы хлеба.

Айцец В[асіль] так заняты цяпер пераходам з аднаго прыходу на другі, што не можа нават напісаць нікому. Учора ліса перабегла нам дарогу і хоць А[йцец] В[асіль] перакрасыці шлях наперад, дык ўсё ж мы моцна заселі ў нейкіх пясках (рамантуюць дарогу). Заселі там і другія. Ледзь адныя другіх павыцяглі. Было цікава. Да хаты вярнуліся недзе ў 12 ночы — Ай[цец] В[асіль] марыць аб tym, каб асабіста да Вас прыйехаць, захапіўшы з сабою і мяне. Пабачым як пасля нядзелі дазволіць яму на гэта час. Можа давядзецца нат яшчэ ехаць з ім у Менск. Клопатаў тут з усім многа. [нечытэльна — С.Ё.] падзей і тое, што мне прыслалі догавар на друкаванне кніжкі. Я ўсё выпаўніла, падпісала і адаслала. За адзін радок налічылі мне 1 руб. 50 кап. Гэта, відаць, таму, каб лягчэй мне жылося на маіх 33 руб. 75 кап.

У Гродне мы былі не самыя, дык паслья заяжджалі яшчэ ў Ваўкаўск і ў далёкія, лясныя сёлы, развозячы людзей, якія з намі ехалі. Яны, сапраўды, плакалі наўзрыд, што адыходзіць ад іх Ай[цец] В[асіль]. Плакаў і мужчына. Як началі мне тыя лясуны расказваць пра сваё жыццё у час вайны і пасля вайны, дык плакала з імі і я, аднаходзячы ў іх тыя рысы харектару нашага Народу, за якія я яго так глыбока пакахала да самай съмерці! Яшчэ раз вялікае Вам дзякую за мілы візыт. Вы зусім не “алькаголік”, але ўсё ж жадаю Вам нейкую сябровачку жыцця, каб крыху Вас стрымоўвала ад таго “чарніла”, якое Вы крыху любіце... Вы харошы Чалавек і жыццё Вам належыць 100 гадоў! Ай[цец] В[асіль] жыве ўжо ў Зэльві, але пасьнедаў сяння ў мяне і паехаў недзе строіць машыну. Са мною толькі малы сабачка Жук, які вартуе мяне тут ад усяго злога. Спадзяюся, што мой апошні ліст наш Усевалад Сямёновіч атрымаў. Ягония падапечная чуюцца добра. Благаславяць яго за ягоную дапамогу ў безнадзейных справах жыцця. Я крыху адчуваю хворае сэрца.

Пісаў Коля К. Ён папёр на поўдзень, каб набрацца сілаў на зімовы перыяд у Беларусі. Пытаўся, што мне прысласць? Напісала, каб лішне не траціў грошай. Ай[цец] В[асіль] хocha ў нядзельку забраць мяне ў Поразава, где ўжо будзе развітвацца з тымі людзьмі. Я не паеду, бо надта там ужо плачуць па ім, ды злуюцца, што мы яго перацягнулі ў Зэльву. Пагода спрыяле нам, ды каб не гэтая дзікая адзінота, нейк тут і жылося б. Вельмі растроілася тым, што не змагла пабачыць Алесіка і Валю ў Гродне. Не дастала машыны, а былі яны в[ельмі] коратка. Паважанаму Сябру Курчаву скажэце, што Ай[цец] В[асіль] да яго заглянене. Толькі казаў, што мне няма чаго ў Вас там заставацца. Жадаю Вам усяго найлепшага.

Вітайце дарагіх сяброў. Мяне не забывайце.

Са шчырасцю да Вас

Ла[рыса] Г[еніюш]

Яшчэ раз дзякую Вам за ўсе Вашыя мілыя падаркі, за ўвагу да мяне. Надта лезе мне на нэрвы тая Гольшча. Юрка в[ельмі] нэрвовы пасъля таго інцыдэнту.

Л.

Зэльва, 14/IV, 1982 г.

Хрыстос Уваскрас!

Пётрачка, добры дзень!

І як гэта Вы, такі асілак трапілі ў больніцу? Моцна тут за Вас усе мы перажываем. Калі ўжо Вам палепшае, то прыежджайце да нас на съята, каб не былі сам адзін у хаце. Я в[ельмі] хварэю, але ўжо мне крышачку лепей. Уколы мне робяць штодня. Хачу дачакацца, каб пабачыць яшчэ сваіх. Сяння быў ліст ад Міхася. Мне прыслалі карэктuru маёй кніжкі. Знача, што яна хутка выйдзе. Крыху гатуемся тут да Свят. Мужа Зосі забраў яго лекар, бо ён абмануў яго, што едзе на пахаванне маці. Ён моцна і безнадзейна хворы. Зося чуецца добра. Нэрвуецца крыху, бо жыцьцё не лёгкае. Хоча Вас бачыць і не скрывае гэтага. Пры вашым ціску крыві забараняцца Вам усе "кроплі". Яны толькі і "натхнялі" тут нашага мілага П.Саўчuka на працу, якую зрабіў ён, сапраўды, вельмі добра, як які гаспадар! Калі яшчэ пасъля больніцы знайдзене сілы, каб зайсьці на аўтобус і нейк дабрацца да нас, дык прыяжджаіце. Падлечым Вас тут якімі зёлкамі, бо "кроплі" Вам супрацьпаказаныя. Ці ўжо дазволілі Вам пяць? І што было з гэтым голасам? Спадзеюся, што да Свят і я крыху стану на ногі і зноў будзе ў нас поўны стол, як і

БЕЛАРУСКІ РЭЗЫСТАНС

належыць на нашае, вялікае Свята. Вітайце ад нас усіх Сяброў. Вялікае прывітанне і ўдзячнасць Усеваладу Сямёнаўічу. Саўчuka з сабой лепш не бярыце, хоць ён добры сябра, але Вы тут пасвярліся б з ім, чаго добрага.

Бывайце, сябра Пётра. Да сустрэчы!

Лары[са] Ге[ніюш] і Зося.

Зэльва, 23/IV, 1982 г.

Добры дзень, сябра Пётра!

Ці атрымалі Вы маяго ліста? Як са здароўем? Мы Вас чакалі на Вялікдзень. Крыху непакоімся за Ваш ларынгіт.* Калі будзеце мець час і ахвоту, дык наведайце нас. Як маюцца дарагія нашыя Карапі? Ці атрымалі маю святочную картку? Магу думаць, што лісты мای да людзей не даходзяць. Як я Вам ужо пісала, была карэктара маёй кніжкі. Не ўсё лепшае ў яе ўвайшло, але атрымаецца нядрэнна. Нашыя пішуць. Надта хочуць прыехаць сюды. Зося ўсё у працы. 15 мая вернецца з арміі яе старшы сын. Мужа яе даўно забралі, бо ён прыехаў абманам дамоў... Паправу ў яго ніякае, нажаль... Мяне тут усё лечаць, робяць уколы. Проста я моцна стамілася перад святамі і Святымі. Кожны дзень былі ўсё госьці. Цяпер ужо іх меней. Ай[цу] Васілію ўжо зьнялі з нагі гіпс і Ён зноў "творыт чудеса"! Усё упрыгажае храм, нешта прыдумвае. Бачу цяпер яго мала, але Ён часамі забегае. Прывітанне ад мяне дарагому сябры Усеваладу, Саўчукам, Дудкам!

Вас шчыра вітае Зося. Усё чакала, што на Свята прыедзеце! Не забывайцеся пра нас! Не хварэйце! Чакаем Вас у здароўі і добрым настроем.

З павагай

Лары[са] Ге[ніюш]

*Ларынгіт — запаленыне сълізістай абалонкі гартані.

Арыгіналы лістоў захоўваюцца ў асабістым архіве Сяргея Ярша.

БРАТ

Ганько М. Каб съведчылі пра Беларусь: жыцьцё й дзейнасцьць Міколы Ганька. — Менск: Беларускі кнігазбор, 2005. — 192 б.

Такі ўжо лёс у некаторых людзей, якія маюць знакамітага брата альбо сястру — зымрыцца з тым, што іх успрымаюць толькі, як сваякоў. Мікола Ганько ў Канадзе стаўся вядомым беларускім дзеячом, але і яго заўсёды ўспрымалі як брата кірауніка Саюзу беларускай моладзі Mіхася Ганька.

Кніга Марыі Ганько, прысьвечаная свайму мужу сэв. пам. Міколу Ганько (1924 — 1999), выйшла з друку напярэдадні Зъезду беларусаў съвету. Дзякуючы гэтаму, яна патрапіла ў самыя аддаленыя суполкі беларускай дыяспары. Але кніга цікавая ня толькі для звычайных чытачоў, але і для навукоўцаў.

Зъмешчаны ў ёй невялічкі дзёньнік Міколы Ганька — сапраўдны скарб для дасьледчыкаў гісторыі СБМ. Большая яго частка напісаная ў 1943—1944 гг. Ганько распавядае пра курсы кіраунікоў СБМ у Альбэртыне, пра Галоўны штаб арганізацыі, згадвае шмат дэталяў, падзеяў, прозьвішчаў. І галоўнае — падае даты. Дагэтуль не было вядома, як адбывалася эвакуацыя лягеру СБМ з Альбэртыну, а М. Ганько непасрэдна ў гэтым удзельнічаў. Да гэтага ён, падчас бамбавання чыгуначнай станцыі ў Баранавічах, згубіў дзівве скрыні архіву СБМ, якія вёз зь Менску...

Вельмі каштоўнай зъяўляецца згадка пра апошнюю сустрэчу Міколы з братам Mіхасём 22 красавіка 1945 г. у Празе. Брат рыхтаваўся да вяртання з аддзелам сябраў СБМ у Беларусь з мэтай удзелу ў антыбалшавіцкай барацьбе. Мікола Ганько съведчыць, што ў яго аддзеле былі маладэчанскія хлопцы. Яны сапраўды дайшли да Беларусі праз Украіну і колькі гадоў партызанілі, а пасля хаваліся ў Польшчы. У кнізе, дарэчы, зъмешчаны ўрыўкі з польскамоўнага дзёньніка Mіхася Ганька, які ён вёў у даваенны час. Застаецца спадзявацца на яго поўную публікацыю ў будучай кнізе пра загадковага і адважнага лідэра моладзевага руху, аднаго з кіраунікоў паваеннага беларускага Супраціву.

Зыміцер Касінскі

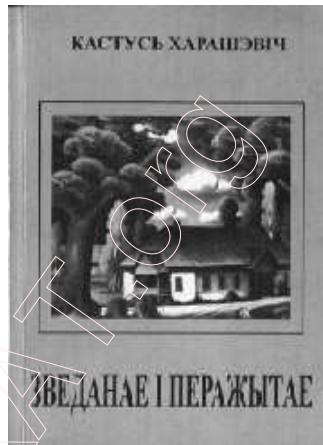
ЗА БЕЛАРУШЧЫНУ

Кастусь Харашэвіч. Зъведанае і перажытае. Маладэчна: Біблія-тэчка часопіса “Куфэрак Віленшчыны”, №8, 2004. — 144 б.

З кнігі ўспамінаў вядомага маладэчанскага мастака Кастуся Харашэвіча перад намі паўстае лёс звычайнага заходнебеларускага хлопца, які выхоўваўся бацькамі-грамадоўцамі, беларускай кнігай, навучаўся ў сямігодцы, а падчас нямецкай акупацыі — у Маладэчанскаі сярэдняй гандлёва-адміністрацыйнай школе, быў сябрам Саюзу беларускай моладзі. Дзякуючы ўсім гэтым абставінам, Харашэвіч стаўся асобай з уласным съветапоглядам, характарам і трывалай нацыянальнай пазыцыяй, зрэалізаваў сябе як мастак.

Аўтар у сваіх успамінах перадае трагедыю свайго пакалення, тых мала-дых юнакоў і дзяўчатаў, “нядобранадзейных заходнікаў”, якія праз усе акупацыі (а яны ў той час зъмяняліся часта) хацелі заставацца беларусамі. К. Харашэвіч па-мастаку малюе насычаныя вобразы з тагачаснага заходнебеларускага калярыту, выкладае багатую фактуру. Кніга адметная адсутнасцю чужога погляду на нашае мінулае, бо аўтар глядзіць на яго “беларускімі вачымі”, што вельмі важна.

К. Харашэвіч не саромеецца сваёй вучобы ў Маладэчанскай гандлёвой школе ці сяброўства ў СБМ падчас нямецкай акупацыі (некаторыя вэтэраны і сёньня баяцца пра гэта згадваць, нібыта, могуць патрапіць пад перасльпед спэцслужбаў). Наадварот, ён неаднаразова пацвярджае, што, дзякуючы такім асобам як Барыс Кіт, настаўніцкаму калектыву Маладэчанскай гандлёвой школы, СБМ і яго кіраунікам, моладзь усьведамляла сябе беларусамі. Юнакі і дзяўчата вывучалі беларускую гісторыю і літаратуру, сипявалі беларускія песні і маршыравалі пад бел-чырвона-белым сцягам па вуліцах Маладэчна, сустракаліся з аднагодкамі зь іншых гарадоў, і, што самае галоўнае, сталіся асобамі з высокімі маральнымі ідэаламі, дзякуючы якім яны і перажылі той час, засталіся самімі сабой. З захапленнем аўтар перадае свой юначы запал і радасць ад

уступленьня ў СБМ: "...Узрушаная сустрэча, палымяная гаворка пра Айчыну, пра барацьбу за яе свабоду, за беларушчыну. Напэўна, гэта папулярнасць тлумачылася яшчэ і тым, што ні пры польскім, ні затым пры савецкім панаваньні аб такой арганізацыі, яўна нацыянальна-патрыятычнай, і марыць не даводзілася".

Не аbmінае Харашэвіч і такія важныя падзеі, як спроба стварэння Барысам Кітам ў Маладэчне настаўніцкай сэмінарыі, дзейнасць пасъляваеннага моладзевага Смаргонскага падпольля (Кастусь Харашэвіч падазраваўся ў вырабленыні малюнкаў для іхніх улётак). Ён згадвае пра антысавецкую акцыю беларускіх партызанаў у 1944 г. каля г. Ашмяны, пра "лясных братоў" зь вёскі Журэвічы, якія дзейнічалі ў 1948 годзе. Шкада толькі, што ня так шмат увагі надаецца маладэчанскаму СБМ, няма харктастыкаў лідераў арганізацыі.

Багата ў кнізе матэрыялу аб творчым жыцьці мастака, сяброўстве зь вядомымі беларускімі краязнаўцамі і гісторыкамі. Зъмяшчае выданыне і шэраг найбольш вядомых рэпрадукцыяў карцін К. Харашэвіча.

Андэрай Барткевіч

НАЦЫЯНАЛЬНА-ВЫЗВОЛЬНЫ РУХ, А НЕ "АПАЗЫЦЫЯ"

Романовский И., Гудов М. Антисоветское подполье в Беларуси в 1919—1925 гг. — Мн.: РИВШ БГУ, 2002. — 127 б.

Ня так часта беларускія навукоўцы займаюцца дасьледаваннем антысавецкага падпольля пачатку 1920-х гг., а тым больш — імкнунца аб'ектыўна паказаць яго дзейнасць. У парадкаванні з ранейшымі дасьледаваннямі згаданай тэматыкі, Раманоўскі і Гудаў зрабілі значны крок наперад. Можна згадаць хаця б той факт, што, паводле аўтараў, антысавецкія падпольшчыкі і партызаны не былі "бандытамі" (як съцвярджалі гісторыкі савецкай Беларусі), а складалі "апазыцыю" бальшавіцкаму рэжыму. Зь іншага боку, гэтае самае азначэнне антысавецкага лягеру, як "апазыцыі", і выклікае нямала пытаньняў.

На наш погляд, пазыцыя Раманоўскага і Гудава занадта "незаангажаваная". Так бывае, калі які-небудзь менскі прафэсар піша дысэртацыю пра палітычныя і вайсковыя закалоты ў далёкай афры-

канскай краіне. Сэрца яму за тых афрыканцаў не баліць, дасьледуе іх, аналізуе іх дзейнасць, падлічвае страты варагуючых бакоў і вельмі хораша афармляе гэтую працу. Але калі беларускія навукойцы таксама спакойна (абыякава?) пішуць пра масавы супраціў бальшавіцкай уладзе ў Беларусі, пра жорсткія рэпрэсіі супраць паўстанцаў, арышты, расстрэлы, гэта зъдзіўляе.

Аўтары манаграфіі так і не асьмеліліся назваць крамольныя слоўы “акупацыя” і “акупанты” у адносінах да бальшавікоў і іх рэжыму, гвалтам усталяванага ў нашай краіне. Бо інакш у многіх чытачоў можа скласціся ўражаныне, што ў Беларусі ў 1919—1925 гг. ішла барацьба за ўладу паміж уласна беларускімі сіламі: “апазыцыяй” і бальшавікамі. Апошнія, аднак, былі ў Беларусі чужынцамі (хаця сярод іх і былі функцыянэры-беларусы, якія займалі вядучыя становішчы ў савецкай адміністрацыі), нездарма ж яны пісалі ў спрэваздачах у Москву пра стварэныне ў беларускіх гарадах і вёсках “оккупационных гарнізонов”. Насамрэч, у акрэслены пэрыяд ішла нацыянальна-вызваленчая барацьба беларускага народу супраць расейскіх акупантаў чырвонай афарбоўкі. Да разумення гэтага падводзіць чытачоў у сваіх публікацыях дасьледчыца антысавецкага Супраціву 1920-х Ніна Стужынская. У 2000 г. пабачыла съвет яе найвялікшая на сёньняшні дзень праца — “Беларусь мяцежная. З гісторыі антысавецкага ўзброенага супраціву. 20-ыя гады XX стагодзьдзя”. У кнізе, аднак, разглядаюцца толькі асобныя эпізоды антысавецкай барацьбы ў Беларусі (Слуцкае паўстаньне і “Зялёны Дуб”), затое былі ўведзеныя ў навуковы ўжытак невядомыя дакументы з архіву КДБ Беларусі.

Можна адзначыць і нямала пазытыўных момантаў, якія заўважаныя намі ў кнізе Раманоўскага і Гудава. Часам некаторыя дасьледчыкі даволі спрошчана разглядаюць вайскова-палітычную ситуацыю ў Беларусі ў 1918—1920 гг.: з аднаго боку — БНР, з другога — Польшча і Савецкая Расея. Аўтары ж манаграфіі адлюстроўваюць усю палітуру палітычных сілаў, іх зменлівыя расклады, кааліцыі і г. д. Акрамя беларускіх палітычных партый у Беларусі дзейнічалі таксама і мясцовыя адзінства агульнарасейскіх партый (БУНД, меншавікі, партыя сацыяліст-рэвалюцыянеры), якія мелі значны ўплыў на ўсходзе Беларусі. Менавіта расейскія эсэры кіравалі ў 1918 г. антыбальшавіцкай “Зялёнай арміяй” на Магілёўшчыне, Віцебшчыне і Гомельшчыне. У сакавіку 1919 г. яны ачольвалі “Стракапытскі мяцеж” на Гомельшчыне і нават абвесцілі там пра стварэныне “Расейскай рэспублікі”. Працягвалі дзейнічаць у Беларусі расейскія антысавецкія палітычныя струк-

туры і ў 1920-х гг., але ўжо ў саюзе зь некаторымі беларускімі партыямі і організацыямі.

Побач са згаданымі “старымі” расейскімі партыямі, якія страчвалі свае пазыцыі ў Беларусі, у 1918—1919 гг. набіралі сілу беларускія палітычныя структуры “нацыянальна-дэмакратычнага крыла апазыцыі”. Раманоўскі і Гудаў нямала ўвагі надаюць іх падзелу на два блокі: “правых” і “левых”. І калі апошнія (а сярод іх галоўнай сілай была Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянероў) нейкі час супрацоўнічалі з бальшавікамі, а пасля рыхтаваліся ваяваць на два фронты — супраць Польшчы і Савецкай Расеі, дык “правыя” (Найвышэйшая рада БНР, Беларускі палітычны камітэт, Булак-Балаховіч, “Зялёны Дуб”) пасълядоўна змагаліся супраць чырвоных акупантатаў, абапіраліся на падтрымку палякаў. Цікава, што якраз “правыя” неаднойчы прапаноўвалі “левым” аб'яднаць сілы для сумеснага змагання, але тыя кожны раз гэтыя прапановы адкідалі. Аўтары бачаць адной з галоўных прычынаў паразы антысавецкага Супраціву ў Беларусі якраз адсутнасць кансалідацыі паміж палітычнымі сіламі. Хаця, на наш погляд, нават іх аб'яднанье ў той сітуацыі не дало б пазытыўнага выніку. Савецкая Расея мела дастаткова вайсковай сілы, каб задушыць нават усеагульнае антысавецкае паўстаньне ў Беларусі. Красамоўны факт, пра які згадваюць Раманоўскі і Гудаў, — у 1921 г. у вёсках Случчыны былі разьмешчаныя па 700-800 байцоў Першай коннай арміі Будзёнага, якія павінны былі забясьпечыць прысутнасць тут савецкай улады.

Нямала ўвагі аўтары надаюць антыжыдоўскім выступам сялянства і антысавецкіх структураў ва ўсходній Беларусі. Праўда, адсутнасць спасылак на крыніцы інфармацыі не дазваляе аб'ектуўна ацаніць рэальнасць пададзеных звестак, напрыклад, пра арганізаваныя балахоўцамі з восені 1920 да зімы 1921 г. пагромы ў 1907 (!) мястэчках і вёсках. Даволі спрэчным зьяўляеца съцверджаньне аўтараў, што, арганізуочы пагромы, антысавецкае падпольле правакавала ўцёкі жыдоўскага насельніцтва ў гарады, “часта ня маючы нават вонраткі”, і гэта “дэстабілізавала ўнутранае становішча ў рэспубліцы”...

Раманоўскі і Гудаў аналізуюць прычыны паразы антысавецкіх палітычных структураў і збройных фармацыяў. На іх погляд, спрацавалі некалькі фактараў: новая эканамічная палітыка бальшавікоў, часовыя саступкі сялянам ў падатковай галіне, агульная стомленасць людзей ад вайны, пачатак у Савецкай Беларусі беларусізацыі. У выніку, антысавецкі рух губляў сацыяльную базу, радзелі

шэрагі яго ўдзельнікаў. Варта было б аўтарам больш увагі надаць рэпрэсіўнай палітыцы бальшавіцкай улады, скіраванай на падрыў гэтай самай сацыяльной базы Супраціву. А яшчэ неяк недаацэн-ваецца роля савецкай выведкі, якая мела сваіх шматлікіх агентаў у антысавецкім лягеры. Побач з тым жа кірауніком “Зялёнаага Дубу” працеваў бальшавіцкі агент, які пісаў справаздачы сваім гаспадарам. Гэтая агентурная праца прыводзіла да закалотаў у антысавецкіх структурах, да правалаў акцыяў і падпольных сетак, да выманьваньня падманам з-за мяжы буйных дзеячоў антысавецкага руху (як, напрыклад, сталася з Барысам Савінкам).

Мікалай Шыбіцкі

ТРЭЦЯЯ СІЛА

Соколов Б. *Оккупация. Правда и мифы.*
— Москва: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2005. — 352
б.

У Расеі працягваюць карыстацца папулярнасцю кнігі пра Другую сусветную вайну, вэрмахт, нямецкія спэцслужбы, калябарацыю. Аднак не забываюцца расейскія гісторыкі і пра савецкі партызанскі рух, праўда, у гэтых дасьледаваньнях ён падаецца зусім не геройскім.

Кніга гісторыка Барыса Сакалова ў большай ступені грунтуецца на фондах Расейскага дзяржаўнага архіву сацыяльна-палітычнай гісторыі, а менавіта — на дакумэнтах Цэнтральнага штабу партызанскаага руху і яго кірауніка Панцеляймона Панамарэнкі. Сакалоў адшукаў нямала цікавых фактаў, згадак, дакумэнтаў, і яны пераважна прысьвечаныя Беларусі пад нямецкай акупацыяй. Шкада толькі, што, акрамя архіўных матэрыялаў, гісторык малавата папрацеваў з успамінамі і дасьледаваньнямі на гэту тэму. Вось і праходзіць у кнізе кіраунік савецкага падпольля ў Менску ў 1941—1942 гг. Кавалёў, як нямецкі агент, хаця ўжо даўно вядома, што ён стаўся ахвярай правакацыі нямецкіх спэцслужб.

Міт пра “герайчную савецкую партызанку” развалываецца пад трапнымі ўдарамі Б. Сакалова, якія ён наносіць партызанскімі ж справаздачамі, данясеннямі. Узяць хаця б узынятую ім проблему

партызанскіх прыпісак. Аўтар падлічыў, што дыспэтчарскае бюро станцыі Менск зафіксавала, што ў ліпені 1943 г. на участку чыгункі Менск — Барысаў былі падарваныя партызанамі 34 цягнікі. А вось толькі чатыры партызанскіх брыгады падарвалі за той жа пэрыяд на гэтым участку больш за 70 цягнікоў. Можна сабе ўявіць, якія памеры набылі прыпіскі ў маштабах рэспублікі!

Гісторык спрабуе разабрацца: што ж насамрэч адбывалася на акупаванай немцамі тэрыторыі СССР? І прыходзіць да высновы: “На акупаваных тэрыторыях у 1941—1944 гадах ішла самая сапраўдная грамадзянская вайна, ускладненая гострымі міжнацыянальнымі канфліктамі... Немцаў такое становішча ў прынцыпе задавальняла...”. Перад намі паўстаюць эпізоды гэтай вайны і найчасцей зь Беларусі. Зъверствы, забойствы, рабункі... Як у такой сітуацыі выжываў народ? А што рабілі нацыянальныя рухі акупаваных народаў?

Сакалоў піша, што “на тэрыторыі Рasei і Беларусі ўзыніклі некалькі падпольных арганізацыяў і партызанскіх атрадаў, якія спрабавалі адыгрываць ролю “трэцяй сілы” і змагацца як з бальшавікамі, так і з немцамі”. Аднак, як адзначае гісторык, “на практицы прадстаўнікам “трэцяй сілы” даводзілася так ці інакш салідарызаўца з адным з двух ліхай, супраць якіх яны зьбіраліся змагацца. Толькі ў Сталіна і Гітлера меліся матэрыяльныя рэсурсы, без якіх дзеяньні партызанаў былі асужданыя на хуткую паразу. Бо ў адрозненьні ад АУН і УПА на Украіне і разьвітай сістэмы палітычных і вайсковых установаў у прыбалтыйскіх дзяржавах, якія зусім нядаўна былі пазбаўленыя незалежнасці, у Рasei і Беларусі не было ніякіх упłyтовых арганізацыяў, альтэрнатыўных кампартыі. Савецкія партызаны, як правіла, імкнуліся зьнішчаць кіраўнікі тых, хто прылічваў сябе да “трэцяй сілы”, а шэраговых сябраў пасля адважнай праверкі ўліць у свае шэрагі. Немцы ж альбо ліквідоўвалі такія атрады, альбо імкнуліся схіліць іх кіраўнікі да калябарацыі.”.

Аўтар безумоўна мае рацыю. Ні расейскі НТС, ні Беларуская Незалежніцкая Партыя не маглі самастойна разгарнуць свае партызанскія рухі: не было зброі, амуніцыі, мэдыкамэнтаў, дасьведчаных камандзіраў. Да таго ж ужо ў канцы 1942 г. значная частка лясоў Беларусі, Смаленшчыны, Браншчыны, Пскоўшчыны была апанаваная савецкай партызаншчынай, якая ніякіх “іншадумцаў” не цярпела. Ведамы расстрэл беларускіх партызанскіх камандзіраў падчас перамоваў на Барысаўшчыне. Таму, нягледзячы на асобныя спробы стварэння партызанскіх асяродкаў, арганізацыі

“трэцяй сілы” бераглі людзей, імкнуліся інфільтроўваць іх у дазволеныя немцамі вайсковыя і паліцыйныя аддзелы. А БНП, каб мець сваіх камандас (у тым ліку, радыстаў і падрыунікоў), летам 1944 г. накіравала каля сотні сябраў у школу аввэра ў Дальвіцы. Як аказалася, менавіта яны прынеслы нямала клопатаў савецкім спэцслужбам.

Б. Сакалоў прыводзіць некалькі малавядомых прыкладаў дзеянасці прадстаўнікоў “трэцяй сілы” ды проста “незалежнікаў ад усіх”. Напрыклад, у канцы 1941 — у пачатку 1942 гг. у Магілёве была створаная нелегальная т. зв. Богаўская арганізацыя, якая ў рукапісных улётках “заклікала насельніцтва выступіць і супраць Гітлера, і супраць Сталіна — за Расею”. А пад Полацкам існавала “рэспубліка старавераў” пад кіраўніцтвам Зуева, якую лабойваліся савецкія партызаны, і зь якой лічыліся немцы.

Ужо ў ня першай нядайна выдадзенай у Москве кнізе, якія зъмяшчаюць пераклады беларускіх тэкстаў, дакумэнтаў, заўважаюцца прыкрыя памылкі гэтых самых перакладаў. Сакалоў жа зъмяшчае “Прысягу беларускага партызана” на мове арыгіналу, праўда замест “ў” паўсядна стаіць “я”. Гэтая недарэчнасць робіць даволі нечаканым гучаныне беларускага слова...

Vасіль Пірог

УЛАДЗІМЕР СТРЫГУЦКІ

4 сакавіка 2005 г. беларуская праграма Радыё Свабода паведаміла пра съмерць былога палітвязьяня Ўладзімера Язэпавіча Стрыгуцкага. Ён памёр у Гомелі на 81-м годзе жыцьця.

Уладзімер Стрыгуцкі нарадзіўся ў каstryчніку 1924 году ў Барысаве. Вучыўся у Менскім палітэхнікуме. Падчас другой сусветнай вайны працаўваў у Барысаве ў мясцовай газэце, быў сябрам Саюзу беларускай моладзі, за што і быў рэпрэсаваны. Пакараньне адбываў на Калыме.

Стрыгуцкі быў знаёмы з братамі Юркам і Лявонам Луцкевічамі, іншымі вядомымі беларускімі палітвязнямі. У выгнанні пабраўся шлюбам з рэпрэсаванаю дзяўчынаю Янінаю. Гомельскі пэрыяд жыцьця ўл. Стрыгуцкага звязаны з працай на заводзе “Цэнтраліт”. Ужо ў пэнсійным узроўніце спадар Стрыгуцкі стаўся актыўным сябрам Таварыства беларускай мовы.

Съветная памяць!

АЛЬБЭРТ БАЦЯНОЎСКІ

Напрыканцы красавіка 2005 г. на 76-м годзе жыцьця памёр Альбэрт Бацяноўскі, апошні глыбоцкі сябар Саюзу Беларускіх Патрыётаў, паведаміла Радыё Свабода.

У 1945-1947 гг. падчас навучання ў Глыбоцкай пэдвучэльні, ён быў адным з актыўісташтадаў гэтай падпольнай моладзевай арганізацыі, якая дзейнічала на поўначы Меншчыны і заходзе Віцебшчыны. У 1947 годзе, паводле здрадніцкага даносу, Альбэрт Бацяноўскі і яшчэ некалькі дзесяткаў ягоных паплечнікаў былі асуджаныя на 10 год канцэнтрацыйных лягераў. Свой тэрмін А. Бацяноўскі адбываў у ГУЛАГу, і толькі ў 90-я гады атрымаў паведамленыне пра ўласную рэабілітацыю.

Гады зняволенія моцна адбіліся на ягоным здароўі: апошнія гады ён ня дужа добра пачуваўся і мог перасоўвацца толькі з дапамогаю кійка. Такім яго і запомнілі землякі. Распавядае рэдактар газеты “Вольнае Глыбокае” Уладзімер Скрабатун:

— Ён хадзіў з кіёчкам. Я яго вельмі часта сустракаў і вельмі далёка ад Глыбокага — кіляметраў за 40, за 50... і заўсёды ён быў з гэтым кіёчкам, з пляцаком. Вандраваў шмат па лясах. Кажуць, што часам ён зьбіраў і пустыя бутэлькі — каб мець магчымасць выпісаць паболей газэт. Ён добра разумеў тое, што цяпер адбыва-

ецца на Беларусі. Ведаю, што на выбарах ён галасаваў за Пазьняка. Ён усё разумей і быў сапраўдным беларусам, сапраўдным патрыётам.

Съветная памяць!

МІКОЛА ГРЭБЕНЬ

У Саўт-Рывэрсы (ЗША) 23 сакавіка памёр беларускі грамадзкі і рэлігійны дзяяч Мікола Грэбень (1922 — 2005).

Паходзіў з хутара Праважа Лідзкага павету. У канцы 1930-х вучыўся ў гімназіі ў Варшаве, а ў 1939-1941 гг. — у беларускай сярэдняй школе ў Лідзе. Падчас Другой сусветнай вайны служыў жаўнерам у Беларускай самаахове ў Наваградку, быў сябрам падпольнай Беларускай Незалежніцкай Партыі (у БНП у 1943 г. яго прыняў Янка Жамойцін). Летам 1944 г. назаўсёды пакінуў Бацькаўшчыну. Жыў у ЗША. Памёр амаль адначасова з сваёй жонкай Аленай Грэбенеў (Герасімовіч). Пахаваны на беларускім могільніку ў Саўт-Рывэрсы.

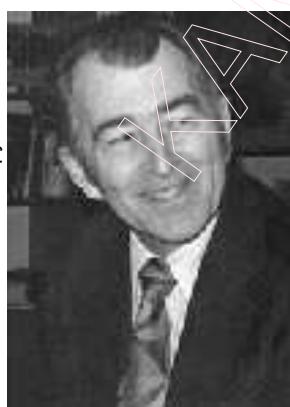
Съветная памяць!

БАРЫС РАГУЛЯ

22 красавіка ў Канадзе памёр Барыс Рагуля (1920 — 2005), беларускі палітычны і вайсковы дзяяч, намеснік старшыні Рады БНР.

Асоба Б. Рагулі, безумоўна, яшчэ будзе прыцягваць увагу дасыльедчыкаў. Прычым цяпер, пасля яго съмерці, варта чакаць

больш аб'ектыўных публікацыяў. Апошніяе дзесяцігодзьдзе Рагуля пражыў до сыць плённа і актыўна (нават нягледзячы на цяжкую хваробу) — выступаў у друку з публіцыстыкай, успамінамі, рэцэнзіямі, пакінуў нам некалькі кніг. У яго часта бралі інтэрв'ю, прасілі камэнтароў да палітычных падзеяў на Бацькаўшчыне, і ён не адмаўляў. Б. Рагуля спрычыніўся да абнаўлення і актывізацыі Рады БНР, кіраваў правядзеннем у 1997 г. у Вільні паседжання Эўрапейскага сэктарада Рады.

Актыўны ўдзел у антысавецкай барацьбе ў 1940—1950-ыя гады зачыніў для Б. Рагулі шлях у Беларусь. Сытуацыя парадакальная, бо ў Рэспубліцы Беларусі, за незалежнасць якой ён змагаўся, для Рагулі не павінна была існаваць небясьпека. Але яна існавала, як па-ранейшаму існуе пераемнік савецкай дзяржбяспекі — КДБ РБ. На Рагулю ў афіцыйнай прэсе было выліта шмат бруду, выказана нямала абвінавачваньняў, якія не пацьвярджаліся фактамі. Затое ў гэтых артыкулах не было згадкі пра яго знаходжанье ў камэры съмартнікаў у менскай “амэрыканцы” напярэдадні нямецка-са-вецкай вайны.

Часам у мудрым і разважлівым Рагулю праяўляўся Рагуля-рызыкант, які ня надта зьвяртаў увагу на небясьпеку. Так было, напрыклад, у ліпені 1997 году, калі мне давялося быць съведкам, як Барыс Рагуля рваўся зь Вільні ў Беларусь. Хацеў заехаць на беларускую зямлю хаця б на колькі дзясяткай кілямэтраў, але ад-гаварыл сябры, пераканалі, што не забытыя ні ягоныя уцёкі з-пад расстрэлу ў 1941-ым, ні “швадрон”, ні парашутысты, якіх пасылаў за “жалезнью заслону” па вайне...

Адыход вэтэранаў вызвольнага руху, такіх як Б. Рагуля, актуалізуе праблему адсутнасці ім замены і ў грамадзка-палітычнай дзейнасці, і ў нацыянальна-ўзгадаваўчай. Зь іншага боку, яны пакідаюць сёньняшній моладзі прыклады ахвярнай, часам проста фантастычнай працы на карысць Бацькаўшчыны ў неверагодна цяжкіх умовах. У 20-25 гадоў яны ўжо кіравалі падпольнымі партыямі, вайсковымі фармацыямі, плянавалі ўзброеная путьчы супраць акупантаў. І, вядома ж, з-за адсутнасці жыцьцёвага досьведу, рабілі нямала памылак.

Б. Рагуля паходзіў зь мястэчка Турэц (цяпер Карэліцкі раён), дзе нарадзіўся 1 студзеня 1920 году. Падчас Другой сусветнай вайны быў сябрам ЦК Беларускай Незалежніцкай Партыі (псеўданім “Менскі”), камандзірам Наваградзкага беларускага швадрону, пазней — батальёну БКА. На эміграцыі, у Канадзе, стаўся вядомым лекарам (пра яго там мусіць хутка выйсьці англамоўная кніга). Па некаторых звестках, ужо ў пасъляваенны час Б. Рагуля атрымаў ад старшыні Рады БНР рангу генэрала беларускіх збройных сілаў.

Съветная памяць!

Сяргей Ёрш

“Нас было ўсяго 150 чалавек”

Аляксандар Адзінец, беларускі журналіст, які жыве ў Нямеччыне

не, у пачатку 2005 г. зрабіў апошняе інтэрвю з Барысам Рагулям (яно друкавалася ў газетах "Салідарнасць" і "Наша ніва"**). Падаем урывак, у якім Рагуля разважае пра значэнне і ролю легендарнага Наваградзкага беларускага швадрону.

— Якой Вам сёньня ўяўляеца галоўная роля Наваградзкага швадрону?

— Галоўная роля ў тым, што беларускі жаўнер ахоўваў свой народ! Менавіта ахоўваў, а не прасльедаваў, як хтосьці кажа. У ваколіцах Наваградку, у вёсках, маіх хлопцаў прымалі як сваіх дзяцей. Гэта была шчырая любоў паміж простым народам і жаўнерамі. І тады я пераканаўся, што калі б мы мелі сваё войска, яно было б прыкладам аховы беларускага насельніцтва. Нас было ўсяго 150 чалавек і праіснаваў швадрон нядоўга, але ролю для беларускага народу адыграў, лічу, адметную і, безумоўна, пазытыўную.

*Гл.: Барыс Рагуля: "Мая вера ў Беларусь не памерла" // Салідарнасць, 2005, 25 лютага, № 7; Апошняе інтэрвю Барыса Рагулі // Наша ніва, 2005, 29 красавіка, № 16.

ЗІНАІДА РАГУЛЯ

Зь вялікім спазненінем прыйшла да нас сумная вестка пра съмерць у Польшчы Зінаіды Рагулі. Яна памерла 21 сакавіка 2003 году ў Гданьску.

Зінаіда Рагуля нарадзілася 1 чэрвеня 1914 году ў сям'і Васіля Рагулі, у пазнейшы час вядомага беларускага дзеяча, сэнатара польскага Сейму. Брат Міхась таксама стаў беларускім палітычным дзеячом, у час Другой сусьветнай вайны ўваходзіў у кірауніцтва беларускага нацыянальнага антынацыскага падпольля.

З. Рагуля выдатна скончыла Віленскую беларускую гімназію. Пазней вучылася ў Віленскім універсітэце. Выйшла замуж, зъмяніла прозывішча і стала Зінаідай Кунцэвіч, жыла ў Вільні. Пасля съмерці мужа вярнулася ў Наваградак. Падчас нямецкай акупацыі працавала перакладчыцай у мясцовым гэбіцкамісарыяце, дзе "лябіравала" беларускія інтарэсы.

Яна была вельмі прыгожай жанчынай. Таму невыпадкова ў яе закахалася нямала наваградзкіх хлопцаў, а таксама адзін нямецкі ўплыўовы чыноўнік. Барыс Рагуля ўспамінаў: "Ён быў закаханы ў адну з нашых патрыётак і таму [быў] гатовы рабіць для беларусаў усё, што мог. Ён папярэджваў нас пра акцыі, якія рыхтаваліся немцамі, папярэджваў людзей, якіх меліся арыштаваць, дзякуючы чаму яны паспявалі ўцячы".

У 1944 г. Зінаіда Кунцэвіч зноў выходзіць замуж, на гэты раз за віленскага беларуса-мэдыка Сурэвіча (сына віленскага судзьдзі). Перад прыходам саветаў яны пераяжджаюць на Беласточчыну, у Кольна. Аднак праз нейкі час адтуль мусіць уцякаць, бо польская служба бяспекі адной начы наладзіла “зачыстку”. Сурэвічы пераехалі ў Гданьск. Зінаіда нідзе не працавала, бо баялася, што трэба будзе падаць сваё дзяячоae прозывішча. Нават зрабіла, праз знаёмыx, новыя дакумэнты ab атрыманыні вышэйшай адукацыі.

Польскія органы бяспекі ведалі пра яе, неаднойчы дапытвалі, запалохвалі (пыталіся пра брата Mixася, які апынуўся на Захадзе). Ад гэтага страху яна, здаецца, ня здолела пазбавіцца аж да канца свайго жыцця. Mixась памёр у ЗША летам 2002 году, а Зінаіда адышла перад Днём Волі 2003 году.

Съветная памяц!

СЁ

АЛЬБЭРТ АСОЎСКІ

(пач. 1920-х? — 2004)

Рэдакцыі “БР” стала вядома, што ў мінулым годзе ў маленъкім гарадку амэрыканскага штату Джорджыя ад ракавай хваробы памёр Альбэрт Асоўскі — пэрсона ў беларускай гісторыі, на жаль, амаль не дас্যледаваная. Ён згадваўся ў мінулым нумары часопіса, як беларускі камандас, удзельнік дэсанту Першага штурмовага зьвязу.

Пры жыцці ў ЗША А. Асоўскі быў недасягальны для беларускага асяродъдзя: у Штатах ён зъмяніў прозывішча на Ордвэй (Albert o Ordway) і, прайдападобна, ня меў аніякіх сувязяў з беларускай дыяспарай, уцягнуўся ў супрацу з польскімі коламі. Прозывішча Ордвэй ў 1960-70-х рэгулярна зъўлялася на старонках лякальнай каталіцкай прэсы: Асоўскі прымаў найактыўнейшы ўдзел у пабудове сакральных пабудоваў — па фаху ён быў архітэктарам. Нам невядомыя прычыны, чаму Асоўскі не падтрымліваў контакты зь беларускімі сябрамі і калегамі ў ЗША, зь якімі ён сышоўся падчас сумеснай працы ў гады вайны. Можна прыпусціць, што контакты ўсё ж такі былі, але ўсімі бакамі старанна скрываліся.

Па нашай інфармацыі, беларускай крыві ў Асоўскага не было. Яго маці Антаніна па паходжаныні была расейкай, нарадзілася ў заможнай сям'і ў Кіеве. Бацька быў палікам, афіцэрам, служыў у царскім войску. Другую сусветную вайну яго сям'я сустрэла ў Польшчы, куды яны ў час грамадзянскай вайны ў Pacei мусілі ўцякаць ад камуністычнага гвалту. У пачатку 1941 г. А. Асоўскі

Альбэрт
Асоўскі
(стаіць другі
справа, зъле-
ва — яго жон-
ка), першы
справа сяд-
зіць Васіль
Лукашык,
зълева ад яго
— маці Асоўс-
кага. Здымак
канца 1940-х

22.
172

стаў падафіцэрам Першага беларускага штурмовага звязу. 15 чэрвеня 1941 г. у складзе групы беларускіх камандасаў дэсантаваўся ў Заходній Беларусі з мэтай правядзення дывэрсіі на чыгунцы. Некаторыя ўдзельнікі групы былі захопленыя НКВД, але ці трапіў у іх лік Асоўскі — невядома. Затое ёсьць згадка, што ён меў узнагароду за гэтую апэрацыю. Па некаторых звестках, пазней ён (прыпушчальна, разам са сваякамі) належыў да нейкай беларускай арганізацыі.

Дакладна невядома, якім чынам і ў якім годзе Асоўскі трапіў у Нарвэгію, зь якой праз горы ўцёк у Швэцыю. Быў у той кампаніі ўцекачоў і беларускі дзяяч Васіль Лукашык. Па адной з вэрсіяў, у Скандинавію Асоўскі прыбыў як “остарбайтэр”, па іншай — выконваў заданыне адной з падпольных беларускіх арганізацыяў па наладжваныні сувязяў у заходніх краінах. У Швэцыі ў першыя паваенныя гады разам з Лукашыкам, Язэпам Федарчуком (яшчэ адным удзельнікам Першага беларускага штурмовага звязу) ён займаўся беларускай справай. У 1948—1949 гг. “інжынэр Асоўскі” ачольваў грамадzkую арганізацыю “Беларуская Грамада ў Скандинавії” (яна гуртавала беларусаў Швэцыі, Нарвэгіі і Даніі), прадстаўніцтва мюнхэнскай беларускай газэты “Бацькаўшчына” у Швэцыі. У студзені 1949 г. ён стаў кірауніком Прадстаўніцтва Ўраду Беларускай Народнай Рэспублікі ў Швэцыі.

Але гэтая актыўная грамадзка-палітычная дзеянасць Альбэрта Асоўскага працягвалася нядоўга. У архітэктурным бюро, дзе ён працаваў, плацілі вельмі мала. Таму ён вырашыў рабіць кар'еру ў ЗША, куды разам зь сям'ёй выехаў, хутчэй за ўсё, на пачатку 1950-х гадоў. У Штатах цяпер ужо Альбэрт Ордвэй спачатку выкладаў архітэктuru ў адной са школаў, а пасля зарганізаваў уласную фірму. Яго першая жонка Ніна, якая паходзіла з Варшавы, затінула ў аўтамабільнай аварыі. У ЗША Асоўскі ажаніўся другі раз, там жа цяпер жывуць пяць ягоных сыноў.

Съляды Альбэрта Асоўскага беларускія дасьледчыкі актыўна шукалі з 1990-х, але няўдала. Нам удалося выйсьці на яго амерыканскі сълед прац сваякоў старых калегаў Асоўскага, аднак было ўжо запозна...

Пахаваны Альбэрт Асоўскі-Ордвэй на могілках у Атланце.
Аляксандар Адзінец

ІВАН МІЦЬКО

Гэтую вестку мы атрымалі неўзабаве па выхадзе мінулага нумару «БР». 19 чэрвеня 2002 году памёр Іван Міцько, праваслаўны сьвятар і паэт, адзін з пяці заснавальнікаў і ўдзельнікаў Лебедзеўскага моладзевага пасыльваеннага падпольля.

Нарадзіўся Іван Міцько ў мястэчку Лебедзева Маладэчанскага раёну 1 чэрвеня 1932 году. Навучаўся ў мясцовай школе. У старэйшых класах ён разам з Вячаславам Гамолкам, цёзкам Іванам Міцькам, Ів. Яблонскім і Аркадзем Алуцкім стварыў падпольную патрыятычную арганізацыю. Хлопцы выдавалі часопісы “На хвалях маладосці” і “Бяздонны мяшок”. Падпольная група існавала з 1948 па 1951 год, пакуль па даносе правакатара не была зыліквідаваная. Івана Міцько арыштавалі на 25 гадоў, але ён выжыў у канцлягерах, вярнуўся на Радзіму ў 1956 г. Стаяў сьвятаром, працягваў пісаць вершы. Служыў айцец Іван на Маладэчаншчыне, у Свята-пакроўскай царкве г. Маладэчна.

Добра памятаюць землякі і яго казаньні на беларускай мове, палымянную прамову на адкрыцці Зьезду беларусістаў у 1993 годзе ў Маладэчне і той патрыятызм, які ён пранёс праз усё сваё жыццё.

Пахаваны Іван Міцько ля Св.-Пакроўскай царквы ў Маладэчне.

Светлая памяць!

Андрэй Барткевіч

АСАБІСТАЕ НЕЗАБЫЎНАЕ

Упершыню я ўчуў пра лёс сям'і Качукоў, калі мне было гадоў пяць-шэсць, і да гэтага часу ў памяці маёй стаіць слова “Арысь”.

У прадзеда Іосіфа і прабабулі Ўльяны, якія жылі за кілямэтры чатыры ад Зэльвы ў вёсцы Бярэжкі, было двое сыноў — Міхал і Пётр (мой дзед па бацьку). Зямлі было каля 20 гектараў, ды яшчэ лес і балоты. Міхал працаваў у лясніцтве, за што і трапіў амаль адразу пасьля “вызвалення” 1939 году ў вязніцу на Урап. Выспалі ў Расею яго жонку Насьцю і чацьвёрта дзяцей. Малодшы — Уладак — хварэў, і мае дзед і бабуля прасілі пакінуць хоць яго аднаго, але “вызваліцелі” ня мелі літасьці. Ад хваробы, а больш ад пякельнай дарогі ў высылку, Уладак аглох і зьнямеў (ципер жыве ў Шчэціне). Прадзед Іосіф па сваёй волі накіраваўся зь сям'ёй старэйшага сына ў далёкі Казахстан. Потым пра гэта распавёў мой стрыечны дзядзька Аляксандар, калі я гасьціваў у яго ў Чыкага.

Кармілі ў паўнюткіх вагонах са зьдзекам: салёнаю пратухлаю рыбаю, і толькі праз працяглы час прыносілі вядро вады на цэлы вагон. Прадзед Іосіф у дарозе памёр. Толькі праз тры дні, на прыпынку Арысь, недалёка ад Чымкента, нябожчыка, які ўжо распух ад съпёкі, дазволілі вынесці з вагону двум ўнукам-падлеткам. У гэты ж час, маладая жанчына, таксама “пасажырка” гэтага цягніка, выдзыгнула зь іншага вагону зь мёртвым немаўлём на руках, і без дазволу (!) вырашыла пакінуць яго. Немаўля за некалькі дзён знаходжаньня ў съпякотным вагоне распухла да памераў пяцігадовага дзіцяці. Маладая маці, ужо амаль звар'яцелая ад гора, пакутаў і зьдзекаў, кінула сваё дзіця на майго мёртвага прадзеда, атрымліваючы ад энкавэдзістаў незылічоныя ўдары прыкладамі стрэльбаў...

Мой дзед Пётр, толькі атрымаўшы весткі аб месцазнаходжаньні сям'і брата, адразу купіў “машынку” для вырабу папяросаў (папяросы былі патрэбныя, каб здабыць гроши на квіткі, бо шлях быў доўгі), сабраў пакункі зь ежаю і накіраваўся да сваякоў у далёкае месца высылкі. Гэтыя пачастункі на працяглы час выратавалі ад галоднай съмерці жонку брата і чацьвёрта дзяцей у Казахстане.

У чэрвені 1941 году новыя акупанты абарвалі і гэтую тоненькую сувязь паміж роднымі. Рэчка Зяльянка стала мяжою паміж Райхам і Генэральнаі акругай “Беларусь”. У Зэльве (Райху) хадзілі райхсмаркі, на ўсход ад Зяльянкі — акупацыйныя гроши. Праз некаторы час ў Бярэжках аб'явіліся “партызаны”, якія ўначы

хадзілі па хатах і рабавалі насельніцтва. “Барацьбо” зь імі займаліся немцы: пад выглядам партызанаў хадзілі правакатары-уласаўцы і прасілі ежу ці ўплюю воратку. За так званую “сувязь з партызанамі” ў Бярэжках быў расстрэляны стрычэны брат маёй бабулі Зіны ды яшчэ некалькі маладых хлопцаў. А пасля чарговага рабаўніцтва ўсіх мужчын Бярэжкаў (у іх ліку быў мой дзед Пётр) немцы пагналі за вёску на расстрэл, але ўбачыўши, што тыя пачалі маліцца перад съмерцю, зьлітаваліся і адпусцілі па хатах.

У 1944 годзе пры адыходзе зь Бярэжкаў немцы спалілі хату дзеда, прыйшлося ўсё будаваць па-новаму. Праз нядоўгі час вярнуўся брат Міхал, яго жонка Насьця і трое дзяцей (самы старэйшы — Янка — ўжо ваяваў дэсантнікам у ангельскай арміі), але амаль адразу зъехалі ў Польшчу. Пасля гэтага ўжо Міхал дапамагаў брату і яго сям'і ў зынямоглай Беларусі. Мяне заўжды вельмі ўражвала тая пышчота і любоў паміж сваякамі і ў адносінах да мяне, але асаблівай веліччы стаіць у памяці вялікая братэрская любоў паміж Міхалам і Пятром з дзяцінства і да съмерці абодвух.

У дзяцінстве я ніяк ня мог зразумець, чаму дзядзя Саша (хоць на самой справе ён мне даводзіцца стрычным дзедам — братам маёй бабулі Надзі, па маме) жыве ажно ў Варкуце, яго брат Міхал — у Польшчы, каля Быдгашчы, а я ня ў Зэльве, дзе яны нарадзіліся, пеставалі сваю малодшую сястру Надзейку, любілі сваю маму Тэафілю (маю прабабулю). Толькі потым і да гэтых дзён выяўляеца карціна жаху, якую малявалі крывёю, съязьмі, зъдзекамі і пакутамі “мастакі”-акупанты...

Аляксандар Ленец (першы злева),
Варкута, 13 ліпеня 1955 г. Надпіс
на адваротным баку: “На доўгую
памяць для мамы з Варкуты. Ленец
А. І.”.

Прабабуля Тэафілія Ленец ў 1920 годзе страціла свайго мужа Яна, які загінуў у бітве з бальшавікамі пад Зэльваю, і засталася з трыма дзецьмі: Міхалам, Аляксандрам і Марыяй. Малодшы брат Яна Пётр быў хваравіты, але ажаніўся з Тэафіліяй, і ў 1925 годзе нарадзілася мая бабуля Надзея. Праз пяць год Пётр памёр.

Самы старэйшы брат маёй бабулі Надзі Mіхал скончыў універсітэт і пачаў працуваць інжынэрам у Зэльве на тартаку. Аляксандар скончыў вайсковую вучэльню і служыў у Беластоку. Першыя саветы “не зачаплі” Ленцаў. Затое зачаплі “другія”...

У 1944 годзе Mіхал, не чакаючы добра ад бальшавікоў, зъ сям'ёю зъехаў у Польшчу... Туды ж падаўся і бацька маёй мамы Антось (як не ўгаворваў Надзю ехаць зъ ім, яна не рашылася пакінуць родную Зэльву і сваю састарэлую маці). Так маці і бацька маёй мамы больш ніколі не сустрэліся, а памерлі ў адзін год і ад адноўлькавай хваробы.

Аляксандар працягнуў барацьбу з новымі акупантамі, быў актыўным удзельнікам “ВОА” (Bojowy Oddział Armii — Баявы Аддзэл Армii — адзін з аддзелаў польскай антысавецкай партызанкі), які дзейнічаў у Ваўкавыскім, Сьвіслацкім, Зэльвенскім раёнах. Пра гэта съведчыць кніга “NKWD O POLSKIM PODZIEMIU. 1944-1948. Konspiracja na Nowogrodzcyznie i Grodzieńsczyznie”(Warszawa, 1997, s. 259-261).

Параненым Аляксандар Ленец трапіў у палон. Сястра Надзея, даведаўшыся, што Аляксандра вязуць у Баранавічы (самае страшнае слова ў тыя часы ня толькі для зэльвенцаў, але і, магчыма, для ўсіх жыхароў Заходняй Беларусі), пабегла на чыгуначную станцыю. У будынку станцыі пад канвоем энкавэдзістаў на падлозе сядзеў Аляксандар. На руках і нагах не было ніводнага пазногця... Брат і сястра думалі, што разьвітваюцца назаўжды. Але Бог даў яшчэ ім шмат сустрэчаў (11 красавіка 1986 году я страціў самага любімага чалавека ў маім жыцці — маю бабулю Надзю).

Дзядзьку Сашу, які прыехаў на месяц з Варкуты, мне давялося ўбачыць у апошні раз у 1989 годзе. У свае семьдзесят пяць гадоў ён быў поўны сілаў і аптымізму. У Зэльве заставаліся яшчэ яго сябры — ўдзельнікі “ВОА”. Пасьля сустрэчаў зь імі дзядзька Саша натхнёна і ўзынёслы казаў: “Які шчаслывы я сярод сяброў!” Тады ён і распавёў мне пра свае далейшыя “прыгоды”.

Вельмі доўга везьлі Аляксандра на катаргу ў Варкуту. Выгрузіўшы зь цягніка, усім зьняволеным на марозе загадалі распрануцца. “Скура на касьцях боўталася, нібы штаны”, — ўспамінаў ён.

— Кого ты мне привёз? Доходяг? — спытаўся начальнік лягеру

ў начальніка этапу.

— Примешь после спуска в шахту. Остальных спишу, как не добывших до места назначения...

Спусьцілі ў шахту, патрымалі пад зямлёй, потым пачалі падымаць. Сканаўшых, ці хто страціў прытомнасць (невядома, якіх было болей) падцягвалі на энкавэздзістаў і тыя завучаным ударам білі ломам паміж вачэй... Астатніх, “мацнейшых” вязнню разъмасцілі па бараках (“суседзямі па нарах” у Аляксандра былі пажылы грузінскі князь і румынскі палкоўнік — ад'ютант Ёна Антанэску). Пацягнулася бясконцая ноч савецкай катаргі...

У Зельве савецкае жыццё было нялёгкім. Пасылья ператрусаў і канфіскацыяў у прабабулі Тэафілі нічога не засталося, акрамя сямі сотак прысядзібнай зямлі (да гэтага Ленцам належыла амаль палова плошчы, на якой знаходзіцца цяпер Зэльвенскае вадасховішча, і гэта далёка ня ўсё). Ні на якую працу не прымалі ні яе, ні дачку Надзю — не было даверу... Быў голад. Ніколі мая памяць ня згубіць карціну, якую мне расказала мама: сабака скраў у краме вэнджаную рыбу і пёр яе ў зубах. Прабабуля Тэафіля падняла камень і шпурлянула ў сабаку, той кінуў здабычу і ўцёк. Жанчына падняла рыбу і прынесла сваім галодным дачцы і ўнучцы. Такое жыццё працягвалася шмат гадоў.

Аляксандар у Варкуце недзе зь сярэдзіны 1950-х гадоў пачаў атрымліваць гроши за катаржную працу і дасылаць родным у Зельву. Але гроши не даходзілі... У лісьце Аляксандар спытаўся пра гэта. Надзея, ўзяўшы дачку з сабою, пайшла гэта высьвятляць на пошту. Чыноўнічак з новапрыეжджых вывеў іх у цёмны закуток і, прыставіўшы да бабулі нож, папярэдзіў: “Будесь ешё жаловаться — дочь и тебя порешу...”. Знайсьці праўду ў тыя “съветлыя” часы было немагчыма. Як і цяпер!

Юры Качук,
Зэльва, 20 сакавіка 2005 г.

БЕЛАРУСКАГА НАЦЫЯНАЛІСТА ВЫЛЧЫЛІ Ў МАСКВЕ Ў 1975 ГОДЗЕ?

Выпадкова на адным з форумаў у Інтэрнэце натрапіў на інфармацыю пра беларуса Будзэя, якога рэпрысавалі ў 1970-х. Нехта Ўладзімер Славуцінскі прыгадаў пра такі выпадак: “Был у нас на Физтэхе преподаватель истории КПСС по фамилии Будзей. Его чекисты вычислили и ПОВЕСИЛИ в 1975-ом году! Он, как раз, белорус был”.

Аднак, ці сапраўды меў месца такі выпадак, і ці павесілі гэтага чалавека (у той час, здаецца, саветы карапі шыбеніцай толькі сваіх разьведчыкаў-здраднікаў, якія прынеслі немалую шкоду Савецкаму Саюзу), з пэўнасцю пакуль сказаць нельга. Але паспрабаваць расшукаць звесткі пра Будзэя вартा.

“У ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ АДНОСІНЫ ДА “ВЫЗВАЛІЦЕЛЯЎ” БЫЛІ ВЕЛЬМІ ВАРОЖЫМІ”

У інтэрнэце адшукаў варты ўвагі артыкул — Моисеев В. “Сталин первым предал генерала Власова” (<http://www.stolica-s.com/archiv/490/05.htm>). 83-гадовы вэтэрэн савецкага войска Васіль Гладкоў, які пражывае ў Мардові, у нядайнім інтэрвю падзяліўся сваімі успамінамі пра падзеі другой сусветнай вайны і свой удзел у іх. Нас, зразумела, цікавяць ягоныя съведчаныні пра настроі насельніцтва Заходнай Беларусі (найперш Берасьцейшчыны) напярэдадні нямецка-савецкай вайны. Яны кардынальна адрозніваюцца ад традыцыйных успамінаў савецкіх вэтэранаў.

Васіль Гладкоў успамінае: “Калі “гарачая эстонскія хлопцы” ў горшым выпадку дэмантравалі пагарду да савецкіх войскаў, дык у Заходнай Беларусі адносіны да “вызваліцеляў” былі вельмі варожымі. Вайскоўцы былі перакананыя: у выпадку якога-небудзь закалоту мясцовых будуць страліць у сьпіны савецкіх жаўнероў. Неўзабаве так і здарылася...”

Паводле Гладкова, пра набліжэнне вайны жыхары Берасьцейшчыны ведалі загадзя: “У размовах з жаўнерамі яны паведамлялі гэтую горкую вестку задоўга да пачатку баявых дзеяньняў. Але камандзіры прапускалі ўсё міма вушэй”. Самае ж цікавае пачалося пасля першых нямецкіх бамбардзіровак: “Калі артыле-

рысты съпешна пачалі пакідаць сваё месца пастою, аказалася, што мясцовае насельніцтва суцэльна п'янае: заходнія беларусы съяткавалі канец савецкага панаваньня! Актывізавалася антыса-вецкае падпольле, пачасьціліся абстрэлы нашых калёнаў бандамі нацыяналістай”.

Аляксей Кавалёў, г. Менск

НЕВЯДОМЫ СЯБРА БЕЛАРУСКАЙ ВАЙСКОВАЙ КАМІСІІ

14 лютага 1943 г. бэрлінская газэта “Раніца” надрукавала не-вялічкі нэкрапёт пра съмерць у Krakave беларуса Ўладзімера Каравеўскага. Паведамлялася, што ён быў сябрам Беларускай Вайсковай Камісіі ў часы БНР.

Уладзімер Каравеўскі нарадзіўся ў 1899 годзе ў вёсцы Грыневічы Вялейскага павету. Па адукацыі быў настаўнікам. Дасылаў допісы ў беларускія газэты, стала супрацоўнічаў зь віленскай газэтай “Bielarus”. У часы БНР ён удзельнічаў у працы Беларускай Вайсковай Камісіі. У міжваенны час жыў у Польшчы, за ўдзел у беларускім нацыянальным руху неаднаразова арыштоўваўся польскімі ўладамі. Жыў у Krakave. Падчас другой сусьветнай вайны зноў уключыўся ў беларускі нацыянальны рух, быў сябрам Krakauскай Дэлегатуры Беларускага Камітэту ў Варшаве. Памёр у пачатку 1943 г. пасля цяжкай хваробы.

“Раніца” пісала: “У асобе памёршага, Дэлегатура згубіла вельмі вартаснага дзеянага сябру, які сваймі рэфэратаў ўзмацняў нацыянальную съведамасць сярод беларускай эміграцыі ў Krakave”.

Аляксей Сок

ГРОШЫ БУЛАК-БАЛАХОВІЧА

Выпадкова натрапіў у кнізе "Съвет Зыбіральника" згадку пра гроши Станіслава Булак-Балаховіча. У беларускіх кніжках за савецкім часам пра "баяцьку Балаховіча" амаль ня згадвалі. Гэтая ж кніга выдадзеная ў 1967 годзе ў Алма-Аце, у тых краях пра беларускага вайскова-га дзеяча ведаюць мала. Зразумела, Булак-Балаховіч паказаны тамака ў чорных фарбах, але нават такія звесткі будуць яшчэ адной цаглін-каю ведаў у беларускай гісторыі.

[...] У паўночна-захо-
дніх абласцях на сродкі

інтэрвентаў быў створаны корпус Паўночна-Заходняга фронту пад камандаваньнем генэрала царскай службы Радзянкі і на сродкі мясцовай буржуазіі - асобны полк пад началам ротмістра царскай ахранкі Булак-Балаховіча, пасьля ўзвядзенага ў чын палкоўніка, а пасьля і ў чын генэрала.

Контррэвалюцыйная дзеянасць гэтых наймітаў адбывалася ў навакольлі Пскоўскай і Наўгародзкай губерні і вызначалася жорсткасцю расправаў над працоўным людам. Нават інтэрвэнты былі шакаваныя гэткай лютасцю, і таму ў студзені 1919 году выму-шаныя былі перадаць камандаваньне войскамі Паўночна-Заход-няга фронту стаўленіку Калчака генэралу Юдзенічу, адначасова падпрарадковавшы яму дабраахвотныя часткі, створаныя ў Эстоніі і Фінляндыі. [...]

[...] Пад час сваёй кароткай дзеянасці Радзянка і Юдзеніч пасьпелі выпусціць дзіяв грошовыя эмісіі. [...]

[...]Не адставаў ад сваіх шэфаў Булак-Балаховіч. Ён таксама сфабрыкаваў свае гроши, але яны зьяўляліся ўжо сапраўднымі

фальшыўкамі, так як падрабляліся пад разыліковы знак Керанскага вартасцю ў 40 рублёў.

Пытаньне пра існаваньне грошай Булак-Балаховіча шмат гадоў было прадметам пустых размоваў. І ў друку нельга было знайсці паведамленьняў, што пацьвердзілі б іх выпуск. Але я асабіста, тады яшчэ пачынаючы калекцыянэр-баніст, пачуў пра іх ўпершыню ў 1922 годзе, гэта значыць неўзабаве пасля заканчэння грамадзянскай вайны.

Здарылася гэта ў вагоне цягніка Петраград — Іркуцк. Суседзямі майі ў купэ былі браты — жыхары Пскова, што перасяляліся ў Сыбір. Калі мы пазнаёміліся і разгаварыліся, я паказаў ім сваю невялікую яшчэ на той час калекцыю грашовых знакаў. Братья разглядалі яе з вялікай цікавасцю.

Асаблівую ўвагу звярнулі яны на гроши, што былі надрукаваны ў Пскове.

Старэйшы брат спытаў:

— А чаму ў вас нямашака грошай Булак-Балаховіча?

— Што, хіба і ён выпускаў свае гроши? — зьдзівіўся я.

— А як жа! Был і ў яго свае фальшыўкі! За папойкі трэба было ж нечым разылічвацца.

— Вось было гэткае здарэньне, — перапыніў яго другі брат. — Найшло неяк ў адну вясёлую ўстанову афіцэраў-белагвардзейцаў на падпітку. Усе былі з асобага палка войскаў Паўночна-Заходняга корпусу. Прыехаў зь імі камандзір палка. У гадах, выпеччаны, паважны. На ім новая блакітная кавалерыйская венгэрка з эпалетамі палкоўніка.

Кампанію ўжо чакаў загадзя сэрвіраваны банкетны стол на 20 асобаў. Тут пачалі зъяўляцца і “дамачкі сэрца” кожнага афіцэра. Пілі, танчылі, сціпявалі ледзь не да трэцяй гадзіны ночы.

Першым узьняўся палкоўнік. Ён паклікаў афіцыянта, кінуў нядбайна на стол некалькі кіпаў навукткіх сараковак: “Плачу за ўсіх!”

Афіцыянт, зразумела, гроши панёс гаспадару ў канторку. Той пачаў правяраць утаргаваныя гроши (выручку), пералічваць і раптам заўважыў, што саракоўкі быццам бы ня гэткія, як трэба. І колер фону ня той, і пячаткі.

Гаспадар, зразумела, кінуўся наўздагон за шчодрым госьцем. Перахапіў яго на выхадзе: “Пазвольце, — кажа, — як жа так?”

Палкоўнік працяг яго вокам: “Якая лухта, пра гэта ня трэба наўват і размаўляць. Прыходзьце заўтра ў камэндатуру і я памяняю вам керанкі на нікалаеўскія”.

Тады ж у ночы гаспадар той забаўляльней установы быў арыш-

таваны і бязьследна зынік. Як выявілася, ён зыняважыў падазрэннем самога Булак-Балаховіча!

Па праўдзе кажучы, я ня вельмі паверыў гэтаму “маляўнічаму” аповаяду сваіх спадарожнікаў. Хаця і добра запомніў яго падрабязы насыці. І эпізод гэты ў цягніку не-не дый зъяўляўся ў памяці.

Жыцьцё ішло. За гэтыя гады я шмат перачытаў мэмуарной літаратуры, што датычылася грамадзянскай вайны, але нідзе не сустракаў згадак пра гроши Булак-Балаховіча. І толькі пасьля выдання рускім эмігрантам М. Кардаковым у Бэрліне каталёгу грашовых знакаў Pacei (1956) знайшоў ускоснае пацьверджаньне пачутага некалі ў цягніку. Каталяг Кардакова пацьвердзіў, што Булак-Балаховіч сапраўды выпускаў свой грашовы знак па тыпу “керанкі” вартасцю 40 рублёў. А ў 1963 годзе я атрымаў ліст ад калегі па зьбіраньні, ленінградзкага мастака Б. Уварава, які, як высьветлілася, адмыслова займаўся дасьледаваньнямі эмісійных справаў Булак-Балаховіча. Увараў таксама пацьвердзіў факт фабрыкаванья Булак-Балаховічам фальшывых “керанак”. У другім лісьце ён паведаміў, што мае звесткі пра друкаваньне “керанак” Булак-Балаховічам спачатку ў нумары аднаго з гатэляў Пскову, а пасьля ў самой камэндатуры. Рабілася гэта без шырокай агалоскі, бо гроши прызначаліся пераважна дзеля разылікаў пры папойках.

Гэдак, больш чым праз 30 год я атрымаў пацьверджаньне, у што не паверыў ў цягніку 1922 году. [...]

Мир коллекционера — сборник, Алма-Ата, “Казахстан”, 1967 // I. Калташоў “Рассказывают бумажные деньги”, б. 168-169.

Падрыхтаваў і пераклаў Руслан Равяка

ПЭРФОМАНС АЛЕСЯ ПУШКІНА

Раніцай 4 ліпеня 2005 года на прыступках Нацыянальнага мастацкага музэю адбыўся пэрформанс, які зладзіў вядомы беларускі мастак Алесь Пушкін. Такім чынам ён пратэставаў супраць адмовы дырэктара музэю ў правядзенныі ягонай выставы “Беларускі Рэзыстанс”.

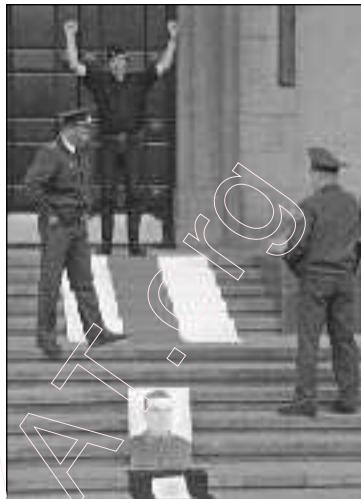
Яшчэ 2 лютага Алесь Пушкін зьвярнуўся з заявай да дырэктара Нацыянальнага мастацкага музэю Ўладзімера Пракапцова, у якой прасіў “у сувязі з 60-годзьдзем Перамогі над фашизмам... паставіць у плян выставаў... выставу “Беларускі Рэзыстанс”. На ягоную думку, “яна паказала б больш поў-на нацыянальны супраціў у гады II-й сусьветнай вайны”.

Як ужо пісаў “БР” (гл. № 1 ад 2004 г.), у сэрыю “Беларускі Рэзыстанс” уваходзяць партрэты беларускіх палітыкаў, партызанаў і вайскоўцаў, якія змагаліся за незалежную Беларусь і супраць бальшавікоў, і супраць нацыстаў. Да ўжо вядомых працаў мастака нядаўна дадаліся партрэты ксяндза Вінцэнта Гадлеўскага, палкоўніка Івана Шанька, Расьціслава Лапіцкага, юнага падпольшчыка, расстрялянага бальшавікамі пасля вайны.

Парадаксальна, але дагэтуль афіцыйна не прызнаны ўнёсак ўсіх гэтых асобаў у здабыццё Беларусью дзяржайной незалежнасці. Больш таго, іх дзейнасць альбо замоўчваецца, альбо скажаецца.

Алесь Пушкін сваім пэрформансамі спрабуе ня толькі прыцягнуць увагу грамадзтва да проблемы рэабілітацыі беларускіх патрыётаў, але фактычна і распачынае працэс іх рэабілітацыі.

Дырэктар Нацыянальнага мастацкага музэю Ўладзімер Пракапцоў 5 сакавіка адмовіў Пушкіну ў правядзенныі выставы “Беларускі Рэзыстанс”. Тады мастак вырашыў зладзіць яе на прыступках музэю ў форме пэрформансу. 4 ліпеня а 5-й раніцы Алесь Пушкін разьмясьціў партрэты, сымбалічна прыкрытыя чорным палатном

фота Юліі Дарашкевіч

і скрученыя чырвонымі ланцугамі, на прыступках Нацыянальнага мастацкага музэю. Пасьля ён “вызваліў” партрэты беларускіх патрыётаў ад ланцугоў і чорнага, і разгарнуў бел-чырвона-белы съцяг. У гэты момант Пушкін быў затрыманы міліцыянтамі. Закаванага ў кайданкі, яго аднесылі ў пастарунак, дзе пратрымалі да вечара. Нарэшце, мастак быў вызвалены, яму вярнулі карціны і съцяг. У ягоных дзеяньнях міліцыянты не знайшлі ніякага крыміналу.

З нашымі выданьнямі можна азнаёміцца на
www.kamunikat.net

Кантактныя адрэсы:
rezystans@yahoo.com
rezystans2004@yahoo.com

Падпісаны да друку 24.11.2006

Надрукаваны: Украіна, г. Чарнігаў, друкарня «Промінь».

Раздрукавана з арыгінал-макета заказчыка.

Замова: 984.

Гарнітура: Arial

Наклад 299 асобнікаў.